

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор д.ю.н., проф. В.В. Волік

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 27

Київ
2024

УДК 34(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 12 від 07.06.2024 р.)
Постановою президії Атестаційної колегії МОНУ від 14.05.2020 р. № 627
видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право»
внесений до Переліку наукових фахових видань України у галузі юридичних наук
з присвоєнням категорії «Б».

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних
“Index Copernicus International”(Польща)
Доступ до наукометричної бази здійснюється за адресою:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=27496>
«Вісник Маріупольського державного університету» можна знайти, скориставшись
формою пошуку зверху сторінки за індексом ISSN.

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – д.ю.н., проф. В.В. Волік
Відповідальний секретар – к.ю.н., доц. В.В. Григор’єва
Відповідальний за англomовний супровід: викладач М. Г. Стьопін.

Члени редакційної колегії: д.ю.н., проф. М.А. Пожидаєва, д.ю.н., проф. Ю. О. Заїка, д.н. держ
упр., проф. Т.В. Бражко, д.ю.н., проф. В.І. Теремецький, ю.н., проф. С.В. Книш, к.ю.н., доц.
Л.М.Князькова, к.ю.н., доц. А.С. Політова, к.ю.н., доц. Ю.В. Камардіна.

Іноземні члени редакційної колегії: Ph.D. (Law) Томас Пападопулос (Республіка Кіпр),
Sc.D. (Law), Sc.D. (History) Спиридон Флогітіс (Грецька Республіка).

Засновник Маріупольський державний університет
02000, м. Київ, вулиця Преображенська, 6
тел: +380-50-016-72-17, e-mail: visnyk.mdu.pravo@mu.edu.ua
офіційний сайт видання: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo>
Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»
Свідectво про внесення до Державного реєстру суб’єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015.

ISSN 2518-1319 (Online)

□ Маріупольський державний університет, 2024
□ Автори статей, перекладачі, 2024

ЗМІСТ

Бражко О.В., Надежденко А.О. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ	7
Бундак О.А., Попов А.А., Пікалюк С.С. ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ГРОМАДЯНСЬКИХ ПРАВ ЛЮДИНИ	16
Волошина В. К., Пожар В. Г., Шилін Д. В., ПРОБЛЕМАТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ	26
Дем'янюк О. Й., Конон Н. Г. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОСТУПАЛЬНОГО РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕК В УМОВАХ ПАРТНЕРСЬКОЇ СПІВПРАЦІ	33
Закаленко О.В., Осадчий А. Ю. КОНКУРСНА ПРОЦЕДУРА НА ЗАЙНЯТТЯ ВАКАНТНОЇ ПОСАДИ СЛУЖБОВЦЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ОНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	42
Камардіна Ю.В., Дзигарь Д.С. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ: ПРОБЛЕМНИЙ АНАЛІЗ	52
Камардіна Ю.В., Могукало Д. В. ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У ЕЛЕКТРОННИХ КОМЕРЦІЙНИХ ОПЕРАЦІЯХ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ	62
Камардіна Ю. В., Поляруш-Сафроненко С. О., Вишневська Ю. В. ПРАВА ЛЮДИНИ В ЕПОХУ РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ	71
Костроміна О. Г. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ І КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ	79
Кузьма В.Ю. СПЕЦІАЛЬНІ МІСІЇ МІЖНАРОДНИХ МІЖУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ	86
Лукашук К. Р. ПІДСТАВИ ДЛЯ СКАСУВАННЯ ПІДОЗРИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	94

Марценко Н., Звенигорецька Н. ПРАВОВІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ НОТАРІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ ТА У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ	100
Міщенко І. В., Коваль Н. О. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МИТНИХ РЕЖИМІВ (ПРОЦЕДУР) В УКРАЇНІ ТА ЄС	111
Попов А.А., Дацюк-Томчук М.Б., Вишковська В.І. ДЕКІЛЬКА МІРКУВАНЬ ЩОДО СВОБОДИ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЇ	121
Савенко Н.І. АНАЛІЗ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ЦИВІЛЬНІ ЗАРУЧНИКИ – ВИКЛИК ДЛЯ ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ, ПИТАННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ	133
Турченко О. Г., Гусар В.В. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЗА ЗЛОЧИНИ, СКОЄНІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ	140
Цехан Д. М., Падалка Л. О., ФОРМИ ТА НАПРЯМИ АНАЛІТИЧНОЇ РОБОТИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ	153
Черних Є.М. СОЦІОЛОГІЗАЦІЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА: ДО ПИТАННЯ ПРО СУМІСНІСТЬ ТИПІВ ПРАВОРозУМІННЯ	163
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	171
РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ: ПРАВО.....	176
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	180

CONTENTS

Brazhko O.V., Nadezhdenko A. A.

MAIN TRENDS OF SOCIAL AND LEGAL PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE7

Bundak O. Popov A., Pikalyuk S.

SOME CONSIDERATIONS ABOUT NATIONAL DEFENSE OF HUMAN CIVIL RIGHTS 16

Voloshyna V., Pozhar V., Shylin D.,

PROBLEMS OF ENSURING THE RIGHT TO AN EFFECTIVE REMEDY IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE COURT OF FIRST INSTANCE 26

Demianiuk O., Konon N.

REGULATORY LEGAL SUPPORT FOR THE PROGRESSIVE DEVELOPMENT OF LIBRARIES IN CONDITIONS OF PARTNERSHIP COOPERATION 33

Zakalenko O. V., Osadchyi A. U.

COMPETITIVE PROCEDURE FOR THE ACQUISITION OF A VACANT POSITION OF A LOCAL GOVERNMENT OFFICER: THEORETICAL ANALYSIS AND UPDATE OF THE LEGAL REGULATION 42

Kamardina Y.V., Dzyhar D.S.

INTERNATIONAL STANDARDS AND NATIONAL LEGISLATION IN THE FIELD OF PREVENTING AND COMBATING GENDER-BASED VIOLENCE: PROBLEM ANALYSIS..... 52

Kamardina Y.V., Mohukalo D.V.

PROTECTION OF CONSUMER RIGHTS IN ELECTRONIC COMMERCIAL TRANSACTIONS: LEGAL PRINCIPLES AND MECHANISMS OF APPLICATION IN UKRAINE 62

Kamardina Y.V., Polyarush-Safronenko S. O., Vyshnevskaya Y. V.

HUMAN RIGHTS IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....71

Kostromina O. H.

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE PRE-JUDICIAL FRAUD INVESTIGATION: CRIMINAL PROCEDURAL AND CRIMINALISTIC ASPECT..... 79

Kuzma V.

SPECIAL MISSIONS OF INTERNATIONAL INTERGOVERNMENTAL ORGANIZATIONS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF FUNCTIONING86

Lukashchuk K.

GROUND FOR AVOIDING SUSPICION IN CRIMINAL PROCEEDINGS94

Martsenko N., Zvenyhoretska N.

LEGAL AND PROCEDURAL ASPECTS OF NOTARIAL PROTECTION IN UKRAINE AND IN FOREIGN COUNTRIES 100

Mishchenko I., Koval N. COMPARATIVE ANALYSIS OF APPROACHES TO LEGAL REGULATION OF CUSTOMS REGIMES (PROCEDURES) IN UKRAINE AND THE EU	111
Popov A., Datsyuk-Tomchuk M, Vyshkovska V. A FEW CONSIDERATIONS CONCERNING FREEDOM OF CONSCIENCE AND RELIGION	121
Savenko N. ANALYSIS OF HUMAN RIGHTS COMPLIANCE DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: CIVILIAN HOSTAGES – A CHALLENGE FOR THE GLOBAL COMMUNITY, ISSUES OF RESOLUTION	133
Turchenko O., Husar V. RESPONSIBILITY OF THE RUSSIAN FEDERATION FOR CRIMES COMMITTED ON THE TERRITORY OF UKRAINE	140
Tsekhan D. M., Padalka L. O., FORMS AND DIRECTIONS OF ANALYTICAL WORK DURING THE CONDUCT OF INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING CRIMES OF ECONOMIC DIRECTION	153
Chernykh Ye. M. SOCIOLOGIZATION OF NATURAL LAW: ON THE QUESTION OF THE COMPATIBILITY OF TYPES OF UNDERSTANDING OF LEGAL	162
CONTRIBUTORS	171
EDITORIAL POLICY OF SCIENTIFIC JOURNAL «BULLETIN OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY. SERIES: LAW».....	176
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORK	180

УДК 340.1

О.В. Бражко
А.О. Надежденко

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена формулюванню та обґрунтуванню послідовно взаємопов'язаних теоретичних висновків щодо основних тенденцій соціально-правових проблем соціального підприємництва в Україні та шляхів підтримки розвитку і сприяння соціальному підприємництву в Україні. Зазначено, що нинішні виклики українського суспільства, такі як війна та внутрішньо переміщені особи, створюють ще більше підстав для зміцнення соціальних підприємств і саме соціальне підприємництво може бути ефективною формою такої допомоги.

У дослідженні акцентується увага на загальних правових проблемах, пов'язаних з недостатнім рівнем підприємницької діяльності, на недоліках законодавства, що регулює підприємництво в Україні. Визначено кілька стандартних вимог для того, щоб бути визнаним соціальним підприємством європейськими інвесторами та іншими організаціями: по-перше, треба бути підприємцем. Як виняток, можна здійснювати соціальну місію в рамках громадської або неприбуткової організації; по-друге, підприємство повинно мати справді соціальну мету, і ця мета має бути чітко прописана в його статуті або інших корпоративних документах.

Підкреслено, що без відповідної правової бази соціальні підприємства можуть зіткнутися з труднощами у визначенні своєї правової структури і, як наслідок, не зможуть повною мірою виконувати свою соціальну та економічну місію. Натомість встановлення правового статусу та правових стандартів сприятиме сталому розвитку соціальних підприємств, створенню сприятливого середовища для їхньої діяльності та збільшенню їхнього внеску в розвиток українського суспільства. Крім того, відсутність чіткості в правовому регулюванні діяльності соціальних підприємств є важливим фактором, що перешкоджає їх повноцінному розвитку, оскільки призводить до невизначеності в їх діяльності та може обмежити їх здатність залучати інвестиції або отримувати фінансову підтримку.

Ключові слова: соціальне підприємництво, громадянське суспільство, соціально-правові проблеми, правові чинники, законодавство, правове регулювання, розвиток.

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-7-15

Постановка проблеми. В умовах війни відбувається переоцінка людських цінностей, основ державності, пошук національної ідентичності та формування національного духу, водночас виникають і розвиваються нові інститути, зокрема соціальне підприємництво. З огляду на нагальність вирішення серйозних соціальних і правових питань та створення додаткових гарантій права на достатній життєвий рівень, необхідно швидко реагувати на суспільні зміни та адаптуватися до сучасних трансформацій.

Соціальне підприємництво як соціальне, економічне та правове явище, має ознаку колективної зрілості і є дієвим інструментом позитивних змін у сучасному українському суспільстві, має змінити спосіб мислення людей, зробити їх більш свідомими та відповідальними і буде відіграти важливу роль у післявоєнному

відновленні України для вирішення соціальних завдань. Адже для розвитку соціального підприємництва потрібна підтримка не лише з боку держави, а й з боку громадянського суспільства та донорської спільноти. Така ситуація створює низку проблем, які гальмують розвиток соціального підприємництва в країні, тому необхідним є дослідження основних тенденцій соціально-правової проблематики, пов'язаної з розвитком соціального підприємництва як ефективного механізму забезпечення захисту прав населення в суспільстві, а визначення шляхів підтримки розвитку і сприяння соціальному підприємництву та впровадження ефективної його моделі в діяльність сучасної української держави можливе лише за умови усунення чинників, які цьому перешкоджають.

Метою нашого дослідження є формулювання та обґрунтування послідовно взаємопов'язаних теоретичних висновків щодо основних тенденцій соціально-правових проблем соціального підприємництва в Україні та шляхів підтримки розвитку і сприяння соціальному підприємництву в Україні.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких початково займаються цією проблематикою, показує, що соціальне підприємництво як економічний і соціально-правовий інститут вивчають такі вчені як М. Белова, Д. Белов, М. Волкова, М. Гончарова, Н. Гусак, Н. Доброва, В. Кокоть, Н. Коленда, А. Корнецький, В. Назарук, А. Свинчук, В. Смаль, А. Туманова, В. Шевченко. Аналізуючи розвідки зазначених авторів, можна констатувати, що соціальне підприємництво дійсно є тим важелем, який може суттєво покращити соціально-економічне становище країни та є надзвичайно перспективним і важливим. Тому для подальшого його стратегічного розвитку, як кількісного, так і якісного, є необхідним дослідження сучасного стану основних тенденцій соціально-правових проблем діяльності соціального підприємництва.

Виклад основного матеріалу. Категорія «соціальне підприємництво» ще не набула широкого вжитку в Україні, немає її однозначного тлумачення, і як в наукових колах, так і в бізнес-колах соціальне підприємництво часто плутають із соціальною відповідальністю бізнесу. На захист власної науки варто зазначити, що у світі досі не існує єдиного визначення цієї категорії, але більшість цих визначень стосуються бізнес-механізмів, спрямованих на вирішення соціальних проблем та створення спільнот і взаємодопомоги, оскільки поняття включає в себе не лише економічні та правові елементи, а й морально-етичні, питання соціальної справедливості та психологічні (Доброва, 2015).

Незважаючи на різні тлумачення соціального підприємництва, метою цієї діяльності є внесок у розвиток суспільства. Це реальний механізм капіталізації соціальних можливостей та вирішення соціальних проблем. Чим більше людей знають про нього, тим більший його вплив. Соціальне підприємництво має навчити людей допомагати один одному, а для цього їм спочатку потрібно надати правильні інструменти для реалізації цього на практиці. У нинішніх умовах це питання має велике значення для України. Нинішні виклики українського суспільства, такі як війна та внутрішньо переміщені особи, створюють ще більше підстав для зміцнення соціальних підприємств і саме соціальне підприємництво може бути ефективною формою такої допомоги. Це пов'язано з тим, що на відміну від традиційних благодійних організацій, соціальні підприємства - це стійкі бізнес-механізми, здатні чинити більший вплив на розв'язання наявних проблем і більш ефективно розподіляти фінансові ресурси (Коленда, 2017).

Таким чином, на наш погляд соціальне підприємництво - підприємницька діяльність, спрямована на розв'язання соціальних проблем і задоволення суспільних

потреб. Соціальне підприємництво являє собою унікальну можливість об'єднати соціальну місію з бажанням заробити гроші, надати конкретну послугу або продати товар. Порівняно з традиційним бізнесом соціальне підприємництво - це не тільки отримання прибутку, а й робота над вирішенням конкретної проблеми, що є важливим фактором, тоді як основний фокус бізнесу - це прибуток. Тоді як традиційні підприємці намагаються створювати продукти, за які споживачі платитимуть, і продавати їх якомога більше, соціальні підприємці насамперед звертають увагу на те, чи корисна їхня діяльність для суспільства. За даними Європейської комісії, на сьогодні в Європі налічується два мільйони соціальних підприємств (10% всіх європейських підприємств), на яких працює понад 11 мільйонів осіб (6% працездатного населення регіону). Основними організаційно-правовими формами соціальних підприємств у європейських країнах є кооперативи, зокрема, кооперативи соціальної солідарності в Португалії, соціальні кооперативи з колективною власністю у Франції, соціальні кооперативи в Італії, кооперативи соціальних підприємств в Іспанії або підприємства суспільної користі у Великобританії та підприємства соціального призначення в Бельгії. До речі, Європейська комісія виділила чотири основні галузі, в яких працюють соціальні підприємства:

- трудова інтеграція: навчання та інтеграція інвалідів і безробітних;
- особисті соціальні послуги: охорона здоров'я, соціальне забезпечення, медичне обслуговування, професійна підготовка, освіта, медичні послуги, догляд за дітьми, послуги для літніх людей і підтримка малозабезпечених людей;
- місцевий територіальний розвиток неблагополучних районів: соціальні підприємства у віддалених сільських районах, розвиток кварталів, планування реконструкції в міських районах, допомога в розвитку, співпраця з третіми країнами;
- інші: переробка відходів, захист довкілля, спорт, мистецтво, культура, збереження історії, наука, дослідження, інновації, захист прав споживачів, ентузіастичний спорт тощо (Белова та Гусейнова, 2022).

Вважаємо за необхідне зазначити, що багато німецьких соціальних ініціатив спрямовані на вирішення проблем вразливих груп населення, таких як мігранти, біженці, безробітна молодь та люди з інвалідністю. Наприклад, міжнародна платформа Kiron дає можливість біженцям здобувати освіту та кваліфікацію дистанційно, в будь-який час і в будь-якому місці. Social Impact також підтримує та консультує соціальні підприємства в Німеччині вже понад 20 років і позиціонує себе як «агентство соціальних інновацій». У 2011 році агентство запустило Social Impact labs - інкубаційну програму, яка слугує платформою для соціальних підприємців та фрілансерів. Бундбанк надає кредити соціальним підприємцям, венчурні фонди інвестують у соціальних підприємців, а краудфандинг та групові інвестиції стали популярними. Як результат, у Німеччині налічується близько 100 000 соціальних підприємств, на яких працює понад 2,5 мільйона осіб, що втричі більше, ніж у секторі автомобілебудування, де зайнято 750 000 осіб (Херсонська районна військова адміністрація, 2023).

Що стосується України, то незалежні дослідження показують, що наразі в країні існує три основні форми соціального підприємництва:

- неприбуткові організації займаються підприємництвом у своїй основній сфері діяльності;
- неприбуткові організації створюють власний бізнес і використовують частину прибутку для фінансування соціальних програм
- підприємства для людей з інвалідністю: звільнення від податку на прибуток, якщо щонайменше 50% працівників є інвалідами.

Загалом соціальне підприємництво в розвинених країнах є дуже важливим

ресурсом у подоланні багатьох проблем для суспільства та держави, саме тому соціальне підприємництво називають еволюцією в бізнесі, навіть революцією в неприбуткових організаціях. Це пов'язано з тим, що сучасні виклики, які стоять перед українським суспільством, такі як війна та проблема ВПО, створюють нові причини для зміцнення соціальних підприємств. Наразі в Україні не існує спеціального законодавства, яке б регулювало діяльність соціальних підприємців, а також не існує нормативних вимог до осіб, які бажають стати соціальними підприємцями (Волкова та Шевченко, 2016). Однак це відносно нове явище не означає, що вони не можуть існувати в рамках чинного українського законодавства, і соціальні підприємства можуть бути зареєстровані в тій же організаційно-правовій формі, що і звичайні підприємства (Белов та Росул, 2022). Існує кілька стандартних вимог для того, щоб бути визнаним соціальним підприємством європейськими інвесторами та іншими організаціями:

1. По-перше, треба бути підприємцем. Як виняток, можна здійснювати соціальну місію в рамках громадської або неприбуткової організації.

2. По-друге, підприємство повинно мати справді соціальну мету, і ця мета має бути чітко прописана в його статуті або інших корпоративних документах.

Сьогодні соціальне підприємництво в Україні функціонує в рамках малого та середнього бізнесу та як інструмент самофінансування для громадської організації, які прагнуть фінансової стійкості, але поки що воно не охоплює великі підприємства за своїми масштабами та можливостями.

Найпопулярнішою формою є фізична особа-підприємець. Основною перевагою цієї форми є те, що процедури створення, управління та оподаткування бізнесу є досить простими та швидкими. Однак ця форма також має деякі недоліки: 1) фізична особа-підприємець несе відповідальність усім своїм майном під час здійснення підприємницької діяльності; 2) при реєстрації ФОП весь процес залежить від однієї особи, що ускладнює створення бізнесу за участю кількох партнерів на цій формі (Белов та Росул, 2022).

Другою найпоширенішою формою ведення бізнесу в Україні є товариство з обмеженою відповідальністю; основна його перевага, яка впливає з назви, полягає в тому, що засновники несуть відповідальність лише в межах своїх інвестицій у статутний капітал. Крім того, при реєстрації товариства з обмеженою відповідальністю можна виправити частки засновників і партнерські відносини. Однак ця форма має і певні недоліки, такі як дещо складніша процедура реєстрації та суворіші вимоги щодо звітності засновників та отримання прибутку порівняно з індивідуальним підприємцем. Третьою формою, доступною для соціального підприємництва, є громадські організації. Закон України «Про громадські організації» надає їм право займатися підприємницькою діяльністю, але за певних умов, насамперед, забороняє ділитися прибутком. Є й низка інших важливих юридичних умов, проте є й важлива перевага: неприбутковий характер організації і, як наслідок, звільнення від сплати податку на прибуток (Сіренко та Лункіна, 2016).

Кожна ініціатива проходить свій шлях від ідеї до успішного соціального підприємства, включаючи ресурси, експертів, гранти, навчання та просування. Залежно від контексту, це також залежить від регіону, стартового фінансування, знайомих експертів та професіоналів, сарафанного радіо та інших випадкових факторів. Іншими словами, це своєрідний процес спроб і помилок. Більшість активістів не є професійними підприємцями і походять з дуже різного середовища. Тому на ранніх етапах всі стикаються з проблемами спеціалізації. Соціальні підприємства - це насамперед бізнес, який потребує знань та інструментів. Клієнти не сприймають

соціальні підприємства як соціальні підприємства. Вони цінують якість продуктів і послуг. Вони можуть купити щось один раз за круту соціальну ідею, але не систематично. А всім підприємцям для успіху потрібні постійні клієнти (Смаль та Кокоть, 2017).

Отже, соціальне підприємництво відрізняється від традиційного бізнесу тим, що передбачає подвійне соціально-економічне навантаження та подвійний ризик. Це означає, що такий бізнес має спрямовувати частину свого прибутку на розвиток соціальних проєктів, а не на власне збагачення. Крім того, для того, щоб соціальне підприємство було успішним і добре працювало, воно повинно бути більш професійним, ніж класичний підприємець, через подвійне навантаження, описане вище. Тому для того, щоб соціальне підприємство було успішним, воно повинно бути успішним у бізнес-складовій і вміти успішно реалізовувати соціальну складову та соціальний маркетинг. Згідно із законопроектом, соціальні підприємства повинні або робити постійний внесок (30% від прибутку), або 50% людей, які працюють на підприємстві, повинні бути представниками соціально вразливих груп. Деякі експерти пропонують дещо інші суми або відсотки, але в будь-якому випадку постійний соціальний внесок і обслуговування вразливих груп є обов'язковою вимогою (Херсонська районна військова адміністрація, 202).

Таким чином, до переваг соціального підприємництва доцільно, на наш погляд, віднести:

- вирішення критичних соціальних проблем для себе, своїх близьких, своїх громад, своєї країни та світу;
- відновлення соціальної справедливості та участь у створенні інноваційних продуктів;
- лояльність споживачів до продукції соціальних підприємств та активне залучення та підтримка громади в діяльності соціального підприємства;
- можливість зайняти нову нішу на ринку з низькою або відсутньою конкуренцією;
- наявність ресурсів, які не використовуються традиційним бізнесом, наприклад, працівники, невикористанні матеріальні та нематеріальні ресурси;
- вибір найбільш підходящої правової форми для соціальних підприємств з точки зору як бізнес-моделі, так і оподаткування;
- надання безкоштовних навчальних курсів та матеріалів, а також можливість отримати безкоштовні консультації від провідних міжнародних бізнес-експертів;
- нові фінансові програми для підтримки створення соціальних підприємств та можливість працювати з міжнародною спільнотою соціальних підприємців;
- можливість реалізувати важливі соціальні цілі та бути корисними для інших і емоційна винагорода та повага з боку оточуючих;
- застосування власного досвіду та професійних знань у соціальному бізнесі та можливість побудувати спільноту змінотворців та однодумців у своєму місті

Події останніх років свідчать про помітні зміни у свідомості українського суспільства, про зростання активності та чисельності як окремих членів суспільства, так і громадських організацій. Характерною особливістю розвитку українського суспільства на даному етапі є те, що воно активізується в періоди масових заворушень і революційних рухів, коли стає очевидним факт свідомого й активного спротиву владі.

Однак у повсякденній, детальній та активній організаційній роботі зі створення та функціонування систем і структур громадянського суспільства та пошуку стратегій їхнього розвитку вони є досить пасивними та неактивними (Горин та Булавинець, 2021, с. 32). Це також можна додати до списку психологічних проблем розвитку соціального

підприємництва в нашій країні.

Питання соціального підприємництва в Україні значною мірою залежить від правових чинників. У цій сфері корисно розрізняти загальні причини, тобто причини, які негативно впливають на впровадження цього виду підприємництва та специфічні причини, які перешкоджають розвитку соціального підприємництва.

Проблема неналежної реалізації конституційної свободи підприємництва значною мірою пов'язана з поганим виконанням законів, неефективністю правоохоронних та правозахисних інституцій, незавершеністю політичної та правової реформ, а також корумпованістю влади. Недоліками законодавства, що регулює підприємництво в Україні, є

1) прийняття законів нижчої юридичної сили, ніж ті, що мають бути прийняті для регулювання відносин у сфері реалізації права на заснування;

2) неузгодженість та протиріччя між законами та підзаконними актами;

3) наявність прогалин, неточні формулювання законодавства, необґрунтоване фінансове забезпечення, а також низька наукова актуальність та застарілість законодавства;

4) часті зміни через низький рівень законодавчої бази (Byelov, 2022).

Таким чином, серед загальних правових проблем, пов'язаних з недостатнім рівнем підприємницької діяльності в Україні, можна виділити наступні:

– недостатній захист приватної власності та неефективність правоохоронних органів;

– прогалини та неузгодженості в законодавстві та порушення правил юридичної техніки;

– порушення принципу системності законодавства, а саме підміна правових норм підзаконними актами; порушення правила ієрархічності застосування правових норм; не конкретизація підзаконних актів у випадках, передбачених законом;

– низька соціально-економічна обумовленість норм податкового законодавства та відсутність стабільності у правовому регулюванні.

Відсутність стабільності в правовому регулюванні очевидно проявляється в нещодавніх спробах скасувати Господарський кодекс України та реструктурувати законодавство. Зрозуміло, що часті зміни правил гри не сприяють зростанню ділової активності. Особлива правова проблема полягає в тому, що система соціального підприємництва законодавчо не врегульована, а це означає, що до таких відносин застосовуються загальні норми господарського права про підприємництво, що не завжди є прийнятним або доцільним. Спільними передумовами для розвитку будь-якого виду підприємницької діяльності є соціальна значущість, логічність та ефективність митного законодавства, проте соціальне підприємництво також потребує відповідних податкових стимулів. Відсутність таких стимулів є ще однією особливою проблемою, яка безпосередньо впливає на незадовільний стан соціального підприємництва в Україні (Горин та Булавинець, 2021). Уряд повинен знайти ефективні податкові стимули для інвесторів, водночас забезпечуючи, щоб ці податкові стимули були справедливими по відношенню до суспільства. Важливо забезпечити, щоб податки виконували всі свої природні функції, включаючи функцію стимулювання. Податки повинні стимулювати інвесторів вкладати кошти в ті сектори економіки, які потребують державної підтримки (Мозговая, 2022). Таким чином, розвиватимуться сектори економіки та зменшуватиметься навантаження на державний і місцеві бюджети.

Це пов'язано з тим, що наразі немає спеціальних правил, які б регулювали таку діяльність, а отже, немає і податкових пільг для тих, хто займається такою діяльністю. З

огляду на те, що метою соціального підприємництва завжди є вирішення конкретної проблеми, наприклад, населеного пункту або громади (тобто наявність соціальної спрямованості), логічним видається запровадження податкових пільг.

Підкреслимо, що без відповідної правової бази соціальні підприємства можуть зіткнутися з труднощами у визначенні своєї правової структури і, як наслідок, не зможуть повною мірою виконувати свою соціальну та економічну місію. Натомість встановлення правового статусу та правових стандартів сприятиме сталому розвитку соціальних підприємств, створенню сприятливого середовища для їхньої діяльності та збільшенню їхнього внеску в розвиток українського суспільства. Крім того, відсутність чіткості в правовому регулюванні діяльності соціальних підприємств є важливим фактором, що перешкоджає їх повноцінному розвитку, оскільки призводить до невизначеності в їх діяльності та може обмежити їх здатність залучати інвестиції або отримувати фінансову підтримку.

Висновок. Враховуючи подальшу інтеграцію нашої країни до світового співтовариства, існує необхідність вирішення загальних правових проблем, пов'язаних з недостатнім рівнем підприємницької діяльності в Україні, а саме: недостатній захист приватної власності та неефективність правоохоронних органів; прогалини та неузгодженості в законодавстві та порушення правил юридичної техніки; порушення принципу системності законодавства, а саме підміна правових норм підзаконними актами; порушення правила ієрархічності застосування правових норм; не конкретизація підзаконних актів у випадках, передбачених законом; низька соціально-економічна обумовленість норм податкового законодавства та відсутність стабільності у правовому регулюванні.

Загалом соціальне підприємництво в розвинених країнах є дуже важливим ресурсом у подоланні багатьох проблем для суспільства та держави, саме тому соціальне підприємництво називають еволюцією в бізнесі, навіть революцією в неприбуткових організаціях. Це пов'язано з тим, що сучасні виклики, які стоять перед українським суспільством, такі як війна та проблема ВПО, створюють нові причини для зміцнення соціальних підприємств. Наразі в Україні не існує спеціального законодавства, яке б регулювало діяльність соціальних підприємців, а також не існує нормативних вимог до осіб, які бажають стати соціальними підприємцями. Однак це відносно нове явище не означає, що вони не можуть існувати в рамках чинного українського законодавства, і соціальні підприємства можуть бути зареєстровані в тій же організаційно-правовій формі, що і звичайні підприємства. Без відповідної правової бази соціальні підприємства можуть зіткнутися з труднощами у визначенні своєї правової структури і, як наслідок, не зможуть повною мірою виконувати свою соціальну та економічну місію. Натомість встановлення правового статусу та правових стандартів сприятиме сталому розвитку соціальних підприємств, створенню сприятливого середовища для їхньої діяльності та збільшенню їхнього внеску в розвиток українського суспільства. Відсутність чіткості в правовому регулюванні діяльності соціальних підприємств є важливим фактором, що перешкоджає їх повноцінному розвитку, оскільки призводить до невизначеності в їх діяльності та може обмежити їх здатність залучати інвестиції або отримувати фінансову підтримку.

Бібліографічний список

- Белов, Д.М. та Росул, Н.О., 2022 Соціальне підприємництво в механізмі реалізації конституційних прав та свобод людини та громадянина. Аналітично-порівняльне право, 5, с. 22–25.
- Белова, М.В. та Гусейнова, С.З., 2022. Соціальне підприємництво як реалізація соціальної функції держави. Аналітично-порівняльне право, 5, С.33–35.

- Волкова, М.В. та Шевченко, В.С., 2016. Роль соціального підприємництва у забезпеченні сталого розвитку України. *Соціальна економіка*, 1, с. 25–29.
- Горин, В. П. та Булавинець, В. М., 2021. Соціальне підприємництво як інструмент диверсифікації фінансування соціальної політики. *Агросвіт*, 15, с. 29–35.
- Доброва, Н. В., 2015. Соціальне підприємництво. *Економічні інновації*, 59, с. 112–117.
- Коленда, Н. В., 2017. Соціальне підприємництво та соціально відповідальний бізнес в системі забезпечення соціальної безпеки населення: монографія. Луцьк: Терен.
- Мозговая, Н. А., 2022. Розвиток соціального підприємництва як один з чинників поствоєнного відновлення України. Актуальні проблеми приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні: матер. науково-практ. семінару (м. Львів, 11 листопада 2022 р.). Львів.
- Сіренко, Н.М. та Лункіна, Т.І., 2016. Соціальне підприємництво в Україні: основні аспекти. *Сталий розвиток економіки*, 1, с. 5–10.
- Смаль, В. та Кокоть, В., 2017. Що слід знати про соціальне підприємництво. Підручник. Київ.
- Херсонська районна військова адміністрація, 2023. Соціальне підприємництво як відповідь суспільства на соціальні потреби. [online]. Доступно: <<https://khersonrda.gov.ua/2023/09/30/soczialne-pidpryyemnyctvo>>.
- Byelov, D., 2022. Social entrepreneurship as a modern institute of business and human interaction. *European Socio-Legal and Humanitarian Studies*, 2.

References

- Byelov, D.M. and Rosul, N.O., 2022 Sotsial'ne pidpryyemnyctvo v mekhanizmi realizatsiyi konstitutsiynyykh prav ta svobod lyudyny ta hromadyanyna. [Social entrepreneurship in the mechanism of realization of constitutional rights and freedoms of man and citizen]. *Analytical and comparative law*, 5, p. 22–25. [in Ukrainian]
- Byelov, D., 2022. Social entrepreneurship as a modern institute of business and human interaction. *European Socio-Legal and Humanitarian Studies*, 2. [in Ukrainian]
- Byelova, M.V. and Huseynova, S.Z., 2022. Sotsial'ne pidpryyemnyctvo yak realizatsiya sotsial'noyi funktsiyi derzhavy. [Social entrepreneurship as an implementation of the social function of the state]. *Analitychno-porivnyal'ne pravo*, 5, p. 33–35. [in Ukrainian]
- Dobrova, N.V., 2015. Sotsial'ne pidpryyemnyctvo. [Social entrepreneurship] *Ekonomichni innovatsiyi*, 59, p. 112–117. [in Ukrainian]
- Horyn, V. P. and Bulavynets', V. M., 2021. Sotsial'ne pidpryyemnyctvo yak instrument dyversyfikatsiyi finansuvannya sotsial'noyi polityky. [Social entrepreneurship as a tool for diversification of social policy financing]. *Agroworld*, 15, p. 29–35.
- Khersonska raionna viiskova administratsiia, 2023. *Sotsial'ne pidpryyemnyctvo yak vidpovid' suspil'stva na sotsial'ni potreby* [Social entrepreneurship as society's response to social needs]. [online]. Available at: <<https://khersonrda.gov.ua/2023/09/30/soczialne-pidpryyemnyctvo>>. [in Ukrainian]
- Kolenda, N. V., 2017. *Sotsial'ne pidpryyemnyctvo ta sotsial'no vidpovidal'nyy biznes v systemi zabezpechennya sotsial'noyi bezpeky naseleennya: monohrafiya*. [Social entrepreneurship and socially responsible business in the system of social security of the population: monograph]. Lutsk: Teren. [in Ukrainian]
- Mozhovaya, N. A., 2022. Rozvytok sotsial'noho pidpryyemnyctva yak odyz z chynnykiv postvovnoho vidnovlennya Ukrayiny. [Rozvytok sotsial'noho pidpryyemnyctva yak odyz z chynnykiv postvovnoho vidnovlennya Ukrayiny]. *Aktual'ni problemy pryvatnoho prava v umovakh yevrointehratsiynyykh protsesiv v Ukrayini*: mater. nauково-практ. seminaru (m. L'viv, 11 lystopada 2022 r.). L'viv/

- Sirenko, N. and Lunkina, T.I., 2016. Sotsial'ne pidpryyemnytstvo v Ukrayini: osnovni aspekty. [Social entrepreneurship in Ukraine: main aspects] *Sustainable economic development*, 1, p 5–10. [in Ukrainian]
- Smal', V. and Kokot', V. 2017. *Shcho slid znaty pro sotsial'ne pidpryyemnytstvo. [What you should know about social entrepreneurship]*. Textbook. Kyiv.
- Volkova M.V. and Shevchenko V.S., 2016. Rol' sotsial'noho pidpryyemnytstva u zabezpechenni staloho rozvytku Ukrayiny. [The role of social entrepreneurship in ensuring the sustainable development of Ukraine]. *Sotsial'na ekonomika*, 1, p. 25–29. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 09 травня 2024 р.

**Brazhko O.V.,
Nadezhdenko A. A.**

MAIN TRENDS OF SOCIAL AND LEGAL PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE

The article is devoted to the formulation and substantiation of consistently interconnected theoretical conclusions regarding the main trends of social and legal problems of social entrepreneurship in Ukraine and ways of supporting the development and promotion of social entrepreneurship in Ukraine. It is noted that the current challenges of Ukrainian society, such as war and internally displaced persons, create even more grounds for strengthening social enterprises, and social entrepreneurship itself can be an effective form of such assistance.

The study focuses attention on general legal problems associated with insufficient level of entrepreneurial activity, on the shortcomings of legislation regulating entrepreneurship in Ukraine. There are several standard requirements to be recognized as a social enterprise by European investors and other organizations: first, you must be an entrepreneur. As an exception, it is possible to carry out a social mission within the framework of a public or non-profit organization; secondly, the enterprise must have a truly social purpose, and this purpose must be clearly spelled out in its charter or other corporate documents.

It is emphasized that without an appropriate legal framework, social enterprises may face difficulties in determining their legal structure and, as a result, will not be able to fully fulfill their social and economic mission. Instead, the establishment of legal status and legal standards will contribute to the sustainable development of social enterprises, the creation of a favorable environment for their activities and the increase of their contribution to the development of Ukrainian society. In addition, the lack of clarity in the legal regulation of the activities of social enterprises is an important factor that prevents their full development, as it leads to uncertainty in their activities and may limit their ability to attract investments or receive financial support.

Key words: *social entrepreneurship, civil society, socio-legal problems, legal factors, legislation, legal regulation, development.*

УДК 341:342

О.А. Бундак,
А.А. Попов,
С.С. Пікалюк

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ГРОМАДЯНСЬКИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

В статті розглядаються доктринальні і нормативно-правові визначення поняття громадянських прав людини, а також національних гарантій забезпечення громадянських прав, їх види і можливі шляхи удосконалення.

Автори аналізують поняття, правове і філософське підґрунтя здійснення прав людини в міжнародному і національному аспекті, спираючись на тексти міжнародних документів, а також наукові пошуки іноземних і українських науковців в галузях теорії держави і права, міжнародного права і конституційного права.

Автори вважають, що поняття прав людини і, зокрема громадянських прав людини, не було незмінним протягом всієї своєї історії і якщо на перших етапах становлення було пов'язано з належністю особи до держави («громадянство»), то поступово майже втратило цей зв'язок.

Аналіз сучасного значення поняття «громадянські права», свідчить, що сучасний переклад українською мовою назви Пакту 1966 р. : «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права» є оманливим, двозначним і таким, що не відображає сутності поняття «цивільні права людини» в міжнародному контексті.

Існує вірогідність, що українська юридична наука знайде інший еквівалент терміну «цивільні права» в значенні основних прав людини. Як можливий варіант, пропонується досить змістовний варіант заміни – «основоположні (буттєві) права і свободи людини за П.М. Рабіновичем.

Автори звертають увагу на ту обставину, що поняття національних гарантій забезпечення громадянських прав науковцями дається далеко не завжди.

До них в широкому розумінні потрібно віднести державні, тобто, які належать даній країні і стосуються її народу, відображають його характер, особливості і суспільну діяльність, позитивно діючі умови і засоби, які забезпечують їх фактичну реалізацію.

Оскільки природні права людини і громадянина, закріплені Конституцією України, не є вичерпними, важливою гарантією захисту цих прав, повинне стати сучасне розуміння духовних цінностей.

Ключові слова: *громадянські права, природні права, основні цивільні права, основоположні (буттєві) права і свободи людини, національні гарантії забезпечення громадянських прав.*

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-16-25

Постановка проблеми. Головним критерієм легітимності і досягнень влади в демократичній, правовій державі є ступінь забезпечення громадянських та політичних прав і свобод людини. Однак життя не стоїть на місці, міняються редакції міжнародних угод в сфері захисту прав людини, склад їх учасників, міжнародний механізм захисту цих прав стає дедалі складнішим. Сказане стосується також змін в законодавчому полі і суспільстві в Україні, це вимагає подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій та вітчизняній правовій доктрині питанням захисту громадянських прав людини присвячено ряд наукових публікацій.

Поняття, правове і філософське підґрунтя здійснення прав людини в міжнародному і національному аспекті відомі теоретики теорії держави і права, конституційного, канонічного, міжнародного та інших галузей права, а також філософії. Теоретичною базою для вирішення поставлених завдань і формування висновків роботи послужили праці таких дослідників як М.М. Бліхар, М.Т. Гаврильців, М.В. Ковалів, В.В. Кожан, О.В. Пушкіна, П.М. Рабінович, С.С. Сливка, І. А. Шуміло.

Однак актуальними залишаються питання аргументації авторами своїх позицій щодо поняття громадянських прав людини, класифікації цих прав і неформального механізму їх захисту.

Виклад основного матеріалу.

Визначення поняття громадянських прав людини

Поняття прав людини і, зокрема громадянських прав людини, не було незмінним протягом всієї своєї історії.

Саме виникнення прав людини пов'язане з працями класиків науки міжнародного права. Перш за все, Г. Гроцій і Е. Ваттель розділили ці права на права підданого над державою і правила непротивлення правителя відповідно до вимог підданого.

З часом, з визнанням з боку держави, вони стали основними (базисними) правами людини. Визнання цих правителями (державами), як правило, спочатку здійснювалося примусово у зв'язку з громадянськими війнами і революційними подіями, закріпленими у внутрішніх політичних і правових актах.

Класична формулювання прав людини була закріплена Конституцією і політичними деклараціями американських штатів, а також документами Великої Французької революції. Пізніше вони були прийняті і іншими державами, починаючи з ХІХ століття. Вони активно закріплюються в міжнародно-правових актах.

Термін «громадянські права» виник у ХVІІІ столітті, під час Французької революції 1789 року. Поняття громадянських прав стало ключовим для формулювання принципів правової держави та конституційного ладу.

Філософи та політичні діячі того часу, такі як Жан-Жак Руссо, Вольтер, Монтеск'є, Дідро та інші, внесли вагомий внесок у формулювання концепції громадянських прав. Вони пропагували ідеї про необхідність гарантування прав і свобод кожному громадянину держави, що відіграло значну роль у формуванні сучасного розуміння цих понять.

Одним із перших визначних документів, що стосувався прав людини, була «Декларація про права людини і громадянина», яка була ухвалена під час Французької революції 1789 року. Цей документ встановлював права, що мають бути гарантовані кожному громадянину, такі як свобода слова, право на власність та справедливий суд.

В Преамбулі цієї Декларації, зокрема, сказано: «Представники французького народу, утворивши Національні збори, вважаючи, що нещастю, забуття або зневага до прав людини є єдиними причинами суспільних нещастя і урядової корупції, вирішили викласти в урочистій декларації природні, невідчужувані і священні права людини» (Conseil constitutionnel, n.d.).

Як констатується у Великій українській енциклопедії, «за архітектонікою документа проголошені права й свободи розділені на: *права людини* та *права громадянина* (виділено мною – А.О.). Ці права і свободи міцно пов'язані з приналежністю всієї верховної влади – нації як сукупності громадян, політичної

асоціації громадян. Обмеженням прав є вимоги закону, який є виразом загальної волі. Права людини (природні) включають свободу, рівність, власність, безпеку і опір гнобленню» (Баймуратов та Кофман, 2023).

Отже, на перших етапах становлення громадянських прав (французька Декларація 1789 р.) поняття «громадянські права» однозначно було пов'язано з належністю особи до держави («громадянство»).

В Статуті ООН, підписаному 26 червня 1945 року в Сан-Франциско, сказано, що метою цієї Організації є зокрема, «міжнародне співробітництво в сфері розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру й у заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії» (Організація Об'єднаних Націй, 1945, ч. 3 ст. 1). Іншими словами, про будь-який зв'язок прав людини з громадянством нічого не говориться.

Натомість у Преамбулі Американської декларації прав та обов'язків людини від 2 травня 1948 року зазначено, що американські держави неодноразово визнавали, що основні права людини не впливають з того факту, що він є громадянином певної держави, а ґрунтуються на його атрибутах людської особистості (American Declaration of the Rights and Duties of Man, 1948).

У ст. XVII цієї Декларації закріплено, що кожна людина має право бути всюди визнана як особа, що має права і обов'язки, а також користуватися *основними цивільними правами* (виділено мною – А.О.) (American Declaration of the Rights and Duties of Man, 1948).

В Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року ця ж думка подана більш загально і завуальовано: *«Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить*» (виділено мною – А.О.) (Організація Об'єднаних Націй, 1948, ст.2).

Останнє наше зауваження стосується Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. Англійською мовою його назва викладена як «International Covenant on Civil and Political Rights» (виділено мною – А.О.). В Преамбулі цього Пакту дається посилання на Загальну декларацію прав людини, згідно з якою «ідеал вільної людської особи, яка користується громадянською і політичною свободою і свободою від страху та нужди, можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само, як і своїми *громадянськими та політичними правами*» (Організація Об'єднаних Націй, 1966).

В оригіналі ж англійською тут сказано про «civil and political rights», тобто цивільні і політичні права.

Варто звернути увагу на те, що коли йдеться про «цивільні права», мова не обов'язково йде про права відповідно до цивільного права.

У справі «Кониг проти Німеччини» Європейський Суд з прав людини визнав, що з приводу «цивільного» характеру прав практика свідчить про те, що класифікація, а також рішення про порушення або дотримання права на справедливий судовий розгляд наводиться відповідно до «змісту і впливу права, а не з його визначенням згідно з державним правом, усі права, які розглядають як «особисті», вважають в цьому відношенні «цивільними» (Караман, 2016).

Нарешті необхідно відмітити, що за українським тлумачним словником слово «ГРОМАДЯНСЬКИЙ» має 3 значення:

1. Прикм. до громадянин
2. Власт. свідомому громадянину
3. Невійськовий, цивільний (Словник.Уа, n.d.).

Отже сучасний переклад українською мовою назви Пакта: «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права» є оманливим, двозначним і таким, що не відображає сутності поняття «цивільні права людини» в міжнародному контексті.

Можливо, українська юридична наука знайде інший еквівалент терміну «цивільні права» в значенні основних прав людини. П.М. Рабінович запропонував досить змістовний варіант заміни – «основоположні (буттєві) права і свободи людини (Рабінович, 2021, с.16).

Поняття національних гарантій забезпечення громадянських прав

Поняття національних гарантій забезпечення громадянських прав науковцями дається не завжди.

«Права, як би широко вони не були декларовані, не становлять реальної цінності без гарантій їхньої реалізації. Конституційні гарантії реальні лише тоді, коли надійно підкріплені механізмом їхньої реалізації. Механізмом гарантій прав людини і громадянина можна вважати систему правових засобів, визначених конституцією – це державні правоохоронні органи, судова система, громадські організації із захисту прав людини та громадянина тощо», – пишуть М.В. Ковалів, М.Т. Гаврильців, М.М. Бліхар (Ковалів, Гаврильців та Бліхар, 2014, с. 170).

В іншому підручнику «Конституційне право України» сказано, що «під гарантіями прав, свобод, обов'язків і законних інтересів особистості розуміються ті позитивно діючі умови і засоби, які забезпечують їх фактичну реалізацію та надійну охорону і захист для всіх і кожного. Негативні фактори не входять до числа гарантій здійснення прав, свобод і обов'язків особистості. Гарантії прав, свобод і обов'язків (правового статусу) особистості діляться на загальні (загальносоціальні) умови і спеціальні, юридичні засоби» (Конституційне право України, 2023, с.164).

Але ж термін «загальні (загальносоціальні) умови», безсумнівно ширше ніж «спеціальні, юридичні засоби» і вони мають співвідноситись як ціле і частина». Важко уявити, що ці загальносоціальні умови реалізуються тільки поза правовим полем.

Даючи поняття «національні гарантії» варто ще згадати, що поняття «національний» в українському тлумачному словнику має декілька значень:

НАЦІОНАЛЬНИЙ, а, е.

1. Стос. до нації, національності, пов'язаний з їх суспільно-політичною діяльністю.

2. Власт. певній нації, національності; який відображає їх характер, особливості

3. Державний, який належить даній країні або стосується її народу.

4. Стос. до окремої, нечисленної національності (Словник.Уа, n.d.).

Отже пропонуючи свій варіант поняття «національних гарантій забезпечення громадянських прав», ми вважаємо, що до таких в широкому розумінні відносяться державні, тобто, які належать даній країні і стосуються її народу, відображають його характер, особливості і суспільну діяльність, позитивно діючі умови і засоби, які забезпечують їх фактичну реалізацію.

Види національних гарантій і можливі шляхи їх удосконалення

В юридичній літературі можна зустріти різні класифікації національних гарантій забезпечення громадянських прав.

Не зупиняючись на кожній з них, скажемо, що в цілому вони зводяться до вже наведеного поділу:

на загальні (загальносоціальні) умови і спеціальні, юридичні засоби.

Загальні гарантії прав і свобод поділяються (класифікуються) на: – економічні; – політичні; – організаційні (Ковалів, Гаврильців та Бліхар, 2014, с.171).

Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина встановлюються державою в Конституції та законах України. Так, Конституція України гарантує право на оскарження в суді дії чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 55), недопустимість зворотної дії закону в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, тобто ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58), недопустимість обмеження прав і свобод громадян, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64); принцип презумпції невинуватості, тобто особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 62) (Конституція України, 1996).

По іншій класифікації юридичні гарантії поділяються на дві групи: нормативно-правові та інституційні (організаційно-правові) (Конституційне право України, 2023, с.165).

До інституційних механізмів забезпечення прав: У багатьох країнах існують спеціальні установи або органи, такі як омбудсмани, правозахисні організації, комісії з прав людини та інші, які відповідають за захист прав громадян та надають їм можливість звертатися за допомогою в разі порушення прав.

Судові механізми захисту прав: Судова система відіграє важливу роль у захисті прав громадян. Громадяни мають право звертатися до судів з позовами про порушення їхніх прав, і суди розглядають ці позови відповідно до закону та надають компетентне судове рішення.

Ці елементи спільно створюють систему національних гарантій, яка забезпечує захист та реалізацію громадянських прав в межах кожної конкретної країни.

Слід сказати, що Конституція України вважається однією з найсучасніших в світі, але має бути багато в чому удосконаленою.

Не виходячи за межі цього дослідження, скажемо, що частину юридичних (нормативно-правових) гарантій ми могли б сміливо назвати *формальними*, оскільки вони не спрацьовують за різних причин, про що свідчить практика Європейського суду з прав людини, куди наші громадяни неодноразово звертались із скаргами.

Формальність деяких юридичних гарантій спричинена самими формулюваннями відповідних положень Конституції України. Так, відповідно до ст.13 земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу.

Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону (Конституція України, 1996, ч.1, 2 ст.13).

В той же час отримати від цього матеріальну вигоду українські громадяни не можуть, оскільки це прописано в Конституції.

Інакша ситуація в деяких країнах. Так, На Алясці (США) з 1976 року існує державний «Перманентний фонд», який керує доходами від видобування нафти в

штаті. До Фонду надходить 25% прибутку від обігу нафти, половина доходів через дивіденди розподіляється серед жителів Аляски. Кожен отримує однакову суму, яку може використовувати на свій розсуд. Наприклад, в 2019-му річна виплата становила 1,6 тисячі доларів, в 2020-му – близько 990 доларів.

Отримати виплати можуть громадяни, які живуть на Алясці щонайменше рік і планують надалі мешкати на території штату. Важлива умова – відсутність судимості.

У деяких країнах існують так звані «дитячі депозити». В ОАЕ на новонароджених відкривають депозитні рахунки, на які держава кладе гроші (від доходів від нафти та газу). Після досягнення повноліття громадянин отримує солідну суму, яку може використовувати на власний розсуд.

У Кувейті також відкривають банківський рахунок на новонародженого громадянина. Держава нараховує туди близько 3 тисяч доларів, завдяки відсоткам сума зростає. У країні також є «Фонд майбутніх поколінь», куди перераховується 10% доходів держави.

Аналогічний фонд є в Норвегії – Державний нафтовий фонд. У нього для «майбутніх поколінь» йдуть надлишкові доходи нафтового сектору (Слово і діло, 2021).

Так само удосконаленими мають бути загальні (загальносоціальні) умови захисту громадянських прав.

Природні права людини набувають практичного втілення (реалізації) через їх нормативне закріплення у конституції та законах держави. Останнім часом, - як справедливо зазначає В. Ковальчук, – конституційний каталог цих прав істотно розширився. Поряд із традиційними природними правами (на життя, свободу світогляду та віросповідання, приватну власність, свободу думки та слова) виникли право на ім'я, честь, гідність, збереження конфіденційності інформації, яка стосується особи та її родини, чисте екологічне середовище та інші важливі права, без забезпечення яких неможливо реалізувати соціально-економічні, культурні та політичні права (Ковальчук, 2017, с.334).

Дійсно, адже за ст.22 Конституції України Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними (Конституція України, 1996).

На думку С. Сливки, природне право як система норм (у вузькому сенсі) – це сукупність законів Природи і законів біологічного розвитку людини, на основі яких функціонує світ. У широкому розумінні природне право як система норм – це сукупність метафізичних духовно-моральних чеснот, яких повинна дотримуватися людина, підтримуючи онтологічні принципи світопорядку й обґрунтовуючи трансцендентальність власної свободної волі для активного гармонійного самозбереження у Всесвіті. Людина дотримується норм природного права, коли вона живе за законами природи. Проте це вимагає розуміння, усвідомлення, осмислення таких процесів, оскільки людські погляди формуються під впливом і природного, і позитивного права, це називається виваженістю, поміркованістю, мудрістю. Тому під нормами природного права вчений розуміє «ті постулати природи, які людина свідомо, відповідно до власної совісті обирає для своєї поведінки» (Сливка, 2005, с. 212). Очевидно, останнє також може бути гарантією захисту прав людини, являючись по своїй природі духовною цінністю.

Висновки. Підводячи підсумок можемо констатувати наявність проблемних питань щодо визначення деяких ключових понять у сфері захисту прав людини.

1. Сучасний переклад українською мовою назви Пакта: «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права» є оманливим, двозначним і таким, що не відображає сутності поняття «цивільні права людини» в міжнародному контексті.

2. Ми вважаємо, що до поняття «національні гарантії забезпечення громадянських прав», в широкому розумінні відносяться державні, тобто, які належать даній країні і стосуються її народу, відображають його характер, особливості і суспільну діяльність, позитивно діючі умови і засоби, які забезпечують їх фактичну реалізацію.

3. Формальність деяких юридичних гарантій захисту громадянських прав спричинена самими формулюваннями відповідних положень Конституції України.

Права людини і справді дуже тісно пов'язані з розвитком держави. І тому як держава впливає на право, так і право на державу. Якщо говорити про права в Україні, то можна сказати, що потрібні певні зміни щодо прав людей. Адже в нашій державі занадто багато побудовано на матеріальних цінностях. Люди забули, що вони передусім є людьми.

Бібліографічний список:

- Словник.Ua, n.d. *Портал української мови та культури*. [онлайн] Доступно: <<https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9>> (дата звернення: 13.03.2024).
- Баймуратов, М. О. та Кофман, Б. Я., 2023. Декларація прав людини і громадянина 1789. *Велика українська енциклопедія*. [онлайн] Доступно: <<https://vue.gov.ua/Декларація прав людини і громадянина 1789>>.
- Караман, І., 2016. *Критерії прийнятності індивідуальних заяв до ЄСПЛ*, Київ. 29 січ. Доступно: <<https://unba.org.ua/assets/uploads/news/advocatura/2016-02-01.karaman2.pdf.pdf>> (дата звернення: 23.04.2024).
- Ковалів, М. В., Гаврильців, М. Т. та Бліхар, М. М., 2014. *Конституційне право України: навч. посіб.* Львів : ТОВ «Ліга-прес».
- Ковальчук, В. 2017. Громадянські права і свободи людини як основний критерій легітимності та конституційності державної влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць* [онлайн], 876, с. 329–337 Доступно: <<https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/42bc8b15-ef8c-47fc-b9a3-a55298cc51ec/content>> (дата звернення: 23.04.2024).
- Конституційне право України : підручник. 11-е вид., перероблене та доповнене, 2023. Ужгород : РІК-У. [онлайн] Доступно: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51772/1/%D0%9A%D0%9F%D0%A3_2023_%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA.pdf> (дата звернення: 23.04.2024).
- Конституція України № 254к/96-ВР, 1996. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення: 03.03.2024).
- Організація Об'єднаних Націй, 1945. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 року. [онлайн] Доступно: <https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf> (дата звернення: 05.04.2024).
- Організація Об'єднаних Націй, 1948. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015> (дата звернення: 29.03.2024).
- Організація Об'єднаних Націй, 1966. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН А/RES/2200 А (XXI)

- від 16.12.1966. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043> (дата звернення: 25.03.2024).
- Рабінович, П. М., 2021. *Основи теорії та філософії права: навч. посіб.* Львів : Вид-во ЛОБФ «Медицина і право».
- Сливка, С. С., 2005. *Природне та надприродне право: у 3 ч. Ч. 1: Природне право: історико-філософський погляд.* Київ : Атіка.
- Слово і діло, 2021. *Громадяни яких країн отримують частину від продажу національних багатств.* [онлайн] Доступно: <<https://www.slovoidilo.ua/2021/07/15/infografika/svit/hromadyany-yakux-krayin-otrymuyut-chastynu-prodazhu-nacjonalnyx-bahatstv#:~:text=15%20%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%BD%D1%8F%202021%2C%2017%3A02>> (дата звернення: 27.04.2024).
- American Declaration of the Rights and Duties of Man (Adopted by the Ninth International Conference of American States, Bogotá, Colombia, 1948). [online] Available at: <<https://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/american-declaration-rights-duties-of-man.pdf>> (Accessed 23.04.2024).
- Conseil constitutionnel, n.d. *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789* [online] Available at: <<https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>>.

Reference:

- American Declaration of the Rights and Duties of Man (Adopted by the Ninth International Conference of American States, Bogotá, Colombia, 1948). [online] Available at: <<https://www.oas.org/en/iachr/mandate/Basics/american-declaration-rights-duties-of-man.pdf>> (Accessed 23.04.2024).
- Baimuratov, M. O. and Kofman, B. Ya., 2023. *Deklaratsiia prav liudyny i hromadianyna 1789. Velyka ukrainska entsyklopediia.* [online] Available at: <<https://vue.gov.ua/Декларація прав людини і громадянина 1789>> (in Ukrainian).
- Slovnyk.Ua, n.d. *Portal ukrainskoi movy ta kultury [Ukrainian language and culture portal].* [online] Available at: <<https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9>> (in Ukrainian).
- Conseil constitutionnel, n.d. *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789* [online] Available at: <<https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>>.
- Karaman, I., 2016. *Kryterii pryiniatnosti indyvidualnykh zaiav do YeSPL [Criteria for admissibility of individual applications to the ECHR]*, Kyiv. 29 sich. Available at: <<https://unba.org.ua/assets/uploads/news/advocatura/2016-02-01.karaman2.pdf.pdf>> (Accessed 23.04.2024) (in Ukrainian).
- Konstytutsiia Ukrainy № 254k/96-VR [Konstytutsiia Ukrainy No 254k/96-VR], 1996. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (in Ukrainian).
- Konstytutsiine pravo Ukrainy : pidruchnyk. 11-e vyd., pererobl. ta dopov, 2023. [Constitutional law of Ukraine: textbook. 11th ed., revised and supplemented]. Uzhhorod : RIK-U. [online] Available at: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51772/1/%D0%9A%D0%9F%D0%A3_2023_%D0%B4%D1%80%D1>

- %83%D0%BA.pdf> (in Ukrainian)
- Kovalchuk, V., 2017. Hromadianski prava i svobody liudyny yak osnovnyi kryterii lehitymnosti ta konstytutsiinosti derzhavnoi vlady [Civil rights and human freedoms as the main criterion of legitimacy and constitutionality of state power]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Seriya: Yurydychni nauky : zbirnyk naukovykh prats* [online], 876, c. 329–337 Available at: <<https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/42bc8b15-ef8c-47fc-b9a3-a55298cc51ec/content>> (Accessed 23.04.2024) (in Ukrainian).
- Kovaliv, M. V., Havryltsiv, M. T., and Blikhar, M. M., 2014. *Konstytutsiine pravo Ukrainy: navch. posib [Constitutional law of Ukraine: education. manual]*. Lviv : TOV «Liha-pres» (in Ukrainian).
- Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii, 1945. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii vid 26 chervnia 1945 roku [The Charter of the United Nations Organization of June 26, 1945 [The Charter of the United Nations Organization of June 26, 1945] [online] Available at: <https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf> (Accessed 05.04.2024) (in Ukrainian).
- Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii, 1948. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku [Universal Declaration of Human Rights. Adopted and proclaimed by resolution 217 A (III) of the UN General Assembly of December 10, 1948]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015> (Accessed 29.03.2024) (in Ukrainian).
- Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii, 1966. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava, pryiniaty Heneralnoi Asambleieiu OON. Dok. OON A/RES/2200 A (XXI) vid 16.12.1966. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043> (Accessed 25.03.2024) (in Ukrainian).
- Rabinovych, P. M., 2021. *Osnovy teorii ta filosofii prava: navch. posib [Fundamentals of the theory and philosophy of law: teaching. manual]*. Lviv : Vyd-vo LOBF «Medytsyna i pravo» (in Ukrainian).
- Slovo i dilo, 2021. Hromadiany yakykh krain otrymuiut chastynu vid prodazhu natsionalnykh bahatstv [Citizens of which countries receive part of the sale of national wealth]. [online] Available at: <<https://www.slovoidilo.ua/2021/07/15/infografika/svit/hromadyany-yakyx-krayin-otrymuyut-chastynu-prodazhu-naczionalnyx-bahatstv#:~:text=15%20%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%BD%D1%8F%202021%2C%2017%3A02>> (in Ukrainian).
- Slyvka, S. S., 2005. *Pryrodne ta nadpryrodne pravo: u 3 ch. Ch. 1: Pryrodne pravo: istoryko-filosofskyi pohliad [Natural and supernatural law: in 3 hours Part 1: Natural law: historical and philosophical view]*. Kyiv : Atika (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 10 травня 2024р

**O.A. Bundak,
A.A. Popov,
C.C. Pikalyuk**

SOME CONSIDERATIONS ABOUT NATIONAL DEFENSE OF HUMAN CIVIL RIGHTS

The doctrinal and normative legal definitions of the concept of human civil rights, as well as national guarantees for the provision of civil rights, their types and possible ways of improvement are considered in the article.

The authors analyze the concept, legal and philosophical basis of the implementation of human rights in the international and national aspect, relying on the texts of international documents, as well as the scientific research of foreign and Ukrainian scientists in the fields of the theory of the state and law, international law and constitutional law.

The authors believe that the concept of human rights and, in particular, human civil rights, has not been unchanged throughout its history, and if at the first stages of its development it was connected with a person's belonging to the state ("citizenship"), it gradually almost lost this connection .

An analysis of the modern meaning of the concept of "civil rights" shows that the modern Ukrainian translation of the title of the 1966 Covenant: "International Covenant on Civil and Political Rights" is misleading, ambiguous and does not reflect the essence of the concept of "civil human rights" in international context.

There is a possibility that Ukrainian legal science will find another equivalent of the term "civil rights" in the sense of basic human rights. As a possible option, a fairly meaningful replacement option is offered - "fundamental (essential) human rights and freedoms according to P.M. Rabinovych.

The authors draw attention to the fact that the concept of national guarantees of ensuring civil rights is not always given by scientists.

To them in the broad sense should be attributed state, that is, which belong to this country and concern its people, reflect its character, features and social activity, positively acting conditions and means that ensure their actual implementation.

Since the natural rights of a person and a citizen, enshrined in the Constitution of Ukraine, are not exhaustive, an important guarantee of the protection of these rights should become a modern understanding of spiritual values.

Keywords: *civil rights, natural rights, basic civil rights, fundamental (essential) human rights and freedoms, national guarantees of ensuring civil rights.*

UDC 343.1:342.7

V. Voloshyna,
V. Pozhar,
D. Shylin,

PROBLEMS OF ENSURING THE RIGHT TO AN EFFECTIVE REMEDY IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE COURT OF FIRST INSTANCE

The article is devoted to the study of practical problems of exercising the right to an effective remedy in criminal proceedings in a court of first instance. An analysis of the case law of the European Court of Human Rights has made it possible to state that the right to an effective remedy is enshrined in the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which in turn obliges the State parties to introduce mechanisms for effective legal protection of human rights and freedoms at the national level. An analysis of the domestic regulatory framework suggests that the ineffectiveness of the right to an effective remedy is due to the failure of the criminal procedure legislation of Ukraine to fulfil one of its main tasks - ensuring due process of law. The absence of proper regulation of the procedure for appealing against decisions, actions or omissions during the preparatory proceedings by the participants of the court proceedings is the main cornerstone that falls apart the entire mechanism for exercising the right to an effective remedy at this stage of the proceedings, as provided for in part 2 of Article 303 of the CPC.

Based on the theoretical works of scholars and analysing the doctrinal provisions on the interpretation of the concept of "effective remedy", the author offers her own solution to the identified gaps and shortcomings in the practical implementation of the right to an effective remedy at the stage of preparatory court proceedings and court proceedings on the merits of criminal proceedings. The first way is to regulate at least a certain list of issues which may be subject to appeal at the stage of preparatory court proceedings at the level of law, based on the analysis of case law, scientific developments, the essence of the issues which may be subject to appeal, the consequences and expediency of their resolution at this stage of proceedings, and to leave all other complaints for consideration by the court. The second way is to provide for issues that cannot be appealed at this stage of the proceedings, such as, for example, the issue of appealing against procedural actions that entail inadmissibility of evidence, since this issue will be the subject of consideration in the trial on the merits, and all other complaints filed should be considered without delay. The article also draws attention to the urgent need to address the problem of appealing against the denial of a motion to close criminal proceedings, as this leads to a violation of the rights of the accused, since he or she is unable to effectively defend his or her interests. To solve this problem, it is proposed to amend the legislation, namely: to supplement Article 380 of the CPC of Ukraine with a provision that would allow a separate appeal against the refusal to satisfy the motion to close the criminal proceedings, and to clearly define the terms and procedure for appealing against such a refusal.

Keywords: *criminal proceedings, court proceedings, remedy, effective protection of rights, protection of rights, human rights, legal protection.*

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-26-32

Statement of the problem. The establishment and functioning of the rule-of-law state depends directly on the implementation of high international standards of observance and

protection of human rights, particularly those enshrined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, into its legal system. Among them, the right to an effective remedy plays a special role. Ensuring the right to an effective remedy in Ukraine is crucial for the development of our transitional society, including the reform of the judicial system. At the current stage of formation of our state, the right to an effective remedy is characterised by certain shortcomings and obstacles caused by both internal problems and external threats that Ukraine is currently facing, which limits the availability and effectiveness of the remedies provided for by national legislation.

In this context, the issue of exercising the right to an effective remedy in criminal proceedings in the court of first instance becomes relevant and requires immediate resolution.

Analysis of recent research and publications. In legal science, the issue of the effectiveness of legal remedies has not been the subject of separate monographic studies. However, due to the increasing number of applications to the European Court of Human Rights by persons whose right to an effective remedy has not been fulfilled, these issues have aroused some scientific interest. In particular, it is worth mentioning the research of the following scholars on this topic in the sectoral literature: Y. Barabash, G. Baturov, T. Bryn, M. Vorobyov, V. Glazyrin, A. Golovin, V. Gribov, P. Gureev, I. Dzer, O. Ivanov, N. Kuznetsova, N. Malein, M. Morshchakova, V. Nikitinsky, V. Nora, A. Pashkov, I. Petrukhin, O. Petryshyn, B. Puginsky, Z. Romovska, M. Sibilov, A. Selivanov, M. Teslenko, P. Tkachuk, Y. Todyka, V. Fedosova, G. Khairova and many others. However, the exercise of the right to an effective remedy, especially at certain stages of criminal proceedings, remains poorly understood and therefore requires additional comprehensive theoretical, legal and practical research.

The purpose of the article is to identify the main problems of exercising the right to an effective remedy in criminal proceedings in a court of first instance and to formulate the ways of their solution based on theoretical works of scholars, analysing the doctrinal provisions on the interpretation of the concept of "effective remedy" and based on the analysis of case law.

Summary of the main material. The constitutional provision guaranteeing everyone the right to appeal to the court against decisions, actions or omissions of public authorities, officials and employees (Article 55 of the Constitution of Ukraine) (Конституція України, 1996) is one of the main manifestations of the right of everyone to an effective remedy guaranteed by Article 13 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Thus, according to Article 13 of the Convention, "everyone whose rights and freedoms as set forth in this Convention have been violated shall have an effective remedy before a national authority notwithstanding that the violation has been committed by persons acting in their official capacity" (Рада Європи, 1950). In turn, the right to an effective remedy also actually stems from the provisions of the Treaty on European Union (1992) (Договір про Європейський Союз, 1992) which states that "Member States shall fully preserve the *Acquis Communautaire*" to ensure the effectiveness of the relevant mechanisms and institutions.

Taking into account the case-law established by the ECtHR, a remedy is recognised as effective when, firstly, the remedy is able to directly remedy the situation (*Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland* 1989); secondly, the state authorities at the national level must consider the complaint on the merits (*Peck v. the United Kingdom* 2003, §§ 5 and 6.); secondly, the national authorities must examine the complaint under the Convention on the merits (*Peck v. the United Kingdom*, 2003, §§ 105-106); thirdly, the effectiveness of the remedy is assessed on a case-by-case basis (*Colozza and Rubinat v. Italy*, Commission judgment, 1982, pp. 146-147), etc;

Another essential feature of the effectiveness of a remedy is its accessibility. The remedy must be accessible to the person concerned and available to all persons regardless of their social and financial status or other external circumstances (Petkov and Others v. Bulgaria 2009, § 82).

In addition, such a remedy must be clear and transparent for use by all parties to legal relations, including clear procedures and rules, as well as information on those that are accessible to the public, and must be appropriate to the human rights violations in question, i.e. national remedies must be adapted to the relevant types of human rights violations.

Given the objectives of criminal proceedings, the peculiarities of legal procedures used in criminal proceedings, and the degree of restriction of human rights and freedoms in this process, the issue of ensuring the right to an effective remedy in criminal proceedings is particularly acute in procedural science and practice.

From the point of view of the effectiveness of the right to an effective remedy, one of the most problematic is the stage of preparatory court proceedings. First of all, this is due to the failure of the criminal procedure legislation of Ukraine to fulfil one of the main tasks - ensuring due process of law. The absence of proper regulation of the procedure for appealing against decisions, actions or omissions during the preparatory proceedings by the parties to the court proceedings is the main cornerstone that falls apart the entire mechanism for exercising the right to an effective remedy at this stage of the proceedings, as provided for in part 2 of Article 303 of the CPC.

Unfortunately, it should be noted that in the domestic court practice, the aforementioned right to file complaints against other decisions, actions or omissions of the investigator, detective or prosecutor that are not considered during the pre-trial investigation and may be subject to consideration during the preparatory proceedings in court in accordance with the rules of Articles 314-316 of the CPC (part 2 of Article 303 of the CPC), without mandatory regulation of the procedure for consideration and resolution of such complaints in Articles 314-316 of the CPC, was not enough to ensure effective consideration of such complaints. This is also emphasised in the scientific literature, in particular, V.I. Shestakov notes: "One of the important problems in this regard is the existence of a significant gap in the CPC of Ukraine, which is the absence of an effective mechanism for appealing decisions, actions or inaction of the pre-trial investigation body or prosecutor that were made at the pre-trial investigation stage, but could not be appealed in accordance with Part 2 of Article 303 of the CPC of Ukraine" (Shestakov, 2019, p. 299).

Such complaints are often left without proper attention of the court, without consideration on the merits, precisely because of the lack of a procedure for their consideration. Sometimes the courts argue that it is inexpedient to consider such complaints at the preparatory stage based on the very issues challenged in them, for example, the issue of the illegality of certain procedural actions, which entails the inadmissibility of the evidence obtained, since the issue of the admissibility of evidence will be the subject of consideration in the trial. And this is essentially correct. However, based on the variety of complaints that may be filed at this stage, I believe it is unacceptable to leave the question of the expediency or inadvisability of considering such complaints to the discretion of the court. Without claiming incompetence or bias of the court, and vice versa, since the judicial system of any state is not perfect, it should be assumed that sometimes the moment of restoration of violated rights and freedoms during the pre-trial investigation is decisive for the participants of the court proceedings. And since the legislator has prohibited appealing of issues other than those specified in part 1 of Article 303 of the CPC during the pre-trial investigation, taking care primarily of conducting a prompt and effective investigation in compliance with the investigation time limits, as well as preventing the delay of proceedings due to systematic

appeals by the parties to the proceedings, the participants are guaranteed the opportunity to file all other complaints as soon as the court proceedings, which are not limited by strict time limits, begin. And the sooner the complaint is considered, the presence of certain violations is established, a decision is made to eliminate the negative consequences, and the violated rights of individuals are restored, the more effective this mechanism will be in ensuring the right to a remedy in criminal proceedings. We consider this to be a logical axiom that is in the interests of both private and public.

The analysis of court practice shows that sometimes the subject of such complaints is the essential issues of criminal proceedings that significantly restrict or violate the rights and freedoms of participants in the proceedings, the resolution of which may be of great importance for a particular person or the proceedings as a whole. Such complaints include complaints about unlawful detention, unlawful search, etc. The statement of the fact of such violations may be the basis for the suspect or accused to claim compensation for damage caused by illegal detention in accordance with the requirements of Article 2 of the Law of Ukraine "On the Procedure for Compensation for Damage Caused to a Citizen by Illegal Actions of Bodies Conducting Operational and Investigative Activities, Pre-trial Investigation Bodies, Prosecutor's Office and Court" of 01.12.1994 (Закон України № 266/94-ВР, 1994). Issues of violation of the presumption of innocence during the pre-trial investigation, violation of the procedure for extending the pre-trial investigation are also often challenged at this stage and may be of some importance to the participants in the proceedings.

In general, taking into account the realities of domestic law enforcement practice, we believe that based on the analysis of judicial practice, scientific achievements, the essence of the issues that may be the subject of appeal, the consequences and expediency of their resolution at this stage of the proceedings, it is necessary to regulate at least a certain list of issues that may be the subject of appeal at the stage of preparatory court proceedings. All other complaints should be left to the court. This is one possible way to address this legislative gap. The second way is to provide for issues that cannot be appealed at this stage of the proceedings, such as, for example, the issue of appealing against procedural actions that entail the inadmissibility of evidence, since this issue will be the subject of consideration in the trial on the merits. All other complaints filed should be considered without delay.

I would like to note that during the trial in the court of first instance, problems arise with the denial of a motion to close the proceedings, which cannot be separately appealed at the trial stage. Indeed, there are situations when the court of first instance denies the motion to dismiss the criminal proceedings, and it is impossible to appeal this decision separately at the trial stage. This happens for the following reasons: Pursuant to Article 380 of the CPC of Ukraine, a court decision to close criminal proceedings may be appealed only on appeal after a court decision has been rendered in the case. Denial of a motion to close a case is not a decision to close criminal proceedings. It is an interim court decision that does not have the features of a court act that entails legal consequences. It is worth noting that this issue is a subject of debate among scholars.

Some experts believe that the denial of a motion to dismiss a case should be appealed on appeal simultaneously with the appeal against a court decision.

Others believe that such a court decision is not subject to a separate appeal and can only be challenged as part of an appeal against a court decision. Currently, the court practice on this issue is not unambiguous.

In our opinion, solving the problem of appealing against the denial of a motion to close criminal proceedings is an urgent need, as this leads to a violation of the rights of the accused, as he or she is unable to effectively defend his or her interests. To solve this problem, it is proposed to amend the legislation, namely: to supplement Article 380 of the CPC of Ukraine with a

provision that would allow a separate appeal against the refusal to satisfy the motion to close the criminal proceedings, and to clearly define the terms and procedure for appealing such a refusal.

Resolving the problem of appealing against the denial of a motion to close criminal proceedings is one of the important steps towards ensuring the rule of law and fair trial in Ukraine.

Conclusions. Thus, the problem of ensuring the right to effective remedies at the stage of criminal proceedings in the court of first instance requires immediate correction at the legislative level, considering the scientific developments on this issue and the existing national judicial practice of resolving these issues. We see two main ways to solve the existing problems: 1) to regulate at least a certain list of issues that may be subject to appeal at the stage of preparatory court proceedings, based on the analysis of court practice, scientific developments, the essence of the issues that may be subject to appeal, the consequences and expediency of their resolution at this stage of proceedings, and leave all other complaints for consideration by the court; 2) to regulate issues that cannot be subject to appeal at this stage of proceedings, such as the issue of appealing procedural actions that entail the inadmissibility of evidence, as this is a It is important to note that the right to an effective remedy is one of the fundamental principles of criminal proceedings. Compliance with this principle is a guarantee of a fair trial and protection of the rights and legitimate interests of all participants in criminal proceedings.

Thus, it is urgent to resolve the problem of appealing against the denial of a motion to close criminal proceedings during the trial in the first instance. To solve this problem, it is proposed to amend the legislation, namely: to supplement Article 380 of the CPC of Ukraine with a provision that would allow a separate appeal against the refusal to satisfy the motion to close the criminal proceedings, and to clearly define the terms and procedure for appealing against such a refusal.

Bibliographic list:

- Договір про Європейський Союз від 07.02.1992. *ZakonOnline* [онлайн] Доступно: <https://zakononline.com.ua/documents/show/153773__595905>
- Закон України Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду № 266/94-ВР від 01.12.1994 р. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>>
- Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>>
- Рада Європи, 1950. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text>
- Шестаков, В. І., 2019. Проблеми формування механізму оскарження рішень, дій чи бездіяльності органу досудового розслідування або прокурора в підготовчому судовому провадженні. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2019 р.). Харків, с. 299-300.
- European Court of Human Rights, 1982. Colozza and Rubinat v. Italy. Applications No 9024/80 joined 9317/81 on July 1982. [online] Available at: <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74342>>
- European Court of Human Rights, 1989. Pine valley developments LTD and Others against Ireland. Application No 12742/87 on 3 May 1989. [online] Available at: <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1036>>

- European Court of Human Rights, 2003. Case of Peck v. the United Kingdom. Application No44647/98 on 28 January 2003. [online] Available at: <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60898>>
- European Court of Human Rights, 2009. Case of Petkov and others v. Bulgaria (Applications nos. 77568/01, 178/02 and 505/02). [online] Available at: <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93027>>

References

- Dohovir pro Yevropeyskyi Soiuz vid 07.02.1992 [Treaty on the European Union dated 02/07/1992]. *ZakonOnline* [online] Available at: <https://zakononline.com.ua/documents/show/153773__595905> (in Ukrainian)
- European Court of Human Rights, 1982. Colozza and Rubinat v. Italy. Applications No 9024/80 joined 9317/81 on July 1982. [online] Available at: <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74342>>
- European Court of Human Rights, 1989. Pine valley developments LTD and Others against Ireland. Application No 12742/87 on 3 May 1989. [online] Available at: <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1036>>
- European Court of Human Rights, 2003. Case of Peck v. the United Kingdom. Application No44647/98 on 28 January 2003. [online] Available at: <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60898>>
- European Court of Human Rights, 2009. Case of Petkov and others v. Bulgaria (Applications nos. 77568/01, 178/02 and 505/02). [online] Available at: <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93027>>
- Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Verkhovna Rada Ukrainy [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>> (in Ukrainian)
- Rada Yevropy, 1950. Yevropeiska Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (in Ukrainian)
- Shestakov, V. I., 2019. Problemy formuvannya mekhanizmu oskarzhennia rishen, dii chy bezdiialnosti orhanu dosudovoho rozsliduvannya abo prokurora v pidhotovchomu sudovomu provadzhenni [Problems of forming a mechanism for discrediting decisions, actions and inactivity of the pre-trial investigation body or the prosecutor in preparatory proceedings]. *Protsesualne ta tekhniko-kryminalistychnе zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannya : tezy dop. vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 28 lystop. 2019 r.)*. Kharkiv, c. 299-300. (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy Pro poriadok vidshkoduvannya shkody, zavdanoi hromadianynovi nezakonnymy diiamy orhaniv, shcho zdiisniuiut operatyvno-rozshukovu diialnist, orhaniv dosudovoho rozsliduvannya, prokuratury i sudu № 266/94-VR vid 01.12.1994 r. [Law of Ukraine On the procedure for the investigation of illegal actions of the authorities involved in operational and investigative activities, pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and the court No. 266/94-BP dated 01.12.19 94] *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>> (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 2 травня 2024 р.

**В.К. Волошина,
В.Г. Пожар,
Д.В. Шилін**

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню практичних проблем реалізації права на ефективний засіб правового захисту під час розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції. Аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини, дозволив констатувати, що право на ефективний засіб правового захисту знаходить своє закріплення в положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що в свою чергу, зобов'язує держав-учасниць запровадити механізми ефективного правового захисту прав і свобод людини на національному рівні. Аналіз вітчизняної нормативної бази дозволяє стверджувати, що неефективність реалізації права на ефективний засіб правового засобу обумовлено невиконанням кримінально-процесуальним законодавством України одного з основних завдань – забезпечення належної правової процедури. Відсутність належної регламентації процедури оскарження учасниками судового провадження рішень, дій чи бездіяльності під час підготовчого провадження є основним краєуголним камінцем, що розвалює весь, передбачений ч. 2 ст. 303 КПК, механізм реалізації права на ефективний засіб правового захисту на цьому етапі провадження.

Грунтуючись на теоретичних доробках науковців та аналізуючи доктринальні положення щодо тлумачення поняття «ефективного засобу правового захисту» запропоновано авторське вирішення виявлених прогалів та недоліків практичної реалізації права на ефективний засіб правового захисту на етапі підготовчого судового провадження та судового розгляду по суті кримінального провадження. Перший шлях полягає у необхідності на рівні закону регламентувати хоча б певний перелік питань, що можуть бути предметом оскарження на етапі підготовчого судового провадження, виходячи з аналізу судової практики, наукових доробок, сутності питань, які можуть стати предметом оскарження, наслідків та доцільності їх вирішення на цьому етапі провадження, а всі інші скарги залишити на розгляд суду. Другий шлях зводиться до того, щоб передбачити питання, які не можуть бути предметом оскарження на цьому етапі провадження, як то наприклад, питання оскарження процесуальних дій що тягне недопустимість доказів, оскільки це питання буде предметом розгляду у судовому розгляді справи по суті, а всі інші подані скарги повинні бути розглянуті без зволікань. Також, в статті звертається увага щодо вирішення проблеми з оскарженням відмови в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження є нагальною потребою, оскільки це призводить до порушення прав обвинуваченого, адже він не має можливості ефективно захищати свої інтереси. Для вирішення цієї проблеми пропонуються внесення змін до законодавства, а саме: доповнити статтю 380 КПК України положенням, яке б дозволяло окремо оскаржувати відмову в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження, та чітко визначити строки та порядок оскарження такої відмови.

Ключові слова: кримінальне провадження, судове провадження, засіб правового захисту, ефективний захист прав, охорона прав, права людини, правовий захист.

УДК 021.8:347.181(477)

О. Й. Дем'янюк,
Н. Г. Конон

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОСТУПАЛЬНОГО РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕК В УМОВАХ ПАРТНЕРСЬКОЇ СПІВПРАЦІ

У статті розглянуто окремі положення нормативно-правових документів, що регламентують партнерську співпрацю, зокрема співпрацю бібліотек із державними органами, громадськими організаціями, благодійниками, меценатами. Звернено увагу на діяльність вітчизняних книгозбірень в умовах воєнного часу, визначено пріоритетні напрямки їхньої роботи, зокрема з волонтерськими й благодійними організаціями, жителями місцевих громад.

Соціальні, політичні та економічні зміни, що відбувалися в Україні в останні роки привели до змін в діяльності та взаємодії державних органів, державних і громадських організацій, установ, фізичних осіб. Поступово набуває нових рис партнерство між різними суб'єктами цих процесів, серед яких і бібліотеки.

Важливою складовою діяльності вітчизняних бібліотек стає соціальне партнерство, яке визначає співробітництво бібліотек з різними суб'єктами суспільства, зокрема, державними органами влади, освітніми установами, громадськими організаціями, меценатами, благодійниками тощо.

Помітно, що останнім часом більшість українських бібліотек все частіше налагоджують співпрацю з волонтерськими рухами, а не лише з громадськими організаціями культурного, освітнього чи соціального спрямування. Значний масив роботи працівниками бібліотечних установ скеровується на взаємодію з місцевими громадами, які за останні два роки збільшилися завдяки внутрішньо переміщеним особам.

***Ключові слова:** соціальне партнерство, бібліотечне партнерство, нормативні документи, законодавчі акти, волонтерство, співробітництво, соціальний інститут, бібліотека, громадські об'єднання, благодійні організації, меценатство, юридичний супровід.*

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-33-41

Постановка проблеми. Сучасна бібліотека потребує змін і змінюється. Нормативно-правове забезпечення цих змін міститься в низці Законів України, Постанов Кабінету Міністрів України, розпорядчих актах центральних і місцевих органів влади. Серед новаторських напрямків діяльності вітчизняних книгозбірень – соціальне партнерство. Соціальне партнерство в бібліотечній сфері – це співробітництво бібліотек з різними суб'єктами суспільства, зокрема, державними органами влади, освітніми установами, громадськими організаціями, меценатами, благодійниками тощо.

Проведений аналіз законодавчого забезпечення комплексного розвитку діяльності книгозбірень в питаннях партнерських відносин з громадськими організаціями, сприятиме вивченню сучасного стану та дозволить спрогнозувати перспективи розвитку в майбутньому, допоможе виявити ефективні фінансові механізми покращення роботи бібліотек, проаналізувати роль інформаційної державної політики у заявленому контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичною основою для аналітичного осмислення аспектів соціального партнерства бібліотек з громадськими

організаціями і територіальними громадами стали наукові праці та дослідження вітчизняних науковців та практиків: О. Башун, Т. Великосельської, Т. Вилегжаніної, О. Воскобойнікової-Гузевої, Т. Гранчак, О. Кузьменко, В. Загуменної, О. Літвак, І. Лобановської, Т. Петелько, О. Сербіна, В. Скнар, Т. Сопової, Л. Філіпової, Г. Шемаєвої та інших. Аналіз поглядів та узагальнень цих авторів допоможе глибше розкрити обрану для дискурсу тему.

Мета дослідження полягає в характеристиці нормативно-правової бази стосовно нових напрямків діяльності вітчизняних бібліотек, зокрема забезпечення ефективного соціального партнерства книгозбірень з державними органами, громадськими організаціями, фізичними особами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завідувач відділу Одеської обласної бібліотеки для юнацтва Тетяна Петелько, класифікуючи соціальне партнерство за цілями та напрямками, виокремила його певні види:

- взаємодія з органами влади;
- партнерство з освітніми закладами (управліннями, відділами освіти, вищими навчальними, загальноосвітніми та дошкільними закладами тощо);
- партнерство із закладами культури (музеями, будинками культури, творчості, театрами, кінотеатрами, музичними та школами естетичного виховання, мистецькими навчальними закладами тощо);
- партнерство з інформаційними організаціями (книжкові видавництва, книготорговельні організації, дизайнерські рекламні фірми, дистриб'ютори книжкової продукції, ЗМІ);
- партнерство з громадськими організаціями (політичні партії, творчі спілки, об'єднання, молодіжні та екологічні організації);
- економічне партнерство (підприємства, бізнес-структури, приватні підприємці, торговельні організації, структури агропромислового комплексу);
- професійне бібліотечне партнерство (взаємодія між різними бібліотеками: публічними, шкільними, вищих навчальних закладів, спеціалізованими тощо) (Петелько, 2021, с. 3-4).

У подібному ключі останніми роками напрацьовувалася нормативна база в бібліотечній галузі. Так, проект Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про бібліотеки і бібліотечну справу"» № 5002 від 01.02.2021 р., стаття 4 «Державна політика у сфері бібліотечної справи», пункт 2 передбачав, що «держава забезпечує безоплатний доступ до інформації та культурних благ, що збираються та зберігаються бібліотеками, шляхом:

- розроблення та реалізації державних програм у сфері бібліотечної справи;
- широкого використання інформаційних технологій у сфері бібліотечної справи, у тому числі впровадження автоматизованих бібліотечних інформаційних систем, створення та підтримки Національної електронної бібліотеки України;
- розвитку мереж публічних та спеціальних бібліотек;
- вдосконалення бібліотечного обслуговування осіб, які потребують особливого соціального захисту та підтримки, у тому числі дітей, юнацтва, осіб з інвалідністю, осіб літнього віку, тимчасово переміщених осіб» (Проект Закону України, № 5002, 2021).

Закон України від 22 березня 2012 р. в редакції від 27 липня 2023 р. «Про громадські об'єднання» в ст. 1 трактує поняття громадське об'єднання, громадська організація, громадська спілка. Зокрема, громадське об'єднання – «це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів... Громадське об'єднання може здійснювати

діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку» (Закон України, № 4572-VI, 2012).

У ст. 3 Закон визначає принципи утворення і діяльності об'єднань: добровільність, самоврядність, вільний вибір території діяльності, рівність перед законом, відсутність майнового інтересу їх членів, прозорість, відкритість, публічність (Закон України, № 4572-VI, 2012).

Закон України «Про співробітництво територіальних громад» містить норму щодо «схвалення проекту договору та інших рішень, визначає організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад у плані співпраці, принципи, форми, механізми такого співробітництва, його стимулювання, фінансування та контролю» (Закон України, № 1508-VII, 2014).

Ст. 13 «Утворення спільних комунальних підприємств, установ та організацій» цього ж Закону встановлює, що «з метою реалізації спільних інфраструктурних проєктів і виконання функцій, що становлять спільний інтерес, суб'єкти співробітництва на підставі договору можуть утворювати спільні комунальні підприємства, установи та організації і спільно їх утримувати» (Закон України, № 1508-VII, 2014).

Окрім громадських організацій більшість українських бібліотек все частіше налагоджують координацію співпраці з волонтерським рухом. «Відносини, пов'язані з впровадженням волонтерської діяльності в Україні, урегульовані низкою нормативно-правових актів, основним із яких є Закон України «Про волонтерську діяльність», де волонтерську діяльність визначено як «форму благодійництва, добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом виконання робіт, надання послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами (волонтерська допомога)» (Закон України, № 2849-IX, 2011).

Волонтерами виступають фізичні особи, які шляхом добровільної роботи здійснюють неприбуткову, благодійну, вмотивовану діяльність, що носить корисний і суспільний характер.

Під час воєнного стану в Україні посилюється волонтерський рух. Волонтери активно сприяють, допомагають, підтримують «малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, які потребують соціальної реабілітації, осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; здійснення догляду за хворими, особами з інвалідністю, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги; надання волонтерської допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції» (Закон України, № 2519-IX, 2022).

Сьогодні існує безліч прикладів, коли волонтери надають допомогу в безкоштовному поселенні внутрішньо переміщених осіб, активно співпрацюючи в цьому напрямку з бібліотечними установами. Адаже в бібліотеках користувачі комунікують з працівниками, залишають адреси, телефони, розповідають власні історії. Волонтери надають допомогу в організації різної тематики заходів, особливо під час канікул, карантинів, рекомендують зустрічі з військовими, членами їх сімей, залучають бібліотечні установи до плетіння маскувальних сіток, збору та пакуванню продуктів харчування, розподілу медичних препаратів, використовуючи приміщення бібліотек та працівників.

Серед напрямів волонтерської роботи знаходимо: «проведення заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням

культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, місць поховання; сприяння проведенню заходів національного та міжнародного значення, пов'язаних з організацією спортивних, культурних, молодіжних та інших видовищних і громадських заходів» (Закон України, № 2849-IX, 2011).

Останнім часом волонтери, з метою допомоги українським жителям звільнених територій, формують і відправляють бібліотечки української літератури в освітні, дошкільні заклади та бібліотеки населених пунктів сходу держави, надають доступ користувачам до реальної і правдивої, вичерпної інформації, сприяють залученню додаткових ресурсів на вирішення місцевих бібліотечних проблем звільнених територій.

Важливе значення для посилення соціального партнерства бібліотек в межах правового регулювання надання благодійної допомоги відіграє Закон «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Він регулює розвиток благодійної діяльності, наголошує на милосерді, гуманізмі, сприяє утворенню благодійних організацій.

Закон подає визначення низки понять, які ще нещодавно в Україні були маловідомими: бенефіціар – «набувач благодійної допомоги (фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада), що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників для досягнення цілей, визначених цим Законом»; благодійна діяльність – «добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара»; благодійна організація – «юридична особа приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, визначених цим Законом, як основну мету її діяльності»; благодійна програма – «комплекс благодійних заходів у сферах, визначених цим Законом» (Закон України, № 5073-VI, 2012).

Звернемо увагу й на меценатську діяльність. Закон зазначає, що меценатська діяльність – це благодійна діяльність у сферах освіти, фізичної культури і спорту, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, науки і наукових досліджень, яка здійснюється у порядку, визначеному цим Законом та іншими законами України» (Закон України, № 5073-VI, 2012).

Позаяк меценати завжди звертали увагу на розвиток культури і духовності, галузі, які державою постійно недофінансовувалися, то бібліотеки завжди шукають шляхи співпраці з ними, з метою збереження культурних цінностей, їх примноження, стимулювання і підтримки. Проте, «поза увагою законотворців залишилися особливості меценатської діяльності, зокрема не визначено мету, напрями й форми діяльності меценатів, не вирішено питання із засобами стимулювання, що в сукупності стримує розвиток благодійної діяльності у даній формі» (Внукова, 2023).

Правові підвалини партнерських відносин бібліотеки регламентуються нормами загального і галузевого вітчизняного законодавства. Так, Цивільний кодекс України виступає правовою основою соціального партнерства бібліотек громадських, освітніх, благодійних, меценатських організацій. Він здійснює регулювання договірних відносин, «визначає правове положення учасників цивільного обороту, а також підстави для виникнення та порядок надання права власності», а його норми поширюються «як на користувачів бібліотеки, так і на усіх фізичних та юридичних осіб, що здійснюють партнерство в різних напрямках» (Цивільний кодекс України, № 435-IV, 2003).

Якщо характеризувати партнерські відносини у бібліотечній галузі, то найсуттєвішим з-поміж них є положення укладання договору:

- «купівлі-продажу, дарування;
- оренди, суборенди;
- підяду, поставки товарів для державних потреб, виконання науково-дослідницьких, технологічних робіт;
- позики;
- страхування, обов'язкового державного страхування» (Літвак, 2012, с. 4).

Безумовно, що теперішні зміни у суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному житті країни впливають на роль установ і організацій в усіх сферах життя українського суспільства. Роль бібліотечних установ також зазнала змін. З'являються нові виклики й завдання, з якими зіштовхнулися книгозбірні. Насамперед це організація інноваційної діяльності, стимулювання до пошуку сучасних форм і методів обслуговування різних груп і категорій користувачів, віднайдення нових шляхів і засобів функціонування, налагодження взаємовідносин з представниками територіальних громад. Однак поряд із новими завданнями залишаються й традиційні, як-от: формування й зберігання документів, забезпечення безбар'єрного доступу до них, масова робота тощо. Втім, як стверджують деякі дослідники цих проблем, «дуже важливо відійти від такого трактування завдань бібліотеки і спробувати дослідити її діяльність у соціокультурному контексті. Адже це більше, ніж просто заклад, де надаються відповідні послуги» (Кузьменко та Загуменна, 2020, с. 25).

Децентралізація і реформа перебудови бібліотек в межах територіальних громад в Україні спонукала до пошуку культурно-дозвіллевих потреб мешканців населених пунктів. Поглибила проблему російська-українська війна, яка спричинила переїзд в громади жителів фронтових і прифронтових територій – внутрішньо переміщених осіб, які змушені були залишити місце свого постійного проживання.

Слово «трансформація» трактується як зміна, переформатування чи форми, чи виду, тобто означає змінити або перебудувати, і відповідно, на краще. Відносно трансформації бібліотек, це – зробити їх необхідними громадам, повернути обличчям до них користувачів, які б знаходили тут місце відповіді на питання юридичні, земельні, власності, навчалися комп'ютерній грамотності, зустрічалися з цікавими людьми, тобто отримували для себе корисну інформацію. Але поступово спеціалісти бібліотек повертали їх до читання, цікавих матеріалів в періодичних виданнях, сучасних історичних поглядів, які раніше були перекручені тощо.

Сьогодні в Україні через різноманітні соціально-економічні та військово-політичні фактори зменшилися локації громадського позаполітичного простору. За цих обставин бібліотеки можна розглядати ефективною частиною цього простору. Говорячи про ефективне використання бібліотечного простору, можна спробувати «трансформувати бібліотеки в центри розвитку громад – місця для спілкування та навчання, де громадяни спільнот, районів, громад зустрічаються, щоб вчитися разом вирішувати локальні питання. І тоді бібліотекар із зберігача книг – стає модератором (фасилітатором) розвитку громад, соціальним працівником і менеджером з організації подій» (Сухенко, 2019).

Перспективною та прогресивною формою, шляхом удосконалення й розвитку бібліотеки у соціокультурному контексті стало соціальне партнерство, яке дає можливість висловлювати власні інтереси і побажання та враховувати інтереси членів громади, благодійників, меценатів. «Завдання – стратегічний розвиток ОТГ, а коли люди збираються навколо важливих для них питань – тоді легше залучати їх до читання у міру того, як фонди відповідатимуть їхнім потребам та потребам часу» (Сухенко, 2019).

Соціальне партнерство сьогодні об'єднує жителів, які хочуть допомогти нашим захисникам, а бібліотека надає для цього свій простір – приміщення, де можна плести

захисні сітки, в'язати рукавиці і шкарпетки, складати сухпайки. І в той же час слухати вірші Ліни Костенко, оповідання Ольги Кобилянської, романи Марії Матіос.

Таким чином, відроджуватиметься цікавість та небайдужість до літератури, прокинеться усвідомлення і хвилювання за долю бібліотеки, з'явиться почуття допомоги бібліотеці в її повсякденних справах, відповідальності. Така співпраця допоможе покращити бібліотечне обслуговування, приверне увагу відвідувачів, зробить життя бібліотеки живим.

Якщо зробити аналіз, то всі сьогоденні масові заходи в бібліотеці проходять з участю та при співпраці з надійними партнерами, помічниками-волонтерами, спонсорами, меценатами, читачами-активістами. «Успіх цієї реформи залежить безпосередньо не тільки від правових і економічних факторів, а й від соціально-психологічних: вміння громадян збиратися разом, управляти своєю власністю, активами, бюджетом, обговорювати і вирішувати проблеми, які раніше вирішувалися нагорі. Такої успішної поведінкової практики у жителів України не було більше 100 років, вона повинна напрацьовуватися і практикуватися» (Сухенко, 2019).

Бібліотеки не повинні чекати організацій з пропозицією, а покликані:

- активно залучати партнерів, спроможних сприяти розвитку бібліотеки;
- удосконалювати та осучаснювати форми і методи бібліотечної роботи;
- інвестувати і реалізовувати проєкти, спрямовані на задоволення потреб підростаючого покоління в інформації;
- прагнути модернізувати платні послуги для поповнення матеріальних ресурсів.

Бібліотеки поступово повертають втрачений авторитет, модернізуються в центри залучення громадськості до участі в креативних інноваційних проєктах, перетворюються на місце розвитку особистої творчості жителів громад, співробітництва з різними соціальними інституціями. Чинна нормативно-правова база дозволяє реалізовувати більшість нововиявлених завдань та напрямків роботи. Бібліотечні установи, потребуючи допомоги партнерів, очолюють цю ділянку, тому що ефективно комунікують, володіють інформацією, в більшості випадків і комп'ютерною технікою, мають облаштовані приміщення, що дає можливість підключати до співпраці місцеві чи регіональні, громадські, професійні, освітні, установи культури та цілу низку інших організацій, залучати засоби масової інформації, використовувати власні сторінки в Інтернеті.

Як бачимо, бібліотека перетворюється на лідера, стає головним джерелом, завдяки якому представники різних верств населення приєднуються до процесу соціалізації, бібліотека очолює соціокультурний напрям організацій, установ, благодійних та суспільних фондів. Саме тут консолідується громадськість, відбувається формування цивільного середовища, соціальна адаптація громадян, особливо молодшого покоління.

Доцільність соціального партнерства полягає в конструктивній взаємодії, співпраці, розвитку всебічних зацікавлених зв'язків із структурними підрозділами органів влади і громад. Це дасть змогу координувати роботу, щоб спільними зусиллями вирішувати глобальні для бібліотек соціальні проблеми життєдіяльності, які виникають на внутрішньому і зовнішньому рівнях. Сюди входять питання формування книжкового фонду, періодичних видань, що дасть можливість здійснювати забезпечення бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів, автоматизація і комп'ютеризація, організація віртуального доступу користувачів до бібліотечних документів та інформації тощо. Ці та більшість інших питань мають бути розв'язані в локальних нормативних документах на рівні області – громада – бібліотека.

Висновки. Позитивні результати успішної роботи бібліотечних закладів з питань соціального партнерства формує актуальна та якісна нормативно-правова база. Законодавчий рівень діяльності бібліотек визначають Закони України, Постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства культури та інформаційної політики України, розпорядження Департаментів чи Управлінь культури, молоді та спорту обласних державних чи військово-цивільних адміністрацій, локальні нормативно-правові документи районів та громад. Бібліотеки поступово трансформуються в центри залучення громадськості до участі в інноваційних проєктах, перетворюються на місце розвитку особистої творчості жителів громад, співробітництва з різними соціальними інституціями, модернізують форми та методи бібліотечної роботи в креативніші, інтелектуальніші, що привертає увагу школярів, молоді, дорослого населення. Сьогодні бібліотечні заклади, діючи в рамках чинного законодавства, шукають та використовують різноманітні форми й методи співпраці, з метою покращення свого матеріального становища, популяризації, збереження як колективу, робочих місць, так і основного продукту – книг, періодичних видань, забезпечення інформаційними технологіями. Тому бібліотека потребує соціального захисту та партнерства.

Бібліографічний список:

- Внукова, А., 2023. Меценатство. *Bitlex* [онлайн]. Доступно: <<https://www.bitlex.ua/uk/blog/terms/post/metsenatstvo>>
- Закон України Про благодійну діяльність та благодійні організації № 5073-VI від 05.07.2012. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>>
- Закон України Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності № 2519-IX від 15.08.2022. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2519-20>>
- Закон України Про волонтерську діяльність № 2849-IX від 19.04.2011. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>>
- Закон України Про громадські об'єднання № 4572-VI від 22.03.2012. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>>
- Закон України Про співробітництво територіальних громад № 1508-VII від 17.06.2014. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>>
- Кузьменко, О. І. та Загуменна, В. В. 2020. Бібліотека як соціокультурний публічний простір: трансформаційні зміни. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 4, с. 24–31.
- Літвак, О., 2012. Новий етап розвитку бібліотек. *Соціальне партнерство як фактор успіху бібліотек*. Запоріжжя. с. 3–7. Доступно: <<https://zounb.zp.ua/resource/zaporizkyu-kray/zaporizhzhya-bibliotechnne/fahova-osvita/socialne-parnerstvo-yak-faktor-uspihu-biblioteki#a4>>
- Петелько, Т. М., 2021. *Соціально-партнерські відносини у бібліотечній сфері: сучасні форми*: метод. консультація. Одеса.
- Проект Закону України Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 01.02.2021 № 5002. *Кабінет Міністрів України* [онлайн]. Доступно: <<https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-zakonu-ukraini-pro-biblioteki-i-bibliotechnu-spravu>>
- Сухенко, Т., 2019. Чому варто трансформувати публічні бібліотеки, й у що саме. *Українська правда* [онлайн]. Доступно:

<<https://life.pravda.com.ua/columns/2019/11/15/238896/?fbclid=IwAR1IcpJy0eLnc4vzXh5f8XJgMBSyjaS-KTGIQwmNmCrqmZl4MOiu1igXRhQ>>
Цивільний кодекс України № 435–IV від 16.01.2003. *Верховна Рада України* [онлайн].
Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>>

References:

- Cukhenko, T., 2019. Chomu varto transformuvaty publichni biblioteki, y u shcho same [Why should public libraries be transformed, and what exactly?] *Ukrainska pravda* [online] Available at: <<https://life.pravda.com.ua/columns/2019/11/15/238896/?fbclid=IwAR1IcpJy0eLnc4vzXh5f8XJgMBSyjaS-KTGIQwmNmCrqmZl4MOiu1igXRhQ>>(in Ukrainian).
- Kuzmenko, O.I. and Zahumenna, V.V., 2020. Biblioteka yak sotsiokulturnyi publichnyi prostir: transformatsiinizminy [The library as a socio-cultural public space: transformational changes]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 4, p. 24–31 (in Ukrainian).
- Litvak, O., 2012. Novyi etap rozvytku bibliotek [A new stage in the development of libraries]. *Sotsialnepartnerstvo yak faktoruspikhubibliotek. Zaporizhzhia*. p. 3–7. Available at: <<https://zounb.zp.ua/resourse/zaporizkyy-kray/zaporizhzhya-bibliotechne/fahova-osvita/socialne-parnerstvo-yak-faktor-uspihu-biblioteki#a4>> (in Ukrainian).
- Petelko, T.M., 2021. *Sotsialno-partnerskividnosyny u bibliotechniisferi: suchasni formy: metod. konsultatsiia* [Social partnership relations in the library sphere: modern forms: method. advice]. Odesa. 12 p. (in Ukrainian)
- Proiekt Zakonu Ukrainy Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro biblioteki i bibliotechnu spravu» vid 01.02.2021 № 5002 [Draft Law of Ukraine On Amendments to the Law of Ukraine "On Libraries and Library Matters" dated February 1, 2021 No. 5002]. *Kabinet Ministriv Ukrainy* [online]. Available at: <<https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-zakonu-ukraini-pro-biblioteki-i-bibliotechnu-spravu>> (in Ukrainian).
- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy № 435–IV, 2003 [Civil Code of Ukraine No. 435-IV dated January 16, 2003]. *Verkhovna Rada of Ukraine* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (in Ukrainian).
- Vnukova, A., 2023. Metsenatstvo [Patronage]. [online]. Available at: <<https://www.bitlex.ua/uk/blog/terms/post/metsenatstvo>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro blahodiinudiialnist ta blahodiini orhanizatsii № 5073-VI, 2012 [Law of Ukraine On Charitable Activities and Charitable Organizations No. 5073-VI of 07/05/2012]. *Verkhovna Rada of Ukraine* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro hromadski obiednannia № 4572-VI, 2012 [Law of Ukraine On Public Associations No. 4572-VI dated March 22, 2012]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy Pro spivrobotnytstvo terytorialnykh hromad № 1508-VII, 2014 [Law of Ukraine On Cooperation of Territorial Communities No. 1508-VII dated June 17, 2014]. *Verkhovna Rada of Ukraine* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro volontersku diialnist» shchodo pidtrymky volonterskoi diialnosti № 2519-IKh, 2022 [Law of Ukraine On Amendments to the Law of Ukraine "On Volunteering" Regarding Support of

Volunteering No. 2519-IX dated August 15, 2022]. *Verkhovna Rada of Ukraine* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2519-20>> (in Ukrainian).
Zakon Ukrainy Pro volontersku diialnist № 2849-IX, 2011 [Law of Ukraine On Volunteering No. 2849-IX dated 04/19/2011]. *Verkhovna Rada of Ukraine* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>> (in Ukrainian).
Стаття надійшла до редколегії 16.05.2024 р.

**Demianiuk O.,
Konon N.**

REGULATORY LEGAL SUPPORT FOR THE PROGRESSIVE DEVELOPMENT OF LIBRARIES IN CONDITIONS OF PARTNERSHIP COOPERATION

The article examines specific provisions of regulatory legal documents governing partnership cooperation, including cooperation between libraries and state bodies, public organizations, benefactors, and patrons. Attention is drawn to the activities of domestic libraries during wartime, priority directions of their work are identified, particularly those directed towards volunteers, charitable organizations, and residents of local communities.

The social, political, and economic changes that have occurred in Ukraine in recent years have led to changes in the activities and interaction of state bodies, state and public organizations, institutions, and individuals. Partnership between various entities involved in these processes, including libraries, is gradually acquiring new features.

An important component of the activities of domestic libraries becomes social partnership, which defines cooperation between libraries and various societal actors, including governmental bodies, educational institutions, non-governmental organizations, benefactors, and philanthropists, etc.

It is noticeable that recently the majority of Ukrainian libraries are more often establishing cooperation with volunteer movements, not only with public organizations of cultural, educational, or social orientation. A significant amount of work by library staff is directed towards interaction with local communities, which have increased over the past two years due to internally displaced persons.

The positive results of successful work by library institutions on social partnership issues are shaped by an up-to-date and high-quality regulatory framework. The legislative framework for library activities is defined by the Laws of Ukraine, Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, directives of Departments or Offices of Culture, Youth and Sports of regional state or military-civil administrations, as well as local regulatory documents of districts and communities.

Libraries are gradually transforming into centers for engaging the public in participation in innovative projects, becoming hubs for the development of community members' personal creativity, collaboration with various social institutions. They are modernizing the forms and methods of library work into more creative, intellectual ones, which attract the attention of schoolchildren, youth, and adults. Today, library institutions, operating within the framework of current legislation, seek and utilize various forms and methods of cooperation to improve their financial status, popularize their work, and provide access to information technologies.

Key words: *social partnership, library partnership, regulatory documents, legislative acts, volunteering, cooperation, social institution, library, non-governmental organizations, charitable organizations, patronage, legal support.*

УДК 352.075:35.082:005.332.4(477)

О.В. Закаленко,
А.Ю. Осадчий

КОНКУРСНА ПРОЦЕДУРА НА ЗАЙНЯТТЯ ВАКАНТНОЇ ПОСАДИ СЛУЖБОВЦЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ОНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті досліджено конкурсну процедуру в органах місцевого самоврядування як основний спосіб зайняття вакантної посади службовця місцевого самоврядування, визначено її поняття, зміст та правові засади. Проаналізовані нормативні акти, що встановлюють основи проведення конкурсу на зайняття вакантної посади службовця місцевого самоврядування, зокрема, положення Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 02.05.2023 р. Проте, положення даного Закону в цій частині потребують конкретизації на підзаконному рівні, тому процедурні аспекти організації конкурсної процедури мають бути конкретизовані у Типовому порядку проведення конкурсу на зайняття посад службовців місцевого самоврядування, який повинен бути затверджений центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері служби в органах місцевого самоврядування (Національне агентство України з питань державної служби).

Зроблено висновок, що конкурсна процедура на зайняття вакантної посади службовця місцевого самоврядування є різновидом внутрішньоорганізаційних адміністративних процедур, що обумовлюється тим, що вони здійснюються всередині самих органів чи їх системи і спрямовані на забезпечення функціонування органу чи системи органів публічної адміністрації. Виокремлено основні завдання цієї конкурсної процедури, зокрема, забезпечення практичної реалізації права рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування та визначення осіб, які спроможні професійно виконувати посадові обов'язки службовця місцевого самоврядування. Визначено, що конкурсна процедура, як будь-яка адміністративна процедура, включає чітко визначену послідовність процедурних дій, які забезпечують логічний порядок проведення відбору на посаду службовця місцевого самоврядування. Проаналізовано структуру конкурсної процедури, що дає підстави виокремити наступні її стадії: 1) підготовка конкурсу, 2) проведення відбору кандидата на вакантну посаду службовця місцевого самоврядування, 3) прийняття рішення за результатами конкурсу.

Ключові слова: публічна служба, служба в органах місцевого самоврядування, адміністративні процедури, конкурсна процедура, стадії конкурсної процедури, конкурс, конкурсна комісія, вакантна посада.

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-42-51

Постановка проблеми та її актуальність. Публічна служба, зокрема й такий її різновид як служба в органах місцевого самоврядування, є важливою сполучною ланкою між публічною владою в особі, насамперед, органів публічного адміністрування та особою при реалізації її конституційних прав та свобод. У свою чергу важливим чинником ефективності самої публічної служби, зокрема й такого її різновиду як служба в органах місцевого самоврядування, виступають належні правові механізми реалізації права на таку службу, у тому числі й на конкурсній основі, адже саме конкурс, як основна форма реалізації права на службу в органах місцевого

самоврядування, дозволяє залучати на службу найкращих осіб, що здатні професійно виконувати посадові обов'язки. При цьому, прийнятий у 2023 році новий Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування», який в цілому набирає чинності за шість місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, передбачає подальше вдосконалення процедури проведення конкурсу на зайняття посади службовця місцевого самоврядування. У свою чергу, імплементація відповідних новел потребує розробки та впровадження відповідного підзаконного нормативно-правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з обраної теми. Окремим аспектам конкурсних процедур на публічній службі приділяли увагу у своїх працях, зокрема такі вчені-адміністративісти, як: Л.Р. Біла-Тіунова, Ю.П. Битяк, В.М. Зеленський, О.П. Єфремова, О.С. Продаєвич, А. В. Кірмач, І. Б. Коліушко, Г.Й. Ткач, Ю.С. Шемшученко, та інші. Певну характеристику конкурсу як різновиду адміністративної процедури досліджували Л.М. Корнута, В.П. Тимошук, Р.В. Негара, Г.В. Фоміч, та деякі інші науковці. Але значна частина наукових розвідок проводилися під час дії попереднього законодавства про службу в органах місцевого самоврядування, проте прийняття Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 02.05.2023 р. (далі – Закон) зумовлює потребу у поглибленому вивченні питань конкурсної процедури при формуванні професійного корпусу службовців органів місцевого самоврядування.

Формування мети статті. Теоретико-правовий аналіз організаційних та правових засад конкурсної процедури на зайняття вакантних посад службовців місцевого самоврядування, як основного способу заміщення посад в органах місцевого самоврядування.

Вклад основного матеріалу. Серед адміністративістів усталеним є уявлення щодо «необхідності реалізації повноважень суб'єктів публічної адміністрації через адміністративні процедури, тобто у процедурній формі. Дотримання процедурних вимог забезпечує формування належного змісту відповідної правової форми, як результату діяльності суб'єкта публічної адміністрації» (Ківалов та Біла-Тіунова (ред.), 2023, с. 378). Як зазначав професор В.Б. Авер'янов, «адміністративні процедури мають здатність істотно сприяти підвищенню ефективності реалізації публічної влади, чіткому виконанню функцій і повноважень органів та посадових осіб, проте головне їхнє покликання полягає в забезпеченні необхідної послідовності з питань реалізації громадянами прав і охоронюваних законом інтересів, що виступає дієвим засобом протидії суб'єктивізму з боку службовців органів публічної влади» (Авер'янов, 2009, с.10). Адміністративні процедури охоплюють як реалізацію зовнішніх функцій суб'єктів публічної адміністрації у їх правових формах так і реалізацію внутрішньо-організаційної діяльності у самій публічній адміністрації (адміністративний менеджмент). Специфіка внутрішньоорганізаційних адміністративних процедур обумовлена тим, що вони здійснюються всередині самих органів чи їх системи і спрямовані на забезпечення функціонування органу чи системи органів публічної адміністрації. Більшість адміністративних процедур внутрішньоорганізаційної діяльності складається в межах функціонування публічної служби (зокрема й конкурсні процедури з комплектування складу публічної служби).

Переходячи до безпосередньої характеристики такої адміністративної процедури, як конкурсна процедура на зайняття посади службовця місцевого самоврядування, слід насамперед звернутися до її нормативно-правового закріплення та проаналізувати наукові напрацювання щодо проведення конкурсу на зайняття вакантної посади службовця місцевого самоврядування.

Етимологічно слово «конкурс» походить від латинського *concursum* – «зустріч, зіткнення». В свою чергу «Словник іншомовних слів» тлумачить слово «конкурс» як: «1) змагання з метою виявлення найкращого з учасників; 2) відбір претендентів на заміщення вакантних посад» (Морозов та Шкарапута, 2000, с. 289). «Великий енциклопедичний юридичний словник» визначає правову категорію «конкурс» як «форму та спосіб заміщення вакантних посад наукових та педагогічних працівників, різних категорій державної служби» (Шемшученко, 2012, с. 378).

За твердженнями науковців, «конкурсна система має давати можливість визначити професійний рівень претендентів, особистісні, морально-етичні якості, особливості характеру, спроможність брати на себе відповідальність, проявляти ініціативність» (Малиновський, 2009, с. 21-22). Деякі науковці солідарні в думці, що «саме конкурс вважається тим способом відбору на посади публічних службовців, що дозволяє гарантувати рівність та неупередженість при оцінці кандидатів та запобігає протекціонізму і фаворитизму при прийнятті на службу в органи місцевого самоврядування» (Кірмач, 2010, с. 135). В.М. Зеленський досліджуючи конкурсну процедуру при прийнятті на роботу, надає досить розгорнуте визначення «конкурсу», як «способу встановлення професійної компетенції осіб, що виражається в особливому порядку добору претендентів, які найбільше підходять на відповідну посаду (роботу), що проводиться ... роботодавцем шляхом визначення рівня знань та вмінь осіб відповідно до встановлених правил з метою забезпечення об'єктивної оцінки професійної підготовки потенційних працівників та раціонального добору кадрів» (Зеленський, 2016, с. 26).

На думку Г.В. Фоміч, правову категорію конкурсу слід розглядати як «сукупність послідовно здійснюваних дій щодо оцінки професійних, та особистих якостей претендента на посаду публічного службовця, результатом яких є вирішення питання щодо виникнення чи не виникнення публічно-службових відносин» [8, с. 11]. Саме таке визначення вченої розкриває основну мету проведення конкурсу. Так, на думку О.С. Продаєвича, «конкурсна процедура є різновидом адміністративної службової процедури, яку можливо визначити як сукупність послідовно здійснюваних державними органами (посадовими особами) дій щодо визначення відповідності особи встановленим кваліфікаційним вимогам» (Продаєвич, 2008, с. 32). Відповідно до наукових розвідок О.П. Єфремової, «конкурс (конкурсний відбір)» є «особливою внутрішньоорганізаційною, формалізованою процедурою відбору єдиного кандидата на вакантну посаду в системі державної служби» (Єфремова, 2015, с. 14).

Заслуговує на увагу визначення «конкурсної процедури», що запропоноване Р.В. Негарою – це «сукупність послідовно здійснюваних процедурних дій (об'єднаних в етапи та стадії), спрямованих на визначення громадян України, здатних професійно виконувати посадові обов'язки шляхом оцінки їх відповідності встановленим вимогам до професійної компетентності» (Негара, 2021, с. 99). На нашу думку, запропоноване визначення конкурсної процедури є більш доцільним та конструктивним, також в ньому простежується основна її ціль.

Законодавством про службу в органах місцевого самоврядування передбачено різні способи прийняття на службу, які виокремлюються «в залежності від посади в органі місцевого самоврядування, зокрема це: 1) вибори; 2) обрання відповідною радою; 3) затвердження відповідною радою; 4) призначення на конкурсній основі; 5) переведення; 6) прийняття на службу за строковим трудовим договором (контрактом); 7) інші процедури, передбачені законодавством» (Біла-Тіунова, 2020, с. 34). При цьому, конкурсна процедура на зайняття вакантної посади службовця місцевого самоврядування, застосовується більше ніж у 90% випадках (Задоя, 2013,

с. 87). Такий підхід є цілком виправданим і відповідає європейським стандартам рівного доступу до публічної служби, оскільки дозволяє сформувати професійний корпус службовців органів місцевого самоврядування відповідно до таких принципів, як: законність і демократизм, гласність і прозорість, професійність і компетентність, відданість і відповідальність.

Отже, конкурсна процедура покликана забезпечувати рівний доступ до служби в органах місцевого самоврядування, як це задекларовано у ст. 38 Конституції України (Конституція України, 1996). Це конституційне право підтверджується міжнародно-правовими актами, які визнаються Україною. Зокрема, згідно із ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права «кожен громадянин повинен мати право і можливість допускатися у своїй країні на загальних умовах рівності до публічної служби без будь-якої дискримінації та без необґрунтованих обмежень» (Міжнародний пакт..., 1966).

Проте, широкомасштабна збройна агресія ставить перед державою нові виклики, спричинили серію кризових явищ, які серйозно впливають на функціонування публічної влади. Не в останню чергу це стосується органів місцевого самоврядування, відповідальних за забезпечення потреб територіальних громад. Це означає, що в умовах воєнного стану діяльність служби в органах місцевого самоврядування не може бути призупинена і має виконувати визначені законом функції. З цією метою було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану». Зазначеним законом, зокрема, передбачено «спрощену процедуру вступу на посади державної служби та посади в органах місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» (Закон України № 2259-IX, 2022). Такі особи призначаються без конкурсного відбору, обов'язковість якого передбачена законом, на підставі поданої заяви, заповненої особою картки встановленого зразка та документів, що підтверджують наявність у таких осіб громадянства України, освіти та досвіду роботи згідно з вимогами законодавства, встановленими щодо відповідних посад. Такий спеціальний (спрощений) порядок прийняття на службу в органи місцевого самоврядування застосовується під час дії правового режиму воєнного стану.

При цьому, «граничний строк перебування особи на посаді, на яку її призначено без конкурсу становить 12 місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану» (Закон України № 2259-IX, 2022). В свою чергу положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» не передбачає безстрокове призначення, а конкретизується законодавцем в ч. 7 ст. 10 вказаного Закону з вказівкою на обов'язковість оголошення конкурсу на посади публічної служби, «посади в органах місцевого самоврядування, посади керівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки, посади керівників комунальних підприємств, установ, організацій, на які особи призначені в час дії воєнного стану, після припинення чи скасування воєнного стану, але не пізніше 6 місяців з дня його припинення чи скасування» (Закон України № 389-VIII, 2015).

По припиненню або скасуванню воєнного стану правовою основою проведення конкурсної процедури виступатиме Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 02.05.2023 р. (Закон України № 3077-IX, 2023). В Законі вживається словосполучення «конкурс на зайняття посади службовця місцевого самоврядування», але не дається юридичного визначення конкурсної процедури, лише вказується, що конкурс впроваджується з метою добору осіб, здатних професійно виконувати посадові обов'язки. Таким чином, можна визначити основні завдання, які ставляться перед конкурсною процедурою: по-перше, забезпечити практичну

реалізацію права рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування, по-друге, визначити осіб, які спроможні професійно виконувати посадові обов'язки.

Хоча Законом достатньо докладно визначаються основні положення конкурсної процедури на зайняття посади службовця місцевого самоврядування, його положення в цій частині потребують конкретизації на підзаконному рівні. Ч. 3 ст. 21 Закону передбачено затвердження центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері служби в органах місцевого самоврядування (Національне агентство України з питань державної служби) Типового порядку проведення конкурсу на зайняття посад службовців місцевого самоврядування, який на сьогодні не прийнято (Закон України № 3077-IX, 2023). На підставі вказаного підзаконного нормативно-правового акту відповідною сільською, селищною, міською, районною у місті (у разі створення), районною, обласною радою затверджуватиметься власний Порядок проведення конкурсу на зайняття посад службовців місцевого самоврядування.

Продовжуючи аналізувати вказану конкурсну процедуру необхідно охарактеризувати її структуру, яка включає чітко визначену послідовність дій, які забезпечують логічний порядок проведення відбору на вакантну посаду службовця місцевого самоврядування. Аналіз структури конкурсної процедури дає підстави виокремити наступні її стадії та етапи.

1. Підготовка конкурсу, що включає такі етапи: а) оприлюднення оголошення про проведення конкурсу на Єдиному порталі вакансій публічної служби та офіційному веб-сайті відповідної сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі створення), районної, обласної ради; б) прийом документів від кандидатів на зайняття посади службовця місцевого самоврядування; в) попередній розгляд документів на відповідність установленим кваліфікаційним вимогам до відповідного рівня посади.

Рішення про оголошення конкурсу приймає керівник служби. Оприлюднення розпорядження (наказу) про оголошення конкурсу та умови його проведення забезпечується керівником служби в органі місцевого самоврядування. Оголошення про проведення конкурсної процедури повинно досягати всіх можливих претендентів, тому передбачається обов'язок розміщення цієї інформації на Єдиному порталі вакансій публічної служби та офіційному веб-сайті відповідної ради.

Кандидат на зайняття посади службовця місцевого самоврядування подає заяву про участь у конкурсі та відповідні документи до конкурсної комісії. Перевірку інформації, яка подається кандидатами на зайняття посади службовця місцевого самоврядування на відповідність встановленим законом вимогам здійснює служба управління персоналом відповідного органу місцевого самоврядування.

За загальним правилом, до участі в конкурсі допускаються кандидати на зайняття вакантної посади службовця місцевого самоврядування, документи яких відповідають установленим вимогам та пройшли перевірку. Водночас, особи, документи яких не відповідають установленим вимогам, за рішенням конкурсної комісії до тестування не допускаються, про що їм повідомляється керівником служби в органі місцевого самоврядування з відповідним обґрунтуванням.

2. Проведення відбору кандидата на вакантну посаду, що включає такі етапи: а) тестування; б) співбесіда та/або інші види оцінювання; в) оформлення та оприлюднення результатів конкурсу.

Проведення відбору кандидата на вакантну посаду проводить конкурсна комісія, утворена керівником служби в органі місцевого самоврядування. Статус конкурсної комісії визначається Законом, який передбачає її утворення у складі не менше п'яти членів, а у виконавчих органах із статусом юридичної особи публічного права із

загальною чисельністю службовців місцевого самоврядування до 10 осіб – не менше трьох членів. Очолює конкурсну комісію, як правило, заступник керівника органу місцевого самоврядування. До складу конкурсної комісії «можуть входити службовці місцевого самоврядування, у тому числі з інших органів місцевого самоврядування, заступники сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті (у разі створення), районної, обласної ради, державні службовці, науковці, фахівці, експерти, представники громадських об'єднань, які мають досвід роботи у відповідній сфері, а також представник виборного органу первинної профспілкової організації (за наявності)» (Закон України № 3077-IX, 2023).

Слід зазначити, що однією із суттєвих «новинок» чинного законодавства щодо здійснення конкурсної процедури є саме тестування. Основним завданням тестування є провести об'єктивну оцінку знань та здібностей кандидата на зайняття вакантної посади службовця місцевого самоврядування. Важливість конкурсного тестування проявляється в тому, що до всіх кандидатів на заміщення вакантних посад місцевого самоврядування висуваються однакові вимоги щодо їхньої підготовки та професіоналізму, зокрема, перевірки та оцінки їхніх знань Конституції та законів України, а також законодавства з урахуванням специфіки функціональних повноважень конкретного органу місцевого самоврядування та його структурного підрозділу. Водночас, вченими відмічається, що «об'єктивність проведення тестування забезпечується рівними умовами для всіх кандидатів (тривалість тестування, зміст та кількість питань, підрахунок результатів тощо) та відкритістю інформації про них, єдиними критеріями оцінки» (Касперська та Халецька, 2015, с. 19). Важливо зазначити, що тестування ще не дає права на заміщення вакантної посади, а дає право на продовження участі у відборі – участі у співбесіді.

Співбесіда (так званий усний іспит), проводиться з тими кандидатами, які успішно пройшли тестування, з метою встановлення їх відповідності тим критеріям, які висуваються органом місцевого самоврядування до кандидатів, і виявлення тієї особи, яку конкурсна комісія може рекомендувати для заміщення вакантної посади. При проведенні співбесіди конкурсна комісія проводить оцінку здатності кандидатів виконувати посадові обов'язки, потенціалу професійного росту, вміння співпрацювати з колегами, підлеглими, керівниками тощо. Науковці виокремлюють декілька типів співбесід: «а) структуровану (визначається стандартний перелік питань для певних посад – особа, яка проводить співбесіду, заносить відповіді кандидата на запитання у наперед підготовлений бланк); б) неструктуровану (стандартні питання і визначений порядок проведення співбесіди відсутні); в) ситуаційну (у запитаннях моделюються ситуації, які можуть виникнути під час виконання службових обов'язків, і кандидату пропонується вирішити їх)» (Ладиченко та Коломійчук, 2016, с. 100).

Слід підкреслити, що якщо тестування виступає обов'язковим етапом оцінювання кандидатів на зайняття вакантної посади службовця місцевого самоврядування, замість співбесіди (чи разом з нею) можуть проводитися й інші види оцінювання відповідно до Порядку проведення конкурсу на зайняття посад службовців місцевого самоврядування.

Відповідно до Закону за результатами проходження конкурсної процедури визначається переможець на зайняття посади службовця місцевого самоврядування, а також другий за результатами конкурсу кандидата на зайняття посади службовця місцевого самоврядування (за наявності). Переможцем конкурсу та другим за результатами конкурсу кандидатом є особи, які за результатами складення загального рейтингу кандидатів зайняли відповідно перше та друге місце.

Рішення конкурсної комісії про результати конкурсу оформлюється протоколом.

Такий протокол підписується присутніми на її засіданні членами комісії не пізніше двох робочих днів після проведення засідання.

3. Прийняття рішення за результатами конкурсу, що включає такі етапи: подання переможцем конкурсу та опрацювання необхідних документів; б) прийняття рішення про призначення на посаду службовця місцевого самоврядування або про відмову у такому призначенні.

Переможцю конкурсу може бути відмовлено у призначенні на посаду службовця місцевого самоврядування у разі встановлення: невідповідності поданих документів зазначеним кваліфікаційним вимогам; відомостей про претендента на посаду, що не відповідають встановленим законодавством вимогам для зайняття посади за результатами проведення спеціальної перевірки відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» та за результатами перевірки відповідно до Закону України «Про очищення влади».

Рішення про призначення на посаду службовця місцевого самоврядування або відмову у такому призначенні за загальним правилом оформлюється розпорядженням (наказом) керівника служби в органі місцевого самоврядування.

Висновки. Таким чином конкурсна процедура виступає різновидом різновидів адміністративних процедур, а саме – різновидом внутрішньо організаційних адміністративних процедур. Отже, їй притаманні ті ж ознаки, що й іншим адміністративним процедурам. Поряд із цим, конкурсна процедура має низку ознак та особливостей, які суттєво відрізняють її від інших адміністративних процедур.

Конкурсна процедура на зайняття посад службовців місцевого самоврядування – це встановлений нормами права порядок дій, що спрямовані на визначення громадян України, здатних професійно виконувати посадові обов'язки службовця місцевого самоврядування, шляхом оцінки їх відповідності встановленим вимогам до професійної компетентності. Завданнями відповідної конкурсної процедури є: забезпечення практичної реалізації права рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування, визначення осіб, які спроможні професійно виконувати посадові обов'язки службовця місцевого самоврядування та заповнення вакантних посад місцевого самоврядування.

Бібліографічний список:

- Авер'янов, В.Б., 2009. Значення адміністративних процедур у реформуванні адміністративного права. *Часопис Київського університету права*, 3, с. 8–14.
- Біла-Тіунова, Л. Р., 2020. *Державна служба України. Загальна частина: навчальний посібник*. Одеса.
- Єфремова, О.П., 2015. *Конкурсний відбір у системі державної служби України (теоретико-прикладний аналіз)*. Кандидат наук. Автореферат. Київ, 2015.
- Задоя, І.І., 2013. *Адміністративно-правові засади реалізації права на доступ до державної служби*. Кандидат наук. Дисертація. Одеса.
- Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану № 2259-IX від 12.05.2022 р. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2259-20>> (Дата звернення 11.05.2024).
- Закон України Про правовий режим воєнного стану № 389-VIII від 12.05.2015 р. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>> (дата звернення 15.05.2024)
- Закон України Про службу в органах місцевого самоврядування № 3077-IX від 02.05.2023. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно:

- <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994226-%D0%B2%D1%80>> (дата звернення: 11.05.2024)
- Зеленський, В. М., 2016. *Прийняття на роботу за конкурсом*. Кандидат наук. Дисертація. Київ.
- Касперська, А. та Халецька, А., 2015. Проблемні питання процедури добору кадрів в органах місцевого самоврядування. *Skhid*, 8, с. 16-20.
- Ківалов, С.В. та Біла-Тіунова, Л.Р. (ред.), 2023. *Загальне адміністративне право України : підручник*. Одеса: Фенікс.
- Кірмач, А.В., 2010. Конкурсна процедура прийняття на державну службу : європейський досвід правового регулювання. *Часопис Київського університету права*, 1, с. 135–140.
- Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>>. (Дата звернення: 11.05.2024).
- Ладиченко, В.В. та Коломійчук, В.О., 2016. Правові основи конкурсного відбору в системі державної служби. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, 2, с. 94-100.
- Малиновський, В.Я., 2009. Сучасний стан і перспективи реформування публічної адміністрації в Україні. *Вісник державної служби України*, 3, с. 21–25.
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий 16.12.1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text> (Дата звернення 11.05.2024).
- Морозов, С.М. та Шкарапута, Л.М., 2000. *Словник інішомовних слів*. Київ: Наук. думка.
- Негара, Р. В., 2021. *Конкурс у державній службі: теорія, правове регулювання, практика*. Доктор філософії. Дисертація. Одеса.
- Продаєвич, О.С., 2008. *Проходження державної служби в Україні: організаційно-правовий аспект*. Кандидат наук. Дисертація. Одеса.
- Фоміч, Г. В., 2010. *Адміністративні процедури у публічній службі України*. Кандидат наук. Автореферат. Одеса.
- Шемшученко, Ю.С., 2012. *Великий енциклопедичний словник*. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка».

References:

- Aver'yanov, V.B., 2009. *Znachennya administratyvnykh protsedur u reformuvanni administratyvnoho prava* [The importance of administrative procedures in the reform of administrative law]. *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*, 3, p. 8–14 (in Ukrainian).
- Bila-Tiunova, L. R., 2020. *Derzhavna sluzhba Ukrayiny. Zahal'na chastyna: navchal'nyy posibnyk* [State Service of Ukraine. General part: study guide]. Odessa (in Ukrainian).
- Fomich, H. V., 2010. *Administratyvni protsedury u publichniy sluzhbi Ukrayiny* [Administrative procedures in the public service of Ukraine]. Kandydat nauk. Avtoreferat. Odessa (in Ukrainian).
- Kaspers'ka, A. ta Khalets'ka, A., 2015. *Problemni pytannya protsedury doboru kadriv v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya* [Problematic issues of the personnel selection procedure in local self-government bodies]. *Skhid*, 8, p. 16-20 (in Ukrainian).
- Kirmach, A.V., 2010. *Konkursna protsedura pryynyattya na derzhavnu sluzhbu : yevropeys'kyu dosvid pravovoho rehulyuvannya* [Competitive procedure for admission to public service: European experience of legal regulation]. *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*, 1, p. 135–140 (in Ukrainian).

- Kivalov, S.V. ta Bila-Tiunova, L.R. (red.), 2023. *Zahal'ne administratyvne pravo Ukrainy : pidruchnyk* [General administrative law of Ukraine: textbook]. Odesa: Feniks (in Ukrainian).
- Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>>. (Accessed 11.05.2024) (in Ukrainian).
- Ladychenko, V.V. ta Kolomiychuk, V.O., 2016. *Pravovi osnovy konkursnoho vidboru v systemi derzhavnoyi sluzhby* [Legal basis of competitive selection in the civil service system]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2, p. 94-100 (in Ukrainian).
- Malynovs'kyi, V.Ya., 2009. *Suchasnyy stan i perspektyvy reformuvannya publichnoyi administratsiyi v Ukraini* [Current state and prospects of public administration reform in Ukraine]. *Visnyk derzhavnoyi sluzhby Ukrainy*, 3, s. 21–25 (in Ukrainian).
- Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki i politychni prava, pryynyaty 16.12.1966 r. Heneral'noyu Asambleyeyu OON, ratyfikovanyy Ukazom Prezydiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy's'koyi RSR № 2148-VIII vid 19.10.1973 r. [The International Covenant on Civil and Political Rights, adopted on 12/16/1966 by the UN General Assembly, ratified by Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR No. 2148-VIII dated 10/19/1973] *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text> (Accessed 11.05.2024) (in Ukrainian).
- Morozov, S.M. ta Shkaraputa, L.M., 2000. *Slovnnyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. Kyiv: Nauk. dumka (in Ukrainian).
- Nehara, R. V., 2021. *Konkurs u derzhavniy sluzhbi: teoriya, pravove rehulyuvannya, praktyka* [Competition in the civil service: theory, legal regulation, practice]. Doktor filosofiyi. Dysertatsiya. Odesa (in Ukrainian).
- Prodayevych, O.S., 2008. *Prokhozheniya derzhavnoyi sluzhby v Ukraini: orhanizatsiyno-pravovyy aspekt* [Public service in Ukraine: organizational and legal aspect]. Kandydat nauk. Dysertatsiya. Odesa (in Ukrainian).
- Shemshuchenko, YU.S., 2012. *Velykyy entsyklopedychnyy slovnnyk* [Big encyclopedic dictionary]. Kyiv : TOV «Vydavnytstvo «Yurydychna dumka» (in Ukrainian).
- Yefremova, O.P., 2015. *Konkursnyy vidbir u systemi derzhavnoyi sluzhby Ukrainy (teoretyko-prykladnyy analiz)* [Competitive selection in the civil service system of Ukraine (theoretical and applied analysis)]. Kandydat nauk. Avtoreferat. Kyiv, 2015 (in Ukrainian).
- Zadoya, I.I., 2013. *Administratyvno-pravovi zasady realizatsiyi prava na dostup do derzhavnoyi sluzhby* [Administrative and legal principles of implementation of the right to access to public service]. Kandydat nauk. Dysertatsiya. Odesa (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu № 389-VIII vid 12.05.2015 r. [Law of Ukraine On the Legal Regime of Martial Law No. 389-VIII of May 12, 2015] *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>> (Accessed 15.05.2024) (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya № 3077-IX vid 02.05.2023 [Law of Ukraine On Service in Local Self-Government Bodies No. 3077-IX dated May 2, 2023]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994226-%D0%B2%D1%80>> (Accessed 11.05.2024) (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrainy shchodo funktsionuvannya derzhavnoyi sluzhby ta mistsevoho samovryaduvannya u period diyi voyennoho stanu № 2259-IX vid 12.05.2022 r. [Law of Ukraine On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Functioning of the Civil Service and Local Self-Government during the Period of Martial Law No. 2259-IX of May 12, 2022] *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2259-20>> (Accessed 11.05.2024) (in Ukrainian).
- Zelens'kyi, V. M., 2016. *Pryinyattya na robotu za konkursom* [Recruitment by competition]. Kandydat nauk. Dysertatsiya. Kyiv (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 25.04.2024 р.

Zakalenko O. V.,
Osadchyi A. U.

COMPETITIVE PROCEDURE FOR THE ACQUISITION OF A VACANT POSITION OF A LOCAL GOVERNMENT OFFICER: THEORETICAL ANALYSIS AND UPDATE OF THE LEGAL REGULATION

The article examines the competitive procedure in local self-government bodies as the main way of filling vacant positions of local self-government employees, defines its concept, content and legal principles. The normative acts establishing the basis of the competition for filling the vacant position of a local self-government employee were analyzed, in particular, the provisions of the Law of Ukraine «On Service in Local Self-Government Bodies» dated 05.02.2023. However, the provisions of this Law in this part need to be specified at the sub-legislative level. therefore, the procedural aspects of the organization of the competition should be specified in the Standard procedure for conducting a competition for local self-government employees, which must be approved by the central executive body, which ensures the formation of state policy in the field of service in local self-government bodies (National Agency of Ukraine on Civil Service Issues).

It was concluded that the competitive procedure for filling a vacant position of a local self-government employee is a type of intra-organizational administrative procedures due to the fact that they are carried out within the bodies themselves or their system and are aimed at ensuring the functioning of the body or system of public administration bodies. The main tasks of this competitive procedure are highlighted, in particular, ensuring the practical implementation of the right to equal access to service in local self-government bodies and identifying persons who are able to professionally perform the duties of a local self-government employee. It was determined that the competitive procedure, like any administrative procedure, includes a clearly defined sequence of procedural actions that ensure a logical order of selection for the position of a local self-government employee. The structure of the tender procedure has been analyzed, which gives grounds for distinguishing the following stages: 1) preparation of the tender, 2) selection of a candidate for the vacant position of a local self-government employee, 3) decision-making based on the results of the competitive.

Key words: *public service, service in local self-government bodies, administrative procedures, competitive procedure, competitive procedure stages, competition, competitive commission, vacant position.*

УДК 341.48:343.6

Ю.В. Камардіна,
Д.С. Дзигар

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ: ПРОБЛЕМНИЙ АНАЛІЗ

Дане дослідження спрямоване на аналіз міжнародно-правових основ співробітництва держав у боротьбі з гендерно-обумовленим насильством на сучасному етапі розвитку міжнародного права. У статті вивчаються підходи до вирішення проблем, розроблені з метою реалізації положень основних міжнародно-правових документів щодо боротьби з гендерно-обумовленим насильством, прийнятих на універсальному та регіональному рівнях. Узагальнивши наявні наукові матеріали, було визначено ступінь і рівень теоретичної розробленості проблеми гендерно-обумовленого насильства в рамках міжнародного права, тобто розглянуті вузлові міжнародно-правові проблеми регулювання гендерно-обумовленого насильства. Проаналізовано основні міжнародні договори, резолюції та рішення міжнародних організацій та рішення урядів, які мають на меті забезпечення рівних прав жінок, приділивши особливу увагу аналізу Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Був простежений зв'язок та взаємний вплив міжнародного та внутрішньо-державного права на становище жінки в сучасному суспільстві. Був розглянутий інститут захисту прав жінок у рамках міжнародного права, визначені його функції, завдання та методи. Розглянуто діяльність основних структур системи ООН (у тому числі спеціалізованих установ, таких як ВООЗ, ЮНФПА, та інших), регіональних міждержавних та неурядових організацій у справі забезпечення рівноправності чоловіків та жінок. Рекомендовано, на основі положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, яка має регіональне застосування, та з урахуванням її переваг та недоліків, а також практики виконання, розробка універсальної конвенції щодо боротьби з насильством щодо жінок, яка буде сприяти уніфікації підходів відповідних договірних органів з прав людини системи ООН з цієї проблематики.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародні договори, Стамбульська конвенція, гендерно-обумовлене насильство, позитивні зобов'язання держави, дискримінація.

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-52-61

Постановка проблеми. Проблема гендерно-обумовленого насильства стала предметом наукової дискусії у національному юридичному світі зовсім недавно. Між тим, у міжнародному науковому порядку проблема гендерно-обумовленого насильства вже кілька десятиліть розглядається як порушення прав людини. Одним із основних документів у сфері захисту жінок є Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women, CEDAW) - міжнародний договір, прийнятий в 1979 році Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (Організація Об'єднаних Націй, 1979). Хоча текст конвенції прямо не забороняє насильство щодо жінок, він встановлює заборону на всі форми дискримінації щодо жінок. Для контролю за виконанням державами-

учасницями норм Конвенції було створено Комітет з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, відповідальний за нагляд за дотриманням конвенції, який згодом підтвердив, що гендерне насильство входить до сфери дискримінації. Загальною рекомендацією № 35, прямо зазначено, що дискримінація щодо жінок включає гендерно-обумовлене насильство, тобто насильство, яке «спрямоване проти жінки через те, що вона є жінкою, або яке зачіпає жінок непропорційно». У загальних рекомендаціях Комітет розвиває зміст позитивних зобов'язань держави щодо заходів, які вона має робити для запобігання випадкам гендерно-обумовленого насильства та подолання його наслідків. Вперше закріпивши на законодавчому рівні нормами Конвенції у 1989р. рівність жінок і чоловіків, значно розширивши коло прав жінок та способи їх гарантування, Комітет зміг сформувати міжнародні правові стандарти у цій галузі, визначивши широке коло матеріальних та процесуальних зобов'язань, що покладаються на держави.

Питання запобігання гендерно-обумовленого насильства найбільш детально опрацьовано в системі Ради Європи на основі спеціальної регіональної Конвенції Ради Європи про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (англ. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence; Istanbul Convention) (відома також як Стамбульська конвенція), ухваленої 7 квітня 2011 року, що набула чинності 1 серпня 2014 року (Рада Європи, 2011). Ця Конвенція кваліфікує ряд діянь як кримінальних злочинів, які підлягають імплементації до національного законодавства її держав-учасниць. На основі цієї Конвенції також функціонує спеціальний механізм моніторингу дотримання її положень.

Однак, незважаючи на зусилля міжнародної спільноти проблема запобігання гендерно-обумовленого насильства без перебільшення стоїть досить гостро у всіх державах світу, що обумовлює потребу в пошуку нових шляхів до вирішення проблеми зокрема шляхом виявлення та заохочення «найкращих практик». Одним із ключових аспектів співробітництва держав у галузі захисту прав жінок є пошук шляхів вирішення та регулювання дискримінаційних питань, що обумовлюється важливістю уніфікації всього обсягу міжнародних та внутрішньодержавних правових актів та впровадження ефективно функціонуючих інститутів та механізмів, що захищають права жінок. Крім того, серед основних факторів, що впливають на актуальність проблеми, можна виділити такі: зміна пріоритетів та установок міжнародного співтовариства у стратегіях щодо реалізації прав людини, зокрема щодо принципу дотримання договірних зобов'язань однаково з боку держав з прав жінок; визнання у необхідності уніфікації міжнародних механізмів у реалізації захисту прав жінок; встановлення рівноправного становища чоловіків та жінок, оскільки це є однією з основних цілей діяльності системи ООН та інших міжнародних організацій.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблема вивчення гендерно-обумовленого насильства становить науковий інтерес як зарубіжних, так вітчизняних дослідників. Зокрема, вперше у дисертаційному дослідженні І. Заворотько «гендерно-обумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин» було виокремлено «систему міжнародно-правових зобов'язань держави щодо розслідування гендерно-обумовленого насильства, пов'язаного з конфліктом, як міжнародного злочину, до якої увійшли обов'язки держави щодо кримінального переслідування осіб за вчинення міжнародних злочинів загалом (закріплені в нормах договірних, звичаєвого та м'якого права), а також обов'язки розслідувати власне гендерно-обумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин (закріплені у нормах м'якого права)» (Заворотько, 2020, с. 26-29).

«Гендерне насильство – це різновид насильства, який містить дії, що завдають фізичної, психологічної, сексуальної шкоди чи страждання, погрозу таких дій, примус та інші обмеження свобод усупереч принципу гендерної рівності. У такому контексті проблема гендерного насильства викладається під кутом зору дискримінації за статевою ознакою. Такий підхід є новим і перспективним для світової та вітчизняної юридичної науки» такі висновки зробила Н. Аніщук (Аніщук, 2008, с. 15).

Н. Грідіна у дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правові засади взаємодії Національної поліції з державними та громадськими інституціями щодо протидії гендерно обумовленому насильству», вперше було сформульовано пропозиції та рекомендації щодо внесення змін до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» в частині закріплення категорії «гендерно обумовлене насильство», а також необхідності систематизації нормативно-правових актів, що стосується питань організації та здійснення взаємодії Національної поліції з іншими зацікавленими суб'єктами щодо запобігання та протидії гендерно обумовленому насильству (Грідіна, 2022, с. 28-29).

Таким чином, важливість зазначеної теми полягає в оцінці сучасної національної правової бази щодо запобігання та реагування на випадки насильства за гендерною ознакою, в тому числі в її порівнянні та оцінці співвідношення з міжнародними стандартами.

Метою наукової статті є аналіз та оцінка національного та міжнародного законодавства щодо юридичного регулювання питання гендерно обумовленого насильства, визначення проблемних аспектів законодавства, а також аналіз впливу соціальних, культурних та політичних факторів на прояв, профілактику та протидію гендерно обумовленому насильству. Окрім цього, метою роботи є винесення пропозицій щодо можливих систематичних та інституціональних змін на національному рівні, які можуть вплинути на вчасну ідентифікацію, профілактику та боротьбу з гендерно обумовленим насильством.

Виклад основного матеріалу. Важливо зазначити, що у 90-х роках ХХ століття дефініції гендерно обумовленого насильства не існувало у юридичному полі. В більшості країн Європейського регіону активна політика щодо гендерної рівності починає впроваджуватися у 2000-х роках, що невід'ємно пов'язано з прийняттям низки міжнародних і національних документів задля законодавчого забезпечення та боротьби проти гендерної нерівності та гендерно обумовленого насильства. Дефініція такого терміну як «гендерно обумовлене насилля» або «насилля за ознакою статі» має фундаментальне значення, особливо для юридичної сфери для характеристики кола осіб у разі правопорушення, визначення типу правопорушення, окреслення причин та форм такого насилля, а також впливає на подальшу судову практику.

Перша згадка та юридична дефініція гендерно обумовленому насильству з'явилася у статті 1 Декларації ООН щодо викорінення насильства щодо жінок у 1993 році, де зазначається, що гендерно обумовлене насильство – це будь-який акт насильства, здійснений за ознакою статі, який завдає або може завдати фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди або страждання жінкам, а також погрози здійснення таких актів, примус чи свавільне позбавлення волі як у громадському, так і в приватному у житті (United Nations, 1993).

Окрім цього, Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція) має дефініцію гендерно зумовленого насильства проти жінок. У Конвенції зазначається, що насильство стосовно жінок за гендерною ознакою означає насильство, яке спрямоване проти жінки через те, що вона є жінкою, або таке, що зачіпає жінок непропорційно (Рада Європи, 2011).

Національне законодавство України має дефініцію гендерно обумовленого насильства, а саме «насильства за ознакою статі», зазначену у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», де насильство за ознакою статі - діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті (Закон України № 2866-IV, 2005).

Проаналізувавши дефініцію у міжнародному законодавстві та порівнявши з національним законодавством, було визначено, що дефініція у національному законодавстві була впроваджена на базі дефініції у міжнародних нормативно правових актах, що вказує орієнтованість нашого законодавства на міжнародні стандарти та норми.

Направлення українського політичного, соціального та законодавчого шляху на боротьбу з гендерно обумовленим насильством датується у 2000-х роках із прийняттям одного з основоположних законів у цій сфері, а саме Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» у 2005 році. Цей закон впроваджує у національне законодавство такі дефініції, як рівні права жінок і чоловіків, насильство за ознакою статі, гендерна рівність, та багато інших термінів, що надають змогу працювати із гендерно обумовленим насильством у юридичному полі. Закон визначає й основні напрями державної політики в області гендерної рівності, механізми її забезпечення та засоби забезпечення рівних прав у різних сферах життя. До впровадження цього нормативно-правового акту, в Україні не було жодного юридичного документу, котрий би ставив своєю ціллю забезпечення гендерної рівності (Закон України № 2866-IV, 2005).

Наступним важливим кроком є регулювання питання домашнього насилля та впровадження заходів запобігання та протидії ньому у 2018 році шляхом прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Цей закон відокремлює поняття домашнього насилля як окремий вид злочину та правопорушення, а також впроваджує необхідні заходи задля забезпечення безпеки жертв домашнього насилля та покарання правопорушників. Цей акт запроваджує широку класифікацію видів домашнього насильства, впроваджує механізм термінового заборонного припису, надаючи безпеку жертвам домашнього насилля, а також збільшує коло осіб, що можуть бути учасниками по справі стосовно домашнього насильства. До прийняття закону, в Україні не була узаконена класифікація домашнього насилля та гендерно обумовленого насилля на сексуальне, психологічне, економічне та фізичне, що наразі допомагає при розгляді та кваліфікації справ у судовому процесі. Окрім цього, цей закон надає змогу притягнути до відповідальності більше коло осіб, тому що дефініція домашнього насилля не охоплює лише відносини між чоловіком і жінкою у шлюбі. Це коло розширилося і на близьких родичів, на дітей, також на пари, що знаходяться не у шлюбі, але проживають спільно (Закон України № 2229-VIII, 2017).

Неймовірно важливим і фундаментальним кроком у поліпшенні національного законодавства у сфері гендерно обумовленого насильства та є ратифікація Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) у 2022 році (Закон України № 2319-IX, 2022). Першочергово, це має велике політичне значення, бо ратифікація Конвенції демонструє прихильність України до боротьби з гендерно обумовленим насиллям та снагу відповідати найвищим світовим та європейським стандартам. Тим не менш, варто зазначити, що на ратифікацію Конвенції очікували

правозахисники та громадські діячі більше 10 років, а сам процес довго відкладався через консервативних політиків та вплив церкви. Незадоволеність громадськості була також було продемонстровано у декількох протестах у підтримку ратифікації цього документу Україною (Громяк, 2022).

Також варто згадати стратегічний документ, Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року. Метою Національного плану є створення умов для забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у подоланні конфліктів, встановленні миру, процесах відновлення, протидії безпековим викликам, системної протидії насильству за ознакою статі та насильству, пов'язаному з конфліктом. Варто зазначити, що план чітко визначає цілі та напрямки дій у різних сферах подолання гендерно обумовленого насилля, а також, окрім цього, має план заходів і дій, на котрий номіновані відповідальні органи влади або посадові особи, а також виділено необхідний бюджет. Цей план відіграє неймовірно важливе значення з точки зору координації сумісних дій в рамках досягнення цілей плану та планування необхідних мір і змін на національному рівні (Кабінет Міністрів України, 2020).

Окрім цього, невід'ємною частиною законодавства, що регулює гендерно обумовлене насильство, є Конституція України, котра несе у собі фундаментальних характер рівності прав і свобод між всіма людьми; Кримінальний та Кримінально-процесуальний Кодекс України, котрі несе у собі норми відповідальності за деякі види гендерно обумовленого насильства та містять процесуальні аспекти вирішення прав кримінальної відповідальності за правопорушення такого типу; Адміністративний та Адміністративно-процесуальний кодекс України, які також містять у собі матеріальні та процесуальні норми стосовно деяких видів гендерно обумовленого насильства.

Необхідно підкреслити, що Україна спрямовує багато зусиль на попередження та боротьбу із гендерно обумовленим насильством, що можна помітити в аналізі доволі великої законодавчої бази на національному рівні у цій сфері. Тим не менш, ситуація може бути поліпшена та вдосконалена, а системні інноваційні рішення можуть допомогти у викоріненні гендерно зумовленого насилля.

З метою створення інтегрованої, комплексної та скоординованої національної політики взаємодії між органами державної влади та неурядовими організаціями державам слід орієнтуватися на одну з основних чотирьох принципів Стамбульської конвенції – це превенція проявів гендерно обумовленого насильства. Таким чином, невід'ємною необхідністю наразі є проведення освітніх та просвітницьких заходів із залученням правоохоронних органів, правозахисників і соціальних працівників. Такі заходи можуть ефективно працювати у багатьох напрямках, серед яких руйнування стереотипів про гендерно зумовлене насильство, освітлення важливості повідомлення та звернення до правоохоронних органів у випадку такого правопорушення, а також зможе проінформувати цільову аудиторію про те, що треба робити у випадку гендерно обумовленого насильства. Тема гендерно обумовленого насильства досі недостатньо висвітлена на національному рівні.

Окрім цього, в питаннях просвітницького характеру та комунікації зі суспільством відіграє важливу роль громадські організації та спілки. Наразі на національному рівні недостатньо розвинуті механізми підтримки громадських організацій, особливо у сфері фінансування таких організацій з Державного Бюджету України. Окрім цього, фінансування громадських організацій з Державного бюджету не узгоджується попередньо, а розподілення коштів не планується заздалегідь. Це підтверджують дані дослідження, проведеного у 2018 році, у результаті якого всі представники організацій громадського суспільства погодилися із тим, що у системі державного фінансування громадських організацій необхідно впровадити зміни, і лише менше ніж у половини опитаних представників фінансова підтримка з

Державного бюджету присутня у загальних наявних фінансах громадської організації (Падалка, Бікла та Білоскурський, 2023).

Важко заперечувати, що зміни та перегляд змісту навчальних програм у школах також є критичною необхідністю для України. Досі у шкільних програмах не існує предмету статевого виховання – лише окремі частини знань надаються дітям про репродуктивне здоров'я протягом шкільних років. Впровадження у програму предмету статевого виховання в шкільні програми не лише є важливим кроком для забезпечення повноцінної освіти молоді, але й може відіграти критичну роль у подоланні гендерно зумовленого насильства. Набуття знань про репродуктивне здоров'я та рівноправність чоловіків і жінок вже з раннього віку допоможе сформувати у дітей та молоді повагу до особистої гідності та прав інших, що в свою чергу створить основу для будівництва суспільства без насильства та дискримінації. Авжеж, для цього процесу важливо передивлятися наявні законопроекти в області освіти, а також виділити бюджет на вдосконалення шкільних програм, що має бути забезпечено на державному рівні.

Другим основним принципом Стамбульської конвенції є захист потерпілих від гендерно обумовленого насильства. Особами першого контакту у випадку гендерно обумовленого насильства найчастіше стають поліцейські або правоохоронні органи, котрі мають бути підготовлені за спеціальними програмами до коректної відповіді та прийняття мір у випадку ідентифікації такого правопорушення. Підготовча теоретична база має міститись ще у програмах підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах, а до розробки таких програм мають залучатися міжнародні експерти, що можуть поділитися необхідною практикою роботи системи освіти з більш розвинутих країн. Зміна програми підготовки спеціалістів передбачає впровадження діалогу на державному рівні у Міністерстві освіти та науки з координацією з Міністерством внутрішніх справ, а також внесення необхідних корективів до законодавчих актів, що регулюють процес освіти.

Не можна оминати проблеми недостатньої кількості людських ресурсів, а також малу наявність досвіду та знань у темі вдосконалення системи у боротьбі з гендерно обумовленим насильством. Необхідно залучення міжнародних професіоналів та експертів, котрі могли би поділитися досвідом системи протидії та боротьби з гендерно обумовленим насильством наразі наявних в інших країнах. Навіть у національному плані «Жінки, мир, безпека» зазначається, що вагомими перешкодами для виконання плану є недостатність знань і навичок у виконавців Національного плану, обмеженість людських і матеріальних ресурсів, технічного забезпечення (Кабінет Міністрів України, 2020).

Також, однією з ідентифікованих проблем є відсутність моніторингу та розслідування факторів, що впливають на кількість повідомлення про гендерно обумовлене насильство, а також фактори, що впливають на судову процедуру рішення випадків насильства за ознакою статі. Наразі статистичні дані змінюються кожного року, і кількість звернень про ГЗН лише збільшується. Однак це не обов'язково говорить про негативну тенденцію збільшення такого типу правопорушення, це може ідентифікувати налагоджену роботу звітування та ідентифікації випадків гендерного насилля, а також руйнування стереотипів та боязні повідомлення правоохоронцям про гендерне насилля. Так і зі зворотного боку, збільшення випадків гендерно обумовленого насильства може показати вплив соціальних, збройних, політичних або економічних конфліктів на кількість правопорушень, тощо. Саме для розуміння цих факторів повинна проводитися постійна експертна оцінка та моніторинг впливових факторів, що накладають свій відбиток на статистичні данні, що надає можливість ліпшої оцінки ефективності роботи системи боротьби та протидії гендерно обумовленому насильству на національному рівні.

Наразі проблемою постають і випадки гендерно обумовленого насильства на

робочих місцях, причому статистика збільшення таких випадків помічається не лише в Україні, але і в інших країнах Європи. Мінімальною зміною може бути рекомендація впровадження правил корпоративної етики, а також правил захисту від сексуальних домагань, експлуатації та зловживання на роботі. Це допомогло би підвищити інформованість людей на робочих місцях про неправомірну поведінку, а також відіграло би роль превентивної міри у виникненні випадків гендерно зумовленого насильства.

Висновки. На сьогоднішній день важливе місце у сфері міждержавної взаємодії займає боротьба з гендерно обумовленим насильством у всіх його проявах; на міжнародно-правовому рівні прийнято значну кількість документів, спрямованих прямо чи опосередковано на протидію формам з гендерно обумовленого насильства; на регіональному рівні центральне місце посідає Стамбульська конвенція щодо захисту потерпілих від гендерно зумовленого насильства 2011 р., а також створений на її основі механізм моніторингу – Група експертів з дій проти насильства стосовно жінок і домашнього насильства (ГРЕВІО), яка здійснює моніторинг виконання цієї Конвенції Сторонами; діяльність Комітету робить вагомий внесок у виявлення та вирішення проблем, що існують в окремо взятій державі; досвід діяльності Комітету дозволяє сформулювати рекомендації, спрямовані на закріплення найкращих практик у сфері боротьби з гендерно-обумовленим насильством; при винесенні заключних зауважень за підсумками розгляду національного доповіді Комітет значною мірою орієнтується на інформацію, що отримується від спеціалістів з конкретних галузей, що допомагає скласти більш об'єктивну картину щодо повноти реалізації державами своїх міжнародно-правових зобов'язань; прийняття державою законодавства, яке повністю забороняє будь-які форми гендерно обумовленого насильства, є позитивним заходом, однак поряд з цим необхідно приймати комплексні заходи, створені задля створення неприйняття гендерно обумовленого насильства у суспільстві, а також заходів, спрямованих на послідовне виконання положень національного права у цій галузі; на універсальному рівні діє міжнародний договір, описується як міжнародний «білль про права» для жінок - Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року; Комітет з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, який поряд з річним звітуванням і консультативною допомогою державам-учасницям, комітет має можливість видавати загальні рекомендації, присвячені баченню комітетом зобов'язань, що випливають з Конвенції. Незважаючи на зусилля держав, які приймаються з метою боротьби з гендерно-обумовленим насильством, проблема стоїть настільки гостро, що для неї рішення потрібно вжити додаткових заходів та вироблення нових підходів на міжнародно-правовій основі всіма державами.

Проаналізувавши стан ситуації в області гендерно обумовленого насильства в Україні, його проявів а також норм національного та міжнародного законодавства, варто відмітити великі зміни та прогрес, що відбувся з 2000-х років до нинішнього часу. Система реагування на випадки була впроваджена в Україні, так само як впроваджено законодавство, що регулює питання гендерно обумовленого насильства. Окрім цього, певні зусилля докладаються систематично для роботи на національному рівні в області подолання гендерно зумовленого насильства у чотирьох напрямках, серед яких запобігання, захист, судове переслідування та скоординована політика.

Тим не менш, залишається багато проблемних аспектів у боротьбі з гендерно обумовленим насильством. Серед них важливо зазначити недостатність фінансових і людських ресурсів в імплементації національного плану з подоланням гендерно обумовленого насильства, а також недостатність експертності у цьому питанні. Не менш нагальною проблемою залишається низький рівень просвіти серед населення та стереотипізація питання гендерно обумовленого насильства. Також прогалини наявні і у професійній якійсній підготовці кадрів, що працюють у правоохоронних органах задля коректного реагування на гендерно обумовлене насильство. Проблемою постає також і

відсутність вузько направлених регулятивних внутрішніх норм проти гендерно обумовленому насильству на підприємствах та місцях роботи. Також, була помічена проблема недостатньої підтримки держави відносно громадських організацій, котрі відіграють важливу роль у подоланні гендерно обумовленого насильства та просвітницькій діяльності.

Бібліографічний список:

- Анішук, Н.В., 2008. *Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз*. Одеса.
- Гридіна, Н.Ю., 2022. *Адміністративно-правові засади взаємодії Національної поліції з державними та громадськими інституціями щодо протидії гендерно обумовленому насильству*. Дисертація. Доктор наук. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ.
- Громяк, І., 2022. Стамбульська конвенція: як цей документ може змінити Україну: веб-сайт. *BBC News Україна* [онлайн] Доступно: <<https://www.bbc.com/ukrainian/features-61887447>> (дата звернення: 12.05.2024р.).
- Заворотько, І.Г., 2020. *Сексуальне і гендерно-обумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин*. Дисертація. Доктор наук. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія».
- Закон України Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків від 08.09.2005 № 2866-IV. *Верховна Рада України* [online] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>> (дата звернення: 12.05.2024р.).
- Закон України Про запобігання та протидію домашньому насильству від 07.02.2017 №2229-VIII. *Верховна Рада України* [online] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>> (дата звернення: 01.05.2024).
- Закон України Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 20.06. 2022 № 2319-IX. *Верховна Рада України* [online] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text>> (дата звернення: 01.05.2024р.).
- Кабінет Міністрів України, 2020. Розпорядження Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року від 28 жовтня 2020 року № 1544-р. *Верховна Рада України* [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#n14>> (дата звернення: 12.05.2024р.).
- Організації Об'єднаних Націй, 1979. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: міжнародний документ від 18.12.1979. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207> (дата звернення: 01.05.2024р.).
- Падалка, Г., Бікла, О. та Білоскурський, А., 2023. Потреби та проблеми організацій громадянського суспільства в умовах війни: результати незалежного соціологічного опитування організацій громадянського суспільства. Київ. [онлайн] Доступно: <https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/Full-report_Study-of-the-Ukrainian-Civil-Society-Sector-in-a-Time-of-War_UKR-version.pdf> (дата звернення: 01.05.2024р.).
- Рада Європи, 2011. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): Конвенція; Рада Європи від 11.05.2011. *Верховна Рада України* [online] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/go/994_001-11> (дата звернення:

01.05.2024p.).

United Nations, 1993. Declaration on the Elimination of Violence against Women: resolution / adopted by the General Assembly. A/RES/48/104 [online] Available at: <<https://digitallibrary.un.org/record/179739?ln=en&v=pdf>> (Accessed 01.05.2024).

References:

- Anishchuk, N.V., 2008. Pravovi zasoby vykorinennia hendernoho nasylstva v Ukraini: istoryko-teoretychnyi analiz [Legal framework for eradicating gender-based violence in Ukraine: historical and theoretical analysis]. Odesa (in Ukrainian).
- Hromliuk, I., 2022. Stambulska konventsiia: yak tsei dokument mozhe zminyty Ukrainu: veb-sait. *BBC News Ukraine* [online] Available at: <<https://www.bbc.com/ukrainian/features-61887447>> (Accessed 12.05.2024) (in Ukrainian).
- Hrydina, N. Iu., 2022. *Administratyvno-pravovi zasady vzaiemodii Natsionalnoi politzii z derzhavnymy ta hromadskymy instytutsiiamy shchodo protydiv henderno obumovlenomu nasylstvu [Administrative and legal ambushes of interaction between the National Police and state and civil institutions to counter gender-based violence].* Dysertatsiia. Doktor nauk. Kharkiv: Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav (in Ukrainian).
- Kabinet Ministriv Ukrainy, 2020. Rozporiadzhennia Pro zatverdzhennia Natsionalnoho planu dii z vykonannia rezoliutsii Rady Bezpeky OON 1325 «Zhinky, myr, bezpeka» na period do 2025 roku vid 28 zhovtnia 2020 roku № 1544-r. [Order On the approval of the National Plan of Action from the final resolution for the sake of UN Security 1325 “Women, peace, security” for the period until 2025 dated 28 June 2020 date No. 1544-r.] *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#n14>> (in Ukrainian).
- Orhanizatsii Obiednanykh Natsii, 1979. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok: mizhnarodnyi dokument vid 18.12.1979 [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women: International Document dated 12/18/1979]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207> (Accessed 01.05.2024) (in Ukrainian).
- Padalka, H., Bikla, O. and Biloskurskyi, A., Potreby ta problemy orhanizatsii hromadianskoho suspilstva v umovakh viiny: rezultaty nezalezhnogo sotsiolohichnoho opytuvannia orhanizatsii hromadianskoho suspilstva [Consume the problems of the organization of the commonwealth in the minds of the war: the results of independent sociological study of the organization of the commonwealth]. Kyiv, 2023. [online] Available at: <https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/Full-report_Study-of-the-Ukrainian-Civil-Society-Sector-in-a-Time-of-War_UKR-version.pdf> (in Ukrainian).
- Rada Yevropy, 2011. Konventsiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta boraotbu iz tsymy yavyshchamy (Stambulska konventsiia): Konventsiia; Rada Yevropy vid 11.05.2011 [Convention for the sake of Europe on the prevention of domestic violence and domestic violence (Istanbul Convention): Convention; Rada of Europe dated 05/11/2011]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/994_001-11> (Accessed 01.05.2024) (in Ukrainian).
- United Nations, 1993. Declaration on the Elimination of Violence against Women: resolution / adopted by the General Assembly. A/RES/48/104 [online] Available at: <<https://digitallibrary.un.org/record/179739?ln=en&v=pdf>> (Accessed 01.05.2024).

Zakon Ukrainy Pro ratyfikatsiiu Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannya nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavyshchamy vid 20.06. 2022 № 2319-IX [Law of Ukraine On the ratification of the Convention for the Sake of Europe on the prevention of domestic violence and domestic violence and the fight against these crimes from 20.06. 2022 No. 2319-IX]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text>> (Accessed 01.05.2024) (in Ukrainian).

Zakon Ukrainy Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv vid 08.09.2005 № 2866-IV. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>> (Accessed 01.05.2024) (in Ukrainian).

Zakon Ukrainy Pro zapobihannya ta protydiuu domashnomu nasylstvu vid 07.02.2017 №2229-VIII. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>> (Accessed 01.05.2024) (in Ukrainian).

Zavorotko, I.H., 2020. *Seksualne i henderno-obu-movlene nasylstvo, poviazane z konflik-tom, yak mizhnarodnyi zlochyn [Sexual and gender-based violence linked to conflict as an international scourge]*. Dysertatsiia. Doktor nauk. Kyiv: Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia» (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 24.04.2024 р.

Kamardina Y.V.
Dzyhar D.S.

INTERNATIONAL STANDARDS AND NATIONAL LEGISLATION IN THE FIELD OF PREVENTING AND COMBATING GENDER-BASED VIOLENCE: PROBLEM ANALYSIS

This study aims to analyse the international legal framework for cooperation among states in combating gender-based violence on the current stage of international law development. The article explores approaches to addressing the issues formulated to implement the provisions of key international legal documents on combating gender-based violence adopted at both universal and regional levels. By synthesizing existing scholarly materials, the degree and level of theoretical elaboration of the problem of gender-based violence within international law were determined, thus addressing key international legal issues regulating gender-based violence. The main international treaties, resolutions, decisions of international organizations, and governmental decisions aimed at ensuring women's equal rights were analysed, with special attention given to the analysis of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. The correlation and mutual influence of international and national law on the status of women in contemporary society were traced. The institution of women's rights protection within international law was reviewed, identifying its functions, tasks, and methods. The activities of major structures within the UN system (including specialized agencies such as WHO, UNFPA, etc.), regional intergovernmental, and non-governmental organizations in ensuring gender equality were considered. It is recommended, based on the provisions of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, which has regional application, taking into account its advantages and disadvantages, as well as the implementation practice, the development of a universal convention on combating violence against women is proposed, which will contribute to the standardization of approaches of relevant human rights treaty bodies within the UN system on this issue.

Keywords: *international law, international treaties, Istanbul Convention, gender-based violence, state positive obligations, discrimination.*

УДК 347.75:366

Ю. В. Камардіна
Д. В. Могукало

ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У ЕЛЕКТРОННИХ КОМЕРЦІЙНИХ ОПЕРАЦІЯХ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Актуальність статті зумовлена тим, що в сучасних умовах споживачі стикаються з різними видами загроз при купівлі або отриманні послуг через Інтернет. У таких складних умовах держава має забезпечити права споживачів. Метою дослідження є визначення механізмів, які має запровадити або запровадила держава для захисту прав споживачів у сфері електронної комерції в Україні. У статті аналізується правове поле, що регулює захист прав споживачів у сфері електронної комерції, описуються та аналізуються механізми, що використовуються державою для захисту прав споживачів. Підкреслюючи, що дослідження механізмів захисту прав споживачів є дуже важливим для покращення якості життя та підвищення безпеки у сфері електронної комерції. Результати наукових досліджень підтверджують, що державі потрібні законодавчі норми щодо надання послуг та впровадження дистанційної роботи у сфері електронної комерції, а саме: , необхідно встановити право відмови від підписання споживачем електронного договору та відшкодувати витрати, пов'язані зі споживанням неякісних товарів чи послуг, отриманих через онлайн-покупки; законодавчі норми з питань повернення товарів, які не забезпечують якість, правильний опис товарів і послуг, представлених на сайті продавця, тощо. Наукові дослідження мають практичне значення для правоохоронних органів, оскільки дозволяють краще зрозуміти заходи, які необхідно вжити щодо забезпечення захисту прав споживачів у сфері електронної комерції.

***Ключові слова:** електронна комерція, захист прав споживачів, Інтернет-магазин, Інтернет-торгівля, суб'єкт господарювання.*

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-62-70

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток та інноваційність інформаційного суспільства призвели до появи на новому рівні інформаційно-комунікаційних технологій, які допомагають вирішувати складні економічні завдання як індивідуальних, так і корпоративних структур індивідуального та національного масштабу. Водночас значна частина економіки та бізнесу стає електронною та рухається до глобального Інтернет-середовища.

Тому електронна комерція є основним предметом нових технологій. Вона активно впроваджує будь-які нововведення, здатні зробити відносини продавця і покупця більш успішними. Електронна комерція наразі є найпопулярнішою формою комерційної діяльності не лише в Україні, а й у світі. Обсяги купівлі-продажу товарів та послуг через Інтернет постійно зростають, а питання захисту прав споживачів набуває все більшого значення. Чіткого правового регулювання діяльності організацій, що надають послуги через Інтернет, не існує, а це означає, що ці організації знаходяться поза юрисдикцією Закону «Про захист прав споживачів». Метою дослідження є визначення механізмів, які держава повинна реалізувати або вже реалізувала для захисту прав споживачів у сфері електронної комерції в Україні. Завданнями

дослідження є аналіз правового поля, що регулює захист прав споживачів у сфері електронної комерції, опис механізмів, які вживаються державою для захисту прав споживачів, аналіз ефективності застосування цих механізмів.

На сучасному етапі розвитку економічних відносин діяльність інформаційних мереж визначає правову та економічну основу суспільного життя – необхідні збалансовані законодавчі заходи для сприяння розвитку приватного підприємництва в цьому секторі. Подальший розвиток телекомунікаційних технологій та розширення електронної комерції в таких країнах, як Україна, питання управління цим сектором стає надзвичайно актуальним, оскільки наша країна характеризується тим, що немає достатньо сприятливих умов для розвитку електронної комерції, як це передбачено законодавством.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Питання захисту прав споживачів при здійсненні електронної комерції акцентується в багатьох наукових працях.

Андронік О. та Воронін А. (2021), зазначають що «Причиною недостатньої безпеки споживачів є неефективна реалізація права на інформаційну приватність, тобто захист персональних даних під час здійснення онлайн-покупок. Варто зауважити, що серйозною проблемою, яка асоціюється з електронною комерцією в Україні, є неякісний сервіс в українських Інтернет -магазинах» (Андронік, Воронін, 2021, с. 125).

«... інтернет-торгівлі, за якої споживач не може побачити або перевірити якість товару, його право на інформацію є життєво важливим. Тому електронні торговці повинні надавати чітку інформацію, щоб клієнти могли приймати обґрунтовані рішення щодо своїх покупок» такі висновки зробила М. Бондарчук (Бондарчук, 2022, с. 18).

Баранов О. відносить до суспільних відносин у сфері електронної комерції, які потребують спеціального правового регулювання, наприклад, пов'язані з передачею товарів або результатів надання послуг з використанням Інтернету та інших інформаційно-комунікаційних технологій. При цьому мова йде тільки про товари, які можуть передаватись по мережах передачі даних, тобто продукти професійно-інформаційного характеру: текстові файли (книги, статті тощо), програмні продукти для пристроїв, комп'ютерні файли, аудіофайли, файли (пісні), класична та поп-музика тощо), відеофайли (відео, фільми, кліпи, зображення, фотографії) тощо (Баранов, 2012, с. 51).

Таким чином, важливість порушеної теми полягає в необхідності забезпечення захисту прав споживачів у сфері електронної комерції, адже в період дії воєнного стану в нашій країні почастішали випадки шахрайства, мережових островів тощо.

Мета наукової статті – теоретико-правовий аналіз проблемних аспектів законодавчого регулювання та механізму застосування в Україні захисту прав споживачів у електронних комерційних операціях.

Виклад основного матеріалу. Одним із способів впровадження та підтримки процесу інформатизації в економічному середовищі є електронна комерція, яка дозволяє максимально ефективно здійснювати бізнес-операції, швидко реагувати на зміни на ринку товарів та послуг, розширювати сферу впливу бізнес-організацій та посилювати їхні конкурентні переваги.

Суб'єктами електронної комерції є об'єкти (споживачі) та суб'єкти електронної комерції, постачальники посередницьких послуг в інформаційному просторі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, що виконують функції держави або місцевого самоврядування (Закон України № 675-VIII, 2015).

Основними інструментами електронної комерції є спеціалізовані магазини та веб-сайти в Інтернеті, де люди продають, купують, обмінюються, інвестують, позичають, торгують, бронюють квитки та готелі, грають на біржі та в казино,

розміщують рекламу та відкривають рахунки. Торгівля з використанням електронних засобів зав'язку тепер називається «електронною комерцією» і, як правило, означає використання комп'ютерних мереж для полегшення транзакцій, пов'язаних з виробництвом, розподілом, продажем і маркетингом товарів і послуг (Брижко, Швець, Новицький, Цимбалюк, 2008, с. 28).

Мотивація для українців купувати онлайн залишається: економія часу, більш різноманітні категорії, нижчі ціни, ніж у звичайних магазинах. Але, окрім позитивних моментів, споживачі також стикаються з труднощами через порушення прав споживачів суб'єктами комерційної діяльності при продажу товарів на замовлення, дистанційно, у тому числі випадки неотримання товару через Шахрайство або повернення товару продавцю під час доставки, у разі виявлення дефектів. Відносини у сфері електронної комерції регулюються: Господарським кодексом України (Господарський Кодекс України, 2003), Цивільним кодексом України (Цивільний Кодекс України, 2003), Законом України «Про інформацію» (Закон України № 2657-ХІІ, 1992), Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг» (Закон України № 851-IV, 2003), Законом України «Про електронну комерцію» (Закон України № 675-VIII, 2015), Законом України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» (Закон України № 2155-VIII, 2017), проте чинний механізм, передбачений чинними законодавчими положеннями, не завжди забезпечує 100% захист споживачів у сфері електронної комерції, а також створює можливості для представників. Недобросовісні підприємства уникають усякої відповідальності.

Згідно зі статистичними даними щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій у компаніях, слід зазначити, що кількість компаній зросла порівняно з 2018-2021 роками (рис. 1) (Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах: електронна торгівля за 2021 рік).

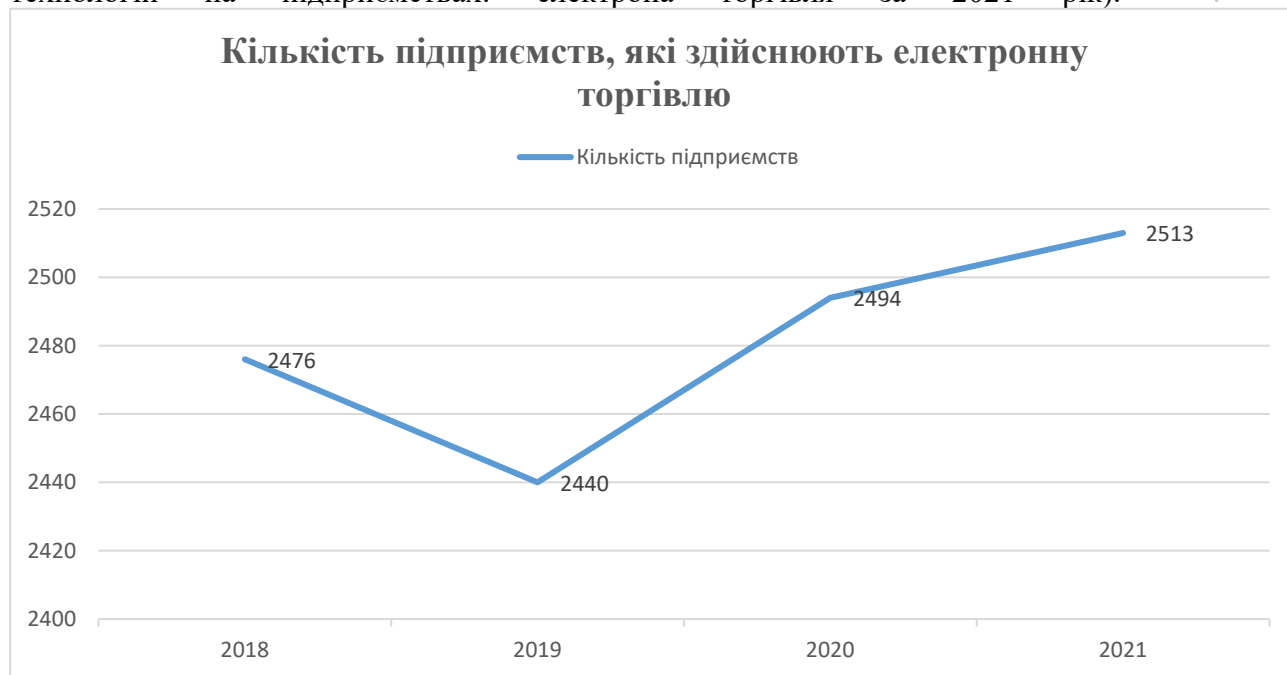

Рис.1. Кількість підприємств що здійснюють електронну торгівлю за 2018-2021 р.р.

Звертаємо увагу, що у 2022 році частка електронної комерції в роздрібній торгівлі України зросла з 9% до 11-12%, що свідчить про необхідність створення дієвого нормативно-правового механізму контролю для ефективного забезпечення прав

споживачів у сфері електронна комерція. Як наслідок, сектор електронної комерції в Україні не відповідає стандартам Європейського Союзу або найефективнішим світовим моделям. Від цього страждають насамперед споживачі.

Однією з основних проблем у сфері інтернет-торгівлі є те, що деякі інтернет-магазини порушують вимоги Закону України «Про захист прав споживачів» (Закон України №1023-ХІІ, 1991) та вимоги Закону «Про електронну комерцію». Українське законодавство не вимагає від онлайн-продавців надання реальних реквізитів, таких як: назва юридичної особи, виписка з Єдиного реєстру підприємств та організацій, юридична адреса та реальна структура бізнесу. Це дозволяє безкарно публікувати вигадані дані. Їх справжність не перевіряється Держпродспоживслужбою чи іншими спеціалізованими державними органами. Встановлення правового статусу продавців та їх можливості здійснювати комерційні операції в Інтернеті є першим кроком у запобіганні можливим ризикам. Чи має продавець право продавати онлайн, можна перевірити в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Однією з найбільших проблем електронної комерції є схеми шахрайства, за яких споживачі оплачують наперед за товари чи послуги, яких не існує. На жаль, покупці часто потрапляють в руки фальшивих продавців, які створюють фальшиві веб-сайти, щоб обдурити споживачів і вкрати їхні гроші.

Організатори фішингових афер часто розміщують на своїх сайтах номери телефонів-одноденок. Отримавши від споживача оплату за неіснуючий товар, шахрай викидає SIM-карту і зникає. За загальним правилом, слід остерігатися пропозицій передоплати в повному обсязі перед безпосередньою поставкою товару, інакше споживач ризикує не отримати гроші та не отримати товар.

Однак через високі поштові та банківські комісії при пересиланні грошей поштою після отримання товару багато покупців вважають за краще платити заздалегідь, що ризиковано при оплаті в інтернет-магазині.

Проте згідно статті 3 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» чітко визначено, що «господарські організації здійснюють розрахунки у готівковій та/або безготівковій формі», готівковій формі (з використанням електронних платіжних засобів, чеків, жетонів тощо) при продажу товарів (наданні послуг) та отриманні готівки за розрахунками у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг. **Обов'язкові платіжні операції:** проведення розрахункових операцій на повну суму закупівлі (надання послуг) за зареєстрованим способом, опечатаним у встановленому порядку та переведеним у режим операційної фінансової звітності особи, яка здійснює облік платіжної діяльності, або через програмного забезпечення обліку розрахунків, зафіксованого податковим сервером контролюючого органу шляхом складання письмового розрахункового документа та/або рівноцінного електронного документа. Надати відповідь для підтвердження проведення розрахункових операцій або використання облікових книг у випадках, передбачених цим Законом. встановленому порядку (Закон України № 265/95-ВР, 1995).

Ознайомившись із судовою практикою з цього питання, ми можемо підтвердити, що широко використовувані системи Liqpay або WayForPay є платіжними сервісами, призначеними для спрощення розрахунків між фізичними, юридичними особами та власниками бізнесу в Інтернеті за допомогою платіжних карток і за своїм змістом є системами які надають закупівельні послуги в дистанційному режимі, тому оплата банківськими картками здійснюється без використання готівки за наявності відповідних розрахункових документів.

Отже, можна відзначити, що закон частково забезпечує захист прав споживачів у сфері електронної комерції.

Існують також певні недоліки, які обмежують використання та розвиток електронної комерції: використання Інтернету ще не досягло свого максимального рівня, оскільки люди не знають, як користуватися комп'ютерами, через брак довіри до фінансів «деяких потенційних клієнтів». в цій області, мережа; складна система збуту продукції з коротким терміном придатності; деяких не влаштовують умови доставки, можуть виникнути проблеми під час поверненні товару (Товкун, Перепелиця, 2022, с. 180).

Вибір Україною шляху євроінтеграції поставив питання щодо європейського досвіду оподаткування електронної комерції, де основним елементом системи регулювання ринку є податок на додану вартість (ПДВ). Країни-члени ЄС керуються принципом справедливого перерозподілу доходів до своїх національних бюджетів, а тому ПДВ є податком на споживання, і стягувати його слід з доданої вартості та споживання. З 1 липня 2021 року в країнах ЄС починають застосовуватися правила сплати ПДВ у сфері електронної комерції, в рамках програми зі зниження витрат, пов'язаних з шахрайством у процесі оплати. Це автоматизує процес спрощення механізму сплати ПДВ від реєстрації до розрахунку податку та звітності. В Україні основним нормативно-правовим документом, що регулює відносини зі сплати податків і зборів, є Податковий кодекс, але в ньому відсутній механізм справляння податків у секторі електронної комерції. Причина в тому, що на досліджуваній території немає чіткої послідовності обліку та оподаткування суб'єктів.

Безумовно, уряд прагне знайти способи контролювати торгові операції в Інтернеті, які з кожним роком зростають. Водночас, можна припустити, що кількість легальних торговельних майданчиків може зменшитися, оскільки будуть запроваджені вимоги до інтернет-магазинів, а спрощена система оподаткування може бути скасована (Литвінець, 2011).

Правоохоронна система практично неспроможна захистити права споживачів у кримінальному провадженні. Важливою правовою можливістю для українських споживачів, які постраждали від шахрайських дій фальшивих онлайн-торговців, є повідомлення про злочин до кіберполіції. Цьому департаменту Нацполіції доручено розслідувати такі випадки. Проте поліція часто ігнорує ці кримінальні справи через відносно низьку кількість випадків шахрайства. Позови споживачів також здебільшого безрезультатні. Розгляд основних справ може тривати роками.

На жаль, сьогодні в цьому секторі ринку в різних інтернет-магазинах продовжують продавати продукцію невідомого походження без доказів безпечності та з невідомими якісними характеристиками. Це пов'язано з тим, що продукція без знаку відповідності заборонена до продажу, оскільки є потенційно небезпечною. Тому для ефективного стимулювання розвитку національного ринку електронної комерції можуть бути такі напрямки, як: державна підтримка розвитку електронної комерції для зменшення перешкод при здійсненні транзакцій, електронний переклад, гармонізація нормативно-правових стандартів при виході на ринок. Розвиток інфраструктури ринку електронної комерції; поширення інформації та збір інформації організаціями про потенціал онлайн-торгівлі та переваги підприємництва в її реалізації; не допускає жодних форм дискримінації, надаючи всім учасникам рівні права на захист у суді.

Висновки. У світлі вищевикладеного можна зробити наступні висновки. В епоху інформаційного суспільства електронна комерція посідає важливе місце в структурі нових економічних та правових відносин. На професійному політико-правовому рівні активно розробляються заходи, спрямовані на розвиток електронної

комерції, яка стала потужним важелем економічного зростання та необхідним підґрунтям для виведення національної економіки на якісно новий етап розвитку.

Національні правові стандарти електронної комерції не повинні суперечити міжнародному праву. Таким чином, Модельний закон стане основою національного законодавства про Інтернет-торгівлю. Українське законодавство все ще має низку норм, спрямованих на пряме регулювання електронної комерції. Незважаючи на нижчі рівні регулювання та вищі рівні підприємницької свободи, технологічно нейтральний режим регулювання все ще є позитивним. Проте відсутність спеціального правового регулювання також негативно впливає на цей вид діяльності.

Зміцнення основ внутрішнього регулювання електронної комерції в українському законодавстві та подальший розвиток правового регулювання країни в спеціальних законах є питанням, яке потребує вирішення.

Тому суб'єкти, які займаються такою діяльністю, повинні реєструватися та сплачувати податки як фізичні особи-підприємці або юридичні особи. Таким чином, для вдосконалення механізму оподаткування електронної комерції необхідно внести зміни до податкового законодавства України та запровадити механізм реєстрації осіб, які фактично надають послуги у цій сфері. Забезпечити дотримання правил податкової справедливості та запровадити ефективний механізм санкцій за незаконну підприємницьку діяльність у сфері електронної комерції.

Як наслідок, українське законодавство про електронну комерцію розвивається та вдосконалюється. Електронна комерція в основному регулюється загальним законодавством, таким як Цивільний кодекс та Закон України «Про захист прав споживачів». Однак не існує чіткого та прозорого механізму захисту прав споживачів. Тому існує потреба в розробці спеціального закону «Про інтернет торгівлю», який би регулював питання, пов'язані з електронною комерцією, та запроваджував прозорі механізми захисту прав споживачів. Питання регулювання надання послуг та виконання дистанційної роботи потребують значного вдосконалення як з економічної, так і з законодавчої точки зору. Право споживача на розірвання укладеного електронного договору та відшкодування витрат, пов'язаних зі споживанням неякісних товарів чи послуг, отриманих шляхом покупок в Інтернеті, не встановлено. Проблема повернення товару, який не гарантує якість, правильний опис товару, послуг, представлених на сайті продавця, досі не вирішено.

Бібліографічний список:

- Андронік, О. Л. та Воронін, А. В., 2021. Можливості та загрози електронної комерції в Україні. *Економіка і організація управління*, 4 (44), с. 118-130.
- Баранов, О.А., 2012. Правові проблеми електронної торгівлі (комерції). *Інформація і право*, 2(5), с. 48–56.
- Бондарчук, М. Є., 2022. Особливості захисту прав споживачів в інтернет-торгівлі. *Підприємництво і торгівля*, 33, с. 16-23.
- Брижко, В., Швець, М., Новицький, А. та Цимбалюк, В., 2008. *Електронна комерція: правові засади та заходи удосконалення*. Київ: НДЦПІ АПрН України.
- Господарський Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>>
- Державна служба статистики, б.д. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах: електронна торгівля за 2021 рік. Доступно: <<https://www.ukrstat.gov.ua>> (дата звернення: 23.02.2024)
- Закон України Про електронні документи та електронний документообіг № 851-IV від 22.05.2003. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно:

- <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>>
Закон України Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги № 2155-VIII від 05.10.2017. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>>
Закон України Про електронну комерцію № 675-VIII від 03.09.2015. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>>
Закон України Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг № 265/95-ВР від 06.07.1995. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-вр#Text>>
Закон України Про захист прав споживачів №1023-XII від 12.05.1991. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>>
Закон України Про інформацію № 2657-XII від 02.10.1992. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>>
Литвінець, Л., 2011. Інтернет-торгівля: сьогодення і майбутнє правового регулювання. *Liga zakon* [онлайн] Доступно: <https://jurliga.ligazakon.net/analytics/51197_internet-torgvlya-sogodennya--maybutn-pravovogo-regulyuvannya> (дата звернення: 24.02.2024)
Товкун, Л. та Перепелиця, М., 2022. Правове регулювання електронної комерції та особливості її оподаткування в Україні та світі [електронне фахове наукове видання]. *Юридичний науковий електронний журнал* [онлайн], 3. Доступно: <http://lsey.org.ua/3_2022/40.pdf>
Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>>

References

- Andronik, O. L. and Voronin, A. V., 2021. *Mozhlyvosti ta zahrozy elektronnoi komertsii v Ukraini* [Possibilities and threats of electronic commerce in Ukraine]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, 4 (44), s. 118-130. (in Ukrainian).
- Baranov, O.A., 2012. *Pravovi problemy elektronnoi torhivli (komertsii)* [Legal problems of electronic commerce (commerce)]. *Informatsiia i pravo*, 2(5), s. 48–56. (in Ukrainian).
- Bondarchuk, M. Ye., 2022. *Osoblyvosti zakhystu prav spozhyvachiv v internet-torhivli* [Peculiarities of protecting the rights of partners in online commerce]. *Pidpriemnytstvo i torhivlia*, 33, s. 16-23. (in Ukrainian).
- Bryzhko V., Shvets M., Novytskyū A. and Tsybaliuk V., 2008. *Elektronna komertsii: pravovi zasady ta zakhody udoskonalennia* [Electronic commerce: legal ambushes and improvements]. Kyiv: NDTsPI APrN Ukraïny, 149 s. (in Ukrainian).
- Derzhavna sluzhba statystyky, n.d. *Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii na pidpriemstvakh: elektrona torhivlia za 2021 rik* [Development of information and communication technologies in enterprises: electronic commerce for 2021]. [online] Available at: <<https://www.ukrstat.gov.ua>>
- Hospodarskyū Kodeks Ukraïny vid 16.01.2003 № 436-IV [Gospodarsky Code of Ukraine dated January 16, 2003 No. 436-IV]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>> (in Ukrainian)
- Lytvynets L., 2011. *Internet-torhivlia: sohodennia i maibutnie pravovoho rehuliuвання* [Internet commerce: current and future legal regulation]. Available at: <https://jurliga.ligazakon.net/analytics/51197_internet-torgvlya-sogodennya--maybutn-pravovogo-regulyuvannya> (data zvernennia: 24.02.2024) (in Ukrainian)
- Tovkun, L. and Perepelytsia, M., 2022. *Pravove rehuliuвання elektronnoi komertsii ta osoblyvosti yii opodatкування v Ukraini ta sviti* [elektronne fakhove naukove

- vydannya) [Legal regulation of electronic commerce and features of its submission in Ukraine and the world]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 3. Available at: <http://lsej.org.ua/3_2022/40.pdf> (in Ukrainian)
- Tsyvilnyy Kodeks Ukraïny vid 16.01.2003 № 435-IV [Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy Pro elektronni dokumenty ta elektronny dokumntoobih № 851-IV vid 22.05.2003 Law of Ukraine On electronic documents and electronic document management No. 851-IV dated May 22, 2003]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy № 2155-VIII vid 05.10.2017 [Law of Ukraine About electronic identification and electronic trust services No. 2155-VIII dated 05/10/2017]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy Pro elektronnu komertsiiu № 675-VIII vid 03.09.2015 [Law of Ukraine About electronic commerce No. 675-VIII dated 09/03/2015]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy Pro informatsiiu № 2657-XII vid 02.10.1992. [Law of Ukraine " About information" dated 02.10.1992 № 2657-XII]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy Pro zakhyst prav spozhyvachiv №1023-KhII vid 12.05.1991 [Law of Ukraine About the protection of the rights of cohabitants No. 1023-XII dated 05/12/1991]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy Pro zastosuvannia reiestratoriv rozrakhunkovykh operatsii u sferi torhivli, hromadskoho kharchuvannia ta posluh № 265/95-VR vid 06.07.1995 [Law of Ukraine About the establishment of registries of commercial transactions in the sphere of trade, public catering and service No. 265/95-BP dated 07/06/1995]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-vr#Text>> (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 20.04.2024 р.

Kamardina Y.V.
Mohukalo D.V.

PROTECTION OF CONSUMER RIGHTS IN ELECTRONIC COMMERCIAL TRANSACTIONS: LEGAL PRINCIPLES AND MECHANISMS OF APPLICATION IN UKRAINE

The relevance of the article is due to the fact that in modern conditions, consumers face various types of threats when buying or receiving services via the Internet. In such difficult conditions, the state must ensure the rights of consumers. The purpose of the study is to determine the mechanisms that the state should implement or has implemented to protect consumer rights in the field of electronic commerce in Ukraine. The article analyzes the legal field regulating the protection of consumer rights in the field of electronic commerce, describes and analyzes the mechanisms used by the state to protect consumer rights. Emphasizing that the study of consumer protection mechanisms is very important for improving the quality of life and increasing security in the field of e-commerce. The results of

scientific research confirm that the state needs legislative norms regarding the provision of services and the introduction of remote work in the field of electronic commerce, namely: , it is necessary to establish the right to refuse the signing of an electronic contract by the consumer and to reimburse the costs associated with the consumption of low-quality goods or services received through online shopping; legal regulations on returning goods that do not ensure quality, correct description of goods and services presented on the seller's website, etc. Scientific research is of practical importance to law enforcement agencies, as it allows a better understanding of the measures that must be taken to ensure the protection of consumer rights in the field of electronic commerce.

Keywords: *e-commerce, protection of consumer rights, Internet store, Internet trade, business entity.*

УДК 341.231.14

Ю. В. Камардіна
С. О. Поляруш-Сафроненко
Ю. В. Вишневська

ПРАВА ЛЮДИНИ В ЕПОХУ РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У статті досліджуються актуальні питання міжнародно-правового регулювання статусу штучного інтелекту та відповідності міжнародно-правовим стандартам прав людини. Розпочинаючи з еволюції становлення та розвитку штучного інтелекту, в статті звертається увага на важливості правового зв'язку із міжнародним правом. В статті наголошується важливість останніх правових напрацювань, зокрема про ухвалення Радою Європи першої конвенції про захист прав людини і демократії в умовах розвитку штучного інтелекту 2024 року. Крім того, проводиться дослідження співвідношення міжнародного права прав людини та розвитку штучного інтелекту. Окремо додатково досліджено проблеми українського законодавства, окремих галузей права України та можливі перспективи необхідного правового регулювання прав та обов'язків штучного інтелекту як на міжнародному рівні, так й на національному рівні.

***Ключові слова:** права людини, штучний інтелект, національне право, міжнародне право, міжнародні організації, автоматизовані технології, глобалізація.*

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-71-78

Актуальність. У сучасному світі інновації посідають актуальне та важливе місце у розвитку різних галузей та цілих ринкових утворень. Щоденно набирають обертів та цінності не лише інноваційні стратегії окремих провідних підприємств світу, а також науково-технологічний процес вцілому, зокрема в сфері штучного інтелекту. З огляду на сьогоденні умови, які забезпечують людям все більш комфортні умови життя, що не завжди приводить до комфорту. Мова йде про новітні розробки у певній мері є гальмами для просування людського інтелекту, тому суперечливий характер даної проблематики та неточність теорій, концепцій, які наразі використовують для розкриття даного питання обумовлює актуальність даної теми. Проте, на сьогодні, однією серед актуальних проблем, які стоять перед міжнародною спільнотою та людством є питання впровадження штучного інтелекту у наші реалії, місце штучного інтелекту та проблема дотримання прав людини, що посилюють ризики правопорушень у різних галузях національного та міжнародного права, тим самим створюючи можливі загрози для усього міжнародного співтовариства та людства вцілому. Тому поява у ХХІ столітті штучного інтелекту створює певні передумови до науково-технічного прогресу та за своїм змістом може бути певними викликами для такого досягнення людства як права людини. Штучний інтелект є важливим кроком в підвищенні зростання ролі інтернеттехнологій. Штучний інтелект наділяє можливостями автоматизації процесів, які раніше виконувала людина, застосовуючи певні алгоритми, які подібні до процесів мислення фізичної особи.

Розвиток штучного інтелекту досліджувались вченими різних сфер знань, зокрема: Попик В. І., Марценко Н. С., Горовий В. М., Хокінг С., Мінський М., Маск Е., Прайс Х., Саймон Г., Маккарді Д., Андрощука Г. М., Городиського І. М., Курбанова А. Е. та ін. Тому зараз в літературі можна знайти багато різноманітних визначень поняття «штучний інтелект» та визначення різних сфер застосування його можливостей.

Проаналізувавши деякі авторські визначення науковців, ми можемо наголосити на тому, що під штучним інтелектом варто розуміти певне унікальне творіння, що дає змогу техніці використовувати людський досвід, звикати до нових умов в рамках свого призначення, виконувати поставлені завдання, які певний час могла виконати тільки людина. Звісно доктринальні визначення не зводяться до єдиного підходу, а тому різноманіття думок протегують до різноманіття наслідків та сфер використання штучного інтелекту з відповідними проблемними аспектами заявленої теми статті.

Метою статті є огляд теоретичної основи питання, дослідження проблематики з позиції міжнародного права, зокрема прав людини. Дослідження цього питання повинно допомогти у вирішенні суперечності між позитивними та негативними чинниками науково-технологічного прогресу та правами людини.

Для досягнення поставленої мети в статті визначено наступні завдання: визначити теоретичні основи виникнення та впровадження штучного інтелекту, сформулювати можливі наслідки його розвитку для людства, а також дослідити зміни соціальної думки у контексті впровадження штучного інтелекту в сфері прав людини з позиції міжнародного права. Особливо необхідно звернути увагу на можливі проблемні ситуації співіснування людини з її поточними правами та свободами та штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Якщо звернутися до інтернет мережі, то всім відома своїми можливостями Вікіпедія визначає штучний інтелект (ШІ) наступним чином: це «розділ комп'ютерної лінгвістики та інформатики, що опікується формалізацією проблем та завдань, які подібні до дій, що виконує людина. Інші джерела трактують значення цього терміну, як здатність інженерної системи здобувати, обробляти та застосовувати знання та вміння» (Wikipedia, n.d.). Галузь штучного інтелекту пов'язана переважно з психологією, нейрофізіологією, трансгуманізмом. Особливе значення в розвитку галузі відіграють ще філософія й робототехніка. Питання штучного інтелекту є новим явищем, яке входить у сферу регулювання міжнародних організацій, зокрема ООН, Ради Європи, інших спеціалізованих установ інших урядових та/або неурядових міжнародних організацій, а також правового поля національної юридичної доктрин та практиці розвинутих держав. Враховуючи пришвидшену комп'ютеризацію світу та цифровізацію на фоні всезагальних глобалізаційних процесів, які входять в різні сфери суспільних відносин зумовила актуальність порушених питань, суть якої полягає в тому, що новітні технології випереджають правовий, соціальний, культурний та, що є важливим, етичний розвиток людства загалом, вступають у прямий конфлікт із релігійними цінностями.

З огляду на те, що штучний інтелект – це молода галузь досліджень, яка була започаткована у 1956 року, проте на сьогодні перебуває на підйомі й спирається на застосування вже досягнутих результатів в інших сферах науки, економіки, промисловості, бізнесі, а також у повсякденному житті. Загальні правила захисту персональних даних в Інтернеті для користувачів, які перебувають на території Європейської економічної зони, прийняті 25 травня 2018 року є однією зі спроб кооперації держав для забезпечення безпеки особистих даних власних громадян. Дія правил поширюється на всіх користувачів мережі Інтернет, які займаються збиранням та обробкою персональних даних. Покарання за недотримання правил становлять до 20 млн євро або 4 % від загального обігу за порушення. Також дані правила забезпечують компенсацію будь-якого порушення, яке передбачене ними (Зозуля, 2018).

У зв'язку з цим сфері штучного інтелекту характерні постійні зміни категоріального апарату та методологій, тому в її теоретичних аспектах виникають суперечки. Хоча науковці й сперечаються на рахунок кількості, направленості та інформативності підходів до розробки штучного інтелекту, але на даний момент встановлено та обґрунтовано семіотичний та біологічний підходи (Некрасов, 2019).

Зараз в літературі можна знайти багато різноманітних визначень штучного

інтелекту, зокрема під штучним інтелектом розуміється «певна сукупність технологій, способів чи засобів, які реалізують когнітивні функції людини» (Коломієць, 2019) та інші. Автором проаналізовано ряд визначень «штучний інтелект», які дані науковцями, та можемо наголосити на тому, що під штучним інтелектом варто розуміти певне унікальне творіння, що дає змогу техніці використовувати людський досвід, звикати до нових умов в рамках свого призначення, виконувати поставлені завдання, які певний час могла виконати тільки людина.

З моменту перших спроб вдало створити штучний інтелект багато людей повстали проти такого роду розробок. Категоричної думки стосовно розвитку штучного інтелекту дотримувалися Х'юберт Дрейфус, науковці Джон Сірл, Дж. Фодор та інші. Хоча подібна позиція наприкінці минулого сторіччя не охоплювала всі соціальні групи населення, але була досить розповсюджена особливо серед спеціалістів в галузі психології, філософії. Разом з науково-технологічним прогресом думка соціуму також почала набувати позитивного характеру (LB.ua, 2019), та позитивістської складової. Почалися складатися правові передумови правового регулювання та проблеми його правового визначення та закріплення в тих чи інших актах міжнародних регіональних організацій, зокрема резолюцій Ради Європи, Єврейського Союзу. Деякі транснаціональні корпорації почали відповідним чином реагувати на сучасні виклики та приймати відповідні документи, так звані «етичні кодекси», не виключення й окремі держави світу в своїх нормативно-правових актах. Наприклад, у Саудівській Аравії зробили «Софію» - робота та надали їй громадянство. Незрозумілим є те, що її винахідник наголосив на тому, що наступив час говорити про права роботів в однаковій мірі як і про права людей. Проте, чи не є це порушенням права. Саме те, що усі права людей регламентовані національним правом, міжнародним правом, а права роботів просто будуть існувати і не закріплені. Серед журналістів вибухнула ціла низка негативних відкликів щодо цього робота. Чи матиме вона такі самі права як й звичайна людина? Наприклад, чи повинна «носити хіджаб та бути в супроводі чоловіка або ж чи має вона право залишати країну без чоловічого дозволу, чи матиме вона більше прав, ніж жінки в цій гендерно сегрегованій країні.» (Радутний, 2017).

Одним із найцікавіших у світі проєктів правового характеру є обговорення можливості визнання автором твору комп'ютерної програми і порівняння людського інтелекту зі штучним. Наприклад, Японія ще у 2016 році розпочала процес розроблення нормативних актів щодо захисту авторських прав на продукти творчої діяльності, які були створені штучним інтелектом, тоді як Австралія та США авторські права визнають виключно за людиною (Kurbanov, A., 2020). Відповідно до Резолюції 2015/2103(Іnl) від 16 лютого 2017 року, відповідальність за завдану шкоду не може бути покладена на роботів (у тому числі, на штучний інтелект, який використовує робототехніка), а покладається виключно на людину, яка може бути виробником, оператором, власником або користувачем. Для встановлення юридичної відповідальності необхідне доведення провини людини, яка могла передбачити і попередити завдання такої шкоди. У зв'язку з цим пропонується запровадження обов'язкової системи страхування від настання негативних наслідків і завдання шкоди (Теличко, Реkun та Чабаненко, 2021). Підсумовуємо, що визнання особистості за робототехнікою (наприклад, напівавтоматизованими збройними системами) разом зі штучним інтелектом на міжнародному рівні заперечується, що, скоріше за все, стане міжнародним стандартом на тривалий час. Проте це не виключає фактичних розробок та досліджень, що будуть провокувати подальший прогрес розвитку даної сфери. І незалежно від реакцій світової спільноти на сучасні виклики, які пов'язані з розвитком та застосуванням штучного інтелекту будуть постійні певні проблеми та суперечності.

Одна з них те, що акти міжнародних організацій, зокрема резолюції провідних міжнародних організацій щодо використання штучного інтелекту не мають обов'язкового характеру. Взагалі акти міжнародних організацій вважаються нормами так званого «м'якого права», які носять рекомендаційний характер. Звісно вони є важливими в іншому аспекті, зокрема сприяють пошуків обговорення широкого спектру проблем на міжнародному рівні та спонукають до формування єдиних міжнародних стандартів в підході до регулювання цієї сфери питання.

Особливо гостро можуть стояти питання штучного інтелекту та збройних конфліктів, зокрема міжнародно-правового регулювання використання автономних систем озброєння під час ведення воєнних дій. Варто приділити увагу «актуальному завданню науки міжнародного права – дослідженню правових основ та виявленню можливостей для розвитку правового регулювання автономних систем озброєнь (АСО) як важливої частини міжнародного гуманітарного права XXI століття» (Меликов, 2023).

Враховуючи, що автономні системи озброєнь є новим засобом ведення збройних конфліктів та піднята проблематика є новим завданням для міжнародного права, зокрема для міжнародного гуманітарного права. Базові принципи міжнародного гуманітарного права, такі як гуманність, розрізнення та пропорційність завжди мають залишитися аксіомами та незмінними в застосуванні для оцінки будь-яких нових систем озброєнь. Вказані принципи використовуються для оцінки нових систем або/та вже існуючих систем озброєнь, що в подальшому могло призводити до заборони чи обмеження застосування відповідних систем. Тому поява автономних систем озброєнь не має змінити характер цих принципів та їх застосування. Наголошуємо, що міжнародне право в XXI столітті при оцінці можливих нових систем озброєнь перейшло від реагування правовими приписами на застосування вже існуючих систем озброєнь до прогнозування застосування перспективних систем озброєнь, що можуть з'явитися у майбутньому. А тому «неможливість точно визначити характер і особливості застосування таких ще неіснуючих чи не застосованих широко систем створює додаткову складність при їх оцінці міжнародним гуманітарним правом» (Меликов, 2023).

Враховуючи, що в міжнародно-правовій доктрині відсутнє визначення поняття «штучний інтелект», а прийнята 2 грудня 2020 року Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, хоча загалом відповідає стратегії розвитку питання використання та правового регулювання сфери штучного інтелекту на міжнародному рівні, однак досі не отримала подальшого втілення в окремих галузях національного права України.

Водночас подальша цифровізація та запровадження в Україні цифрових технологій підштовхує державу до термінових кроків за прикладом інших розвинутих країн, враховуючи, що штучний інтелект фактично є технологією, яка здатна забезпечити автономне управління цифровими процесами, які лежать в основі різних сфер діяльності держави і є необхідною складовою частиною подальших євроінтеграційних та євроатлантичних прагнень України.

Враховуючи позитивне відношення населення держав до штучного інтелекту, воно все ж таки несе в собі низку негативних чинників для економіки, бізнесу, політики тощо. Стосовно економічних аспектів очікується, що штучний інтелект спровокує зростання ВВП на душу населення, більш ефективне виконання роботи, потенційне заміщення багатьох робіт з низьким та середнім рівнем доходу в поєднанні з старінням населення може викликати високе безробіття.

Також важливу роль у формуванні політичних і корпоративних стратегій гратимуть етичні чинники, такі як сенс праці та організація взаємодії між людиною й штучним інтелектом на робочому місці. Ширші проблеми етичного характеру стосуються ступеня, в якій машини повинні замінити людей в критичних областях діяльності, таких як хірургія, лікування, законотворчість і прийняття рішень органами влади. Якщо машини зарекомендують себе краще, ніж люди, то людей, залучених в цих

областях, може стати менше і в суспільстві виникне нестача знань про здійснення таких критичних видів діяльності людьми.

Впровадження штучного інтелекту та аналітичних технологій дозволяє аналізувати політичні уподобання людини й перевіряти, на скільки кандидати заслуговують довіри. Проте якщо ця інформація буде контролюватися лише кількома великими гравцями, вона може викликати протилежний ефект, полегшуючи уряду надання впливу на громадян шляхом індивідуалізованого управління їх уподобаннями. Крім того, чат-боти, керовані штучним інтелектом, формують свій підхід до комунікації таким чином, щоб впливати на рішення, прийняті окремими користувачами.

Перелічені проблеми в контексті правового регулювання України можуть порушити низку законів, які стосуються безпосередньо прав та свобод людини та громадянина. До них відносяться:

1. Стаття 31 Конституції України, за якою певні види штучного інтелекту зможуть порушувати дане право людини, тому що мають доступ до способів комунікації (соціальні мережі, електронна пошта, тощо), хоча даний закон гарантує таємницю листування (Конституція України, 1996);

2. Стаття 23 Загальної декларації прав людини та стаття 43 Конституції України свідчить, що кожен має право на працю, але одним з економічних наслідків впровадження штучного інтелекту є високий рівень безробіття і буквально витіснення людей з ринку праці (Wikipedia, n.d., Конституція України, 1996);

3. Стаття 50 Конституції України про охорону довкілля зазначає, що штучний інтелект є одним з ключових компонентів розробки наноботів, які можуть мати небезпечні наслідки для довкілля, непомітно модифікуючи речовини на нанорівні (Конституція України, 1996);

4. Стаття 28 Загальної декларації прав людини свідчить про те, що кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені (ООН, 1948);

Крім того, щоб уникнути негативних політичних, економічних та етичних вищезазначених факторів, у 2019 році країни «великої двадцятки» домовилися про принципи поведіння зі штучним інтелектом, зокрема «розробники та користувачі технологій штучного інтелекту повинні поважати основні юридичні принципи, права людини та демократичні цінності», «для підвищення довіри до технологій штучного інтелекту та повної реалізації їх потенціалу необхідно, щоб у центрі використання штучного інтелекту стояла людина». Крім того, один з основних принципів договору свідчить, що системи штучного інтелекту повинні бути «стійкі, захищені та надійні» протягом усього періоду їх використання і не повинні нести з собою «жодних неприйнятних ризиків» (BBC News, 2020), вже не говорячи про правові наслідки, за які наступає цивільно-правова відповідальність за шкоду, спричинену штучним інтелектом (Martsenko, 2022, Drakokhrust and Martsenko, 2022, Марценко, 2022).

Отже, зважаючи на вищевикладене й на той факт, що сфера штучного інтелекту є новітньою й перспективною, а дотримання прав людини не завжди дотримуються, у подальшому потрібно акцентувати увагу на правовій частині регулювання, функціонування й застосування штучного інтелекту для запобігання заміщення людських ресурсів, збереження прав людини й забезпечення стабільності розвитку держави.

Як національно-правове, так й міжнародно-правове регулювання відносин, пов'язаних із використанням штучного інтелекту, має безпековий характер для охорони прав, як суверенних прав держав, так й захисту персональних даних. Тому зобов'язальний характер держав перед міжнародною спільнотою, людством та, в першу чергу, власними громадянами, приділити належну увагу визначення, регулюванню та координації використання штучного інтелекту в контексті дотримання й захисту прав і свобод людини та громадянина. Повинні бути охоплені усі аспекти застосування та

ризиків, пов'язаних із застосуванням штучного інтелекту в контексті дотримання прав людини, поваги до демократичних стандартів і верховенства права зокрема. Тому таким важливим вважаємо ухвалення Радою Європи першої конвенції про захист прав людини і демократії в умовах розвитку штучного інтелекту (Еспресо, 2024). Особливо важливим є врегулювання використання інструментів штучного інтелекту у державній сфері і недержавній сферах. Держави зобов'язані вживати заходів для виявлення, запобігання та зменшення можливих ризиків, пов'язаних з технологіями штучного інтелекту, та врахувати обмеження чи заборону у тих випадках, коли використання технологій буде становити ризики для дотримання стандартів прав людини. Тому очікується, що сфера розвитку штучного інтелекту буде продовжуватись в подальшому залишатись темою багатьох як теоретико-наукових, так й практичних дискурсів.

Бібліографічний список

- Еспресо, 2024. *Рада Європи ухвалила першу конвенцію про захист прав людини і демократії в умовах розвитку ШІ* [онлайн] Доступно: <<https://espresso.tv/tekhnologiyi-rada-evropi-ukhvalila-pershui-konventsiiyu-pro-zakhist-prav-lyudini-i-demokratii-v-umovakh-rozvitku-shi>> (дата звернення 17.05.2024 р.)
- Зозуля, О., 2018. Збір персональних даних та інформаційна безпека. *Юрист&Закон*. [онлайн] Доступно: <https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012189>. (Дата звернення 17.05.2024 р.)
- Коломієць, Т. В., 2019. Проблеми правового регулювання розвитку штучного інтелекту. *Матеріали III науково-практичної конференції*, (Київ 21 листопада 2019 р.) Київ, с. 28-31.
- Конституція України № 254к/96-ВР, 1996. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>>
- Марценко, Н., 2022. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, спричинену штучним інтелектом. *Наукові записки. Серія : Право*, 12, с. 34-39. Доступно: <<https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/105/89>>
- Меликов, Р.Г., 2023. *Міжнародно-правове регулювання використання автономних систем озброєння під час ведення воєнних дій*. Доктор філософії. Дисертація. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. (Дата звернення 17.05.2024 р.)
- Некрасов, В., 2019. Як прогресує штучний інтелект. *Економічна правда*. [онлайн] Доступно: <<https://www.epravda.com.ua/publications/2019/07/15/649648/>> (дата звернення 17.05.2024 р.)
- Організація Об'єднаних Націй (ООН), 1948. Загальна декларація прав людини. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text> (дата звернення 17.05.2024 р.)
- Радутний, О. Е., 2017. Кримінальна відповідальність штучного інтелекту. *Інформація і право*, 2(21), с. 124-131
- Теличко, О.А., Рекун, В.А. та Чабаненко, Ю.С., 2021. Проблеми визначення та нормативного закріплення поняття «штучний інтелект» у законодавстві зарубіжних країн та України. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2, с. 310–313. Доступно: <http://www.lsej.org.ua/2_2021/77.pdf> (дата звернення 17.05.2024 р.)
- LB.ua, 2019. *Протистояти загрозам штучного інтелекту* [онлайн] Доступно: <https://lb.ua/tech/2019/01/15/417108_protivostoyat_ugrozam.html> (дата звернення 17.05.2024 р.)
- Wikipedia, n.d. Штучний інтелект. [online] Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Штучний_інтелект> (Дата звернення 17.05.2024 р.)

- BBC News, 2020. *Neuralink. Elon Musk unveils pig with chip in its brain* [online]. Available at: <<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-53956683#:~:text=Elon%20Musk%20has%20unveiled%20a,brain-to-machine%20interface.&text=Mr%20Musk%20argues%20such%20chips,disease%20and%20spinal%20cord%20injuries>> (дата звернення 17.05.2024 р.)
- Drakokhrust, T. and Martsenko, N., 2022. Artificial Intelligence in the Modern Judicial System. *Journal of Modern Educational Research*, 1, pp. 5. DOI: 10.53964/jmer.2022005.
- Kurbanov, A., 2020. Artificial intelligence and law. *Business Law Electronic Resource*, 4 (23), 34-39. Available at: <<https://www.businesslaw.org.ua/artificial-intelligence-and-law-4>> (дата звернення 17.05.2024 р.)
- Martsenko, N. 2022. «Artificial Intelligence and Human Rights: A Scientific Review of Impacts and Interactions.» *Studia Prawnoustrojowe*. DOI: <https://doi.org/10.31648/sp.8245>.

References

- BBC News, 2020. *Neuralink. Elon Musk unveils pig with chip in its brain* [online]. Available at: <<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-53956683#:~:text=Elon%20Musk%20has%20unveiled%20a,brain-to-machine%20interface.&text=Mr%20Musk%20argues%20such%20chips,disease%20and%20spinal%20cord%20injuries>> (Accessed 17.05.2024)
- Drakokhrust, T. and Martsenko, N., 2022. Artificial Intelligence in the Modern Judicial System. *Journal of Modern Educational Research*, 1, pp. 5. DOI: 10.53964/jmer.2022005.
- Espresso, 2024. Rada Yevropy ukhvalyla pershu konventsiiu pro zakhyst prav liudyny i demokratii v umovakh rozvytku ShI [The Council of Europe adopted the first convention on the protection of human rights and democracy in the context of the development of AI] [online] Available at: <<https://espresso.tv/tekhnologiyi-rada-evropi-ukhvalila-pershu-konventsiiu-pro-zakhyst-prav-lyudini-i-demokratii-v-umovakh-rozvitku-shi>> (Accessed 17.05.2024) (in Ukrainian).
- Kolomiits', T.V., 2019. Problemi pravovogo reguluvannya rozvitku shtuchnogo intelektu [Problems of legal regulation of artificial intelligence development]. *Materiali III naukovo-praktichnoi konferentsii* 21 listopada 2019 r. Kyiv, p. 28-31.
- Konstytutsiia Ukrainy № 254k/96-VR, 1996. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>> (Accessed 17.05.2024) (in Ukrainian)
- Kurbanov, A., 2020. Artificial intelligence and law. *Business Law Electronic Resource*, 4 (23), 34-39. Available at: <<https://www.businesslaw.org.ua/artificial-intelligence-and-law-4>> (Accessed 17.05.2024).
- LB.ua, 2019. Protistoyati zagrozam shtuchnogo intelektu [Counter the threats of artificial intelligence]. [online] Available at: <https://lb.ua/tech/2019/01/15/417108_protivostoyat_ugrozam.html> (Accessed 17.05.2024) (in Ukrainian)
- Martsenko, N., 2022. Artificial Intelligence and Human Rights: A Scientific Review of Impacts and Interactions. *Studia Prawnoustrojowe*. DOI: <https://doi.org/10.31648/sp.8245>
- Martsenko, N., 2022. Tsivil'no-pravova vidpovidal'nist' za shkodu, sprichinenu shtuchnim intelektom [Civil liability for damage caused by artificial intelligence]. *Naukovi zapiski. Seriya: Pravo*, 12, p. 34–39. Available at: <<https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/105/89>>
- Melikov, R. G., 2023. Mizhnarodno-pravove reguluvannya vikoristannya avtonomnikh sistem ozbroinnya pid chas vedennya voynnikh diy [International Legal Regulation of

- the Use of Autonomous Weapons Systems in the Course of Military Operations]: Doktor filosofii. Dysertatsiia. Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odesa (Accessed 17.05.2024) (in Ukrainian)
- Nekrasov, V., 2019. Yak prohresuie shtuchnyi intelekt [How artificial intelligence is progressing]. *Ekonomichna pravda*. [online] Available at: <<https://www.epravda.com.ua/publications/2019/07/15/649648/>> (Accessed 17.05.2024) (in Ukrainian)
- Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (OON), 1948. Zagal'na deklaratsiya prav lyudini [The Universal Declaration of Human Rights]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text> (Accessed 17.05.2024) (in Ukrainian)
- Radutnii, O. E., 2017. Kriminal'na vidpovidal'nist' shtuchnogo intelektu [Criminal liability of artificial intelligence]. *Informatsiya i parvo*, 2(21), pp. 124-131. (in Ukrainian)
- Telichko, O.A., Rekun, V.A. and Chabanenko, Yu.S., 2021. Problemi viznachennya ta normativnogo zakriplennya ponyattya «shtuchnyi intelekt» u zakonodavstvi zarubizhnikh krain ta Ukraini [Problems of defining and regulating the concept of "artificial intelligence" in the legislation of foreign countries and Ukraine]. *Yuridichnii naukovii elektronnyi zhurnal*, 2, pp. 310–313. [online] Available at: <http://www.lsej.org.ua/2_2021/77.pdf> (Accessed 17.05.2024) (in Ukrainian)
- Wikipedia, n.d. Shtuchnii intelekt [Artificial intelligence]. [online] Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Штучний_інтелект> (Accessed 17.05.2024) (in Ukrainian)
- Zozulya, O., 2018. Zbir personal'nikh danikh ta informatsiina bezpeka. [Personal data collection and information security] *Yurist&Zakon* [online] Available at: <https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012189> (Accessed 17.05.2024) (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 19.04.2024 р.

Kamardina Y. V.
Polyarush-Safronenko S. O.
Vyshnevska Yu. V.

HUMAN RIGHTS IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

The article examines topical issues of international legal regulation of the status of artificial intelligence and compliance with international human rights standards. Starting with the evolution of the formation and development of artificial intelligence, the article draws attention to the importance of the legal relationship with international law. The article emphasises the importance of recent legal developments, in particular, the adoption by the Council of Europe of the first Convention for the Protection of Human Rights and Democracy with regard to Artificial Intelligence in 2024. In addition, the author examines the correlation between international human rights law and the development of artificial intelligence. Separately, the author additionally examines the problems of Ukrainian legislation, certain branches of Ukrainian law and possible prospects for the necessary legal regulation of the rights and obligations of artificial intelligence both at the international level and at the national level.

Keywords: human rights, artificial intelligence, national law, international law, international organisations, automated technologies, globalisation.

УДК 343.1

О. Г. Костроміна

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ І КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено кримінально-процесуальний і криміналістичний аспект використання спеціальних знань під час досудового розслідування шахрайства. Зазначено, що використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства з практичної точки зору доцільно поділяти на процесуальну та непроцесуальну (організаційну) форми. Серед основних процесуальних форм названо залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій і призначення судових експертиз. Серед непроцесуальних (організаційних) форм найбільш дієвими є консультативно-довідкова та аналітична допомога фахівця у відповідній сфері. Одним з важливих засобів отримання доказів під час розслідування шахрайства виступає судова експертиза.

Зазначено, що основними формами використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства є: залучення спеціалістів до участі у слідчих (розшукових) діях. Виявлення, фіксація, збирання слідів, що можуть мати значення у кримінальному провадженні; призначення судових експертиз. Висновок експерта може мати доказове значення по суті; консультативно-довідкова допомога. Пояснення фахівців, які допоможуть у встановленні істини, а також отримання інформації, яка може бути використана для призначення необхідних судових експертиз.

Ключові слова: досудове розслідування, шахрайство, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, спеціальні знання, спеціаліст, експерт, судова експертиза.

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-79-85

Постановка проблеми. Проблема протидії шахрайству, розуміння його причин, змісту та проявів у різні роки привертала увагу науковців різних галузей знань. Так, фахівець у сфері юридичної психології О. В. Кравченко у своїй дисертації на тему «Психологічні особливості шахрайства» наводить кримінально-правову та соціально-психологічну характеристику шахрайства, описує психологічні механізми маніпулювання свідомістю жертв у загальній схемі шахрайської операції, залежність динаміки оцінного судження жертв шахрайських дій від форми мовного впливу та роль жертви у механізмі скоєння шахрайства (Кравченко, 2005).

Значний внесок у вивчення проблем запобігання шахрайству та його кримінально-правової характеристики належить представникам науки кримінального права та кримінології. Серед таких варто зазначити дослідження Р. А. Запорожця – «Запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування» (2017 р.), А. В. Микитчика – «Кримінологічні засади запобігання шахрайству з нерухомістю» (2008 р.), Т. Г. Таран – «Запобігання шахрайству, що вчиняється жінками в Україні» (2019 р.), Г. М. Чернишова – «Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження» (2016 р.) (Ковальчук та Пряхін, 2021, с. 30-31) тощо.

Чимало фахівців кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності займалися розробкою методик розслідування різних видів шахрайства та засобів удосконалення їх розслідування. Зокрема, Г. С. Бідняк здійснила

криміналістичний аналіз шахрайств (їх сутність, способи вчинення, типові сліди), охарактеризувала використання спеціальних знань при збиранні слідів шахрайства (участь спеціаліста в окремих слідчих (розшукових) діях) та під час експертних досліджень (призначення почеркознавчої та технічної експертизи документів) (Бідняк, 2018).

У своєму дослідженні С. С. Кузьменко приділила увагу шахрайству, пов'язаному з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості: навела криміналістичну характеристику цього виду шахрайства, організаційні основи його розслідування (аналіз первісної інформації, взаємодію слідчого з оперативними підрозділами та іншими органами), комплекси тактичних операцій при розслідуванні шахрайства (тактичні операції щодо збирання первинної інформації про обставини шахрайства, щодо викриття осіб), а також тактичну операцію «Документ» (Кузьменко, 2019) тощо.

Отже, чимало фахівців у галузі кримінального процесу та криміналістики досліджували проблематику різних видів шахрайства. Більшість з них акцентували увагу на криміналістичній характеристиці, слідчих ситуаціях і версіях на різних етапах розслідування, а також організації розслідування і тактиці проведення слідчих дій. Тому їх висновки й рекомендації стали вагомим підґрунтям нашого наукового дослідження.

Шахрайство є доволі поширеним видом кримінальних правопорушень, тому протидія йому є актуальним напрямом діяльності правоохоронних органів. Це обумовлено високою латентністю шахрайства, оскільки не всі потерпілі звертаються до правоохоронних органів; можливістю маскувати шахрайство під окремі види підприємницької діяльності (інвестиційну, страхову, банківську); активізацією діяльності шахраїв і виникненням нових видів шахрайства у зв'язку із вдосконаленням інформаційних технологій.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Вивчення шахрайства є предметом досліджень науковців різних галузей знань. Так, серед фахівців науки кримінального права та кримінології значний внесок у дослідження цієї проблематики зробили Р. А. Запорожець, О. Г. Кальман, П. М. Коваленко, О. В. Лисодєд, А. В. Микитчик, В. Р. Мойсик, В. В. Пивоваров, К. Л. Попов, О. В. Смаглюк, Т. Г. Таран, Г. М. Чернишов, Ю. Л. Шуляк.

Теоретичним підґрунтям для розроблення сучасних методик розслідування шахрайства є роботи вітчизняних фахівців у галузі кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, зокрема: Г. С. Бідняк, С. В. Головкина, Є. В. Дехтярьова, І. В. Іщука, Т. О. Калюги, Н. Ю. Кириленко, О. В. Курман, Г. А. Матусовського, Т. О. Мудряк, О. Л. Мусієнко, Н. О. Опанасенко, Т. В. Охрімчука, Н. В. Павлової, Т. А. Пазинич, І. М. Попової, Д. А. Птушкіна, С. В. Самойлова, К. О. Чередника, С. С. Чернявського тощо.

Проблеми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у своїх працях досліджували такі науковці, як: А. С. Амеліна, В. С. Березняк, Л. С. Белік, А. В. Боднар, В. С. Бондар, Ю. В. Висотенко, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. А. Коваль, П. М. Маланчук, Ю. О. Пілюков, О. А. Рівчаченко, Н. З. Рогатинська, О. В. Ряшко, М. В. Салтевський, О. М. Шрамко, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, В. О. Яремчук тощо.

Проте для проведення швидкого, всебічного й обґрунтованого досудового розслідування шахрайства в умовах стрімкого розвитку інноваційних технологій необхідним є застосування не тільки розроблених науковцями окремих криміналістичних методик, але й науково-методичних рекомендацій щодо

використання спеціальних знань під час розслідування таких кримінальних правопорушень.

Метою статті є дослідження особливостей використання спеціальних знань під час досудового розслідування шахрайства у кримінально-процесуальному й криміналістичному аспектах.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи особливості проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень слід зазначити, що істотним аспектом, що потребує дослідження, є особливості збирання фактичних даних (доказів) шляхом використання спеціальних знань, які відіграють важливу роль у виконанні завдань кримінального провадження.

Під час розслідування будь-якого виду шахрайства виникає необхідність у використанні спеціальних знань (призначенні та проведенні судових експертиз, отриманні консультацій спеціаліста або залучення його до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій). Застосування спеціальних знань можливе під час розслідування будь-якого кримінального правопорушення, якщо це є доцільним для встановлення чи пояснення його обставин. До них можна вдаватися таку кількість разів, яка буде необхідною для формування достатньої доказової бази. Водночас слідчі не можуть самостійно й безпосередньо застосовувати такі знання для збирання і дослідження доказів з кількох причин:

1) коло спеціальних знань, з якими ознайомлюють майбутніх юристів, обмежене й не забезпечує об'єктивність і достовірність вирішення відповідних питань;

2) особи, які проводять досудове розслідування, є представниками сторони обвинувачення, а тому не можуть вважатися незацікавленими у кримінальному провадженні (Тіщенко, 2013, с. 349).

Г. С. Бідняк зауважує, що на законодавчому рівні не передбачено визначення поняття спеціальних знань і їх форм, та визначає такі їх ознаки:

1) є комплексом знань і навичок у різних галузях;

2) складаються з системи відомостей в галузі науки, техніки та інших сфер людської діяльності;

3) використовуються в досудовому розслідуванні та судовому провадженні у випадках та в порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством;

4) їх використання здійснюється у взаємозв'язку з науково-технічними засобами;

5) реалізуються визначеним суб'єктом кримінального судочинства у процесі практичної діяльності, спеціальної підготовки з урахуванням професійного досвіду й засновані на системі теоретичних знань у відповідній галузі;

6) їх реалізація вимагає значних витрат часу й інтелектуальних зусиль;

7) сприяють у розробці технічних засобів і прийомів роботи з доказами та встановленню вагомих обставин, що мають значення для доказування (Бідняк, 2019, с. 41–44).

І. І. Когутич зазначає, що спеціальні знання не є звичайним набором відомостей, а є динамічним утворенням, яке постійно розвивається, якісно та кількісно збільшується, оскільки, як відомо, досвід має властивість накопичуватися. Використання спеціальних знань у практиці розслідування відбувається як у процесуальних, так і в непроцесуальних формах. Основними процесуальними формами є:

1) безпосереднє використання їх слідчим, прокурором, складом суду під час виконання своїх процесуальних функцій збирання, дослідження і оцінки доказів;

2) участь спеціаліста у провадженні слідчих (розшукових) дій;

3) призначення і провадження судових експертиз.

Серед непроцесуальних форм доцільно розглядати:

- 1) консультативну та довідкову діяльність суб'єктів спеціальних знань;
- 2) проведення ревізій чи аудиторських дій;
- 3) участь суб'єктів спеціальних знань в оперативно-розшукових заходах;
- 4) попередні дослідження матеріальних об'єктів спеціалістами та експертами;
- 5) результати перевірок за криміналістичними обліками (Когутич, 2015, с. 113–

114).

Питання визначення та класифікації форм спеціальних знань під час розслідування та розгляду кримінальних справ жваво обговорюється серед науковців. Слід зазначити, що визначення форм спеціальних знань, які використовуються під час розслідування шахрайства, певний розподіл таких форм значною мірою впливають на встановлення алгоритму проведення досудового розслідування та можуть не тільки покращити виявлення, фіксацію та збір доказів, а й підвищити інформативність слідчих дій. Попри відсутність класифікації спеціальних знань на законодавчому рівні, класифікувати спеціальні знання необхідно, оскільки різноманіття таких знань, що можуть використовуватись під час досудового розслідування, важко осягнути, а їх вивчення необхідно для проведення якісного й ефективного досудового розслідування (Гайдар, 2022, с. 30).

О. М. Шрамко зазначає, що постійні зміни й доповнення чинного Кримінального процесуального кодексу України безумовно відзначаються на використанні спеціальних знань у кримінальному процесі, що обумовлює необхідність ретельного наукового обґрунтування. Безпосередньо це відноситься до питань удосконалення форм використання спеціальних знань у рамках розслідування кримінальних проваджень (Шрамко, 2021, с. 86).

У зв'язку із постійними змінами кримінального процесуального законодавства наукові розробки також мають розвиватися, зокрема, у контексті дослідження форм спеціальних знань, що має позитивно впливати на покращення якості досудового розслідування.

На підставі аналізу літературних джерел зазначимо, що використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства з практичної точки зору доцільно поділяти на процесуальну та непроцесуальну (організаційну) форми. Серед основних процесуальних форм варто назвати залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій і призначення судових експертиз. Серед непроцесуальних (організаційних) форм найбільш дієвими є консультативно-довідкова та аналітична допомога фахівця у відповідній сфері.

Одним з важливих засобів отримання доказів під час розслідування шахрайства виступає судова експертиза. Проведення різних видів судових експертиз регламентовано Законом України «Про судову експертизу», де зазначено, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1) (Закон України № 4038-ХІІ, 1994).

Згідно з п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України експерт і спеціаліст є учасниками кримінального провадження. Відповідно до ч. 1 ст. 69 КПК України, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Згідно зі ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2013).

Основна мета залучення спеціаліста – розширити практичні можливості учасників кримінального провадження з виявлення і вилучення доказів під час досудового слідства. Крім того, законодавець не обмежує кола слідчих (розшукових) дій, до виконання яких можна залучати спеціаліста. Його залучення – це лише право, а не обов'язок слідчого (Євдокіменко, 2016, с. 380-381).

Отже, на підставі викладеного зазначимо, що основними формами використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства є:

- залучення спеціалістів до участі у слідчих (розшукових) діях. Виявлення, фіксація, збирання слідів, що можуть мати значення у кримінальному провадженні;
- призначення судових експертиз. Висновок експерта може мати доказове значення по суті;
- консультаційно-довідкова допомога. Пояснення фахівців, які допоможуть у встановленні істини, а також отримання інформації, яка може бути використана для призначення необхідних судових експертиз.

Висновок. Наукова розробленість у сфері досудового розслідування шахрайства постійно розвивається, враховуючи зміни у способах вчинення кримінальних правопорушень і технологіях. Особливо в останні роки спостерігається зростання інтересу до цього напрямку через поширення цифрових технологій. Результати наукових досліджень допомагають правоохоронним органам удосконалювати свою роботу й більш ефективно реагувати на сучасні виклики у сфері боротьби з шахрайством.

Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні шахрайства є важливою складовою успішного розкриття й протидії цьому виду кримінальних правопорушень, а також забезпечення об'єктивності розслідування. Використання спеціальних знань у поєднанні з професійним досвідом та високим рівнем компетентності слідчого може значно підвищити ефективність розслідування та протидіяти шахрайству.

Бібліографічний список:

- Бідняк, Г. С., 2018. *Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств*. Кандидат наук. Дисертація. Дніпро.
- Бідняк, Г. С., 2019. *Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств*: монографія. Дніпро: ДДУВС.
- Гайдар, О. В., 2022. *Форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування таємного викрадення чужого майна*. *Право і безпека*, 2(85), с. 30-39.
- Євдокіменко, С. В., 2016. *Форми використання спеціальних економічних знань у кримінальному провадженні і судочинстві*. *Вісник Чернівецького факультету НУ «Одеська юридична академія»*, 2, с. 372–284.
- Ковальчук, О. В. та Пряхін, Є. В., 2021. *Методика розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю кредитної спілки*: монографія. Львів: ЛьвДУВС.
- Когутич, І. І., 2015. *Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні*. *Вісник Академії адвокатури України*, Т. 12. Ч. 2(33), с. 112–123.
- Кравченко, О. В., 2005. *Психологічні особливості шахрайства*. Кандидат наук.

Автореферат. Харків.

- Кримінальний процесуальний кодекс України від № 4651-VI 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*, [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення: 21.05.2024)
- Кузьменко, С. С., 2019. *Розслідування шахрайства, пов'язаного з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості*. Кандидат наук. Дисертація. К.
- Закон України Про судову експертизу № 4038-XII від 25.02.1994 р. *Верховна Рада України* [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>> (дата звернення: 21.05.2024)
- Тіщенко, В. В., 2013. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні: матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Одеса, 23 листопада 2013 р.). Одеса : Юридична література, с. 349–353.
- Шрамко, О. М., 2021. *Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень*. Доктор Філософії. Дисертація. Київ.

References

- Bidnyak, H. S., 2018. *Vykorystannya spetsial'nykh znan' pry rozsliduvanni shakhraystv [Research of special knowledge in the investigation of shahraits]*. Kandydat nauk. Dysertatsiia. Dnipro. (in Ukrainian).
- Bidnyak, H. S., 2019. *Teoriya i praktyka vykorystannya spetsial'nykh znan' pry rozsliduvanni shakhraystv: monohrafiya [Theory and practice of developing special knowledge in the investigation of shahraits: monograph]*. Dnipro: DDUVS, 152 s. (in Ukrainian).
- Haydar, O. V., 2022. *Formy spetsial'nykh znan', shcho vykorystovuyut'sya pid chas rozsliduvannya tayemnoho vykradennya chuzhoho mayna [Form special knowledge that is used to investigate the secret theft of someone else's mine]*. *Pravo i bezpeka*, 2(85), p. 30-39. (in Ukrainian).
- Yevdokimenko, S. V., 2016. *Formy vykorystannya spetsial'nykh ekonomichnykh znan' u kryminal'nomu provadzhenni i sudochynstvi [Forms of development of special economic knowledge in criminal investigation and justice]*. *Visnyk Chernivets'koho fakul'tetu NU «Odes'ka yurydychna akademiya»*, 2, p. 372–284. (in Ukrainian).
- Koval'chuk, O. V. and Pryakhin, Ye. V., 2021. *Metodyka rozsliduvannya shakhraystva, pov'yazanoho z diyal'nistyu kredytnoyi spilky: monohrafiya [Methodology for investigating fraud associated with the activities of a credit union: monograph]*. L'viv: L'vDUVS, 204 s. (in Ukrainian).
- Kohutych, I. I., 2015. *Okremi pytannya sutnosti ta form vykorystannya spetsial'nykh znan' u kryminal'nomu provadzhenni [Along with nutritional essentials and forms of special knowledge in criminal activities]*. *Visnyk Akademiyi advokatury Ukrayiny*, 12. Ch. 2 (33), p. 112–123. (in Ukrainian).
- Kravchenko, O. V., 2005. *Psykhologichni osoblyvosti shakhraystva [Psychological features of shakhraystvo]*. Kandydat nauk. Avtoreferat. Kharkiv. (in Ukrainian).
- Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 13.04.2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine No. 4651-VI 04/13/2012]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (in Ukrainian).
- Kuz'menko, S. S., 2019. *Rozsliduvannya shakhraystva, pov'yazanoho z investuvanniam koshtiv u budivnytstvo ob'yektiv nerukhomosti [Investigation of fraud associated with the investment of funds in the development of hearing loss facilities]*. Kandydat nauk. Dysertatsiia. K. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro sudovu ekspertyzu № 4038-XII vid 25.02.1994 r. [Law of Ukraine On

- ship examination No. 4038-XII dated 02/25/1994]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>> (in Ukrainian).
- Tishchenko, V. V., 2013. *Shchodo vykorystannya spetsial'nykh znan' u kryminal'nomu provadzhenni [How to obtain special knowledge from criminal investigators]: materialy Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konferentsiyi (m. Odesa, 23 lystopada 2013 r.). Odesa: Yurydychna literatura, p. 349–353. (in Ukrainian).*
- Shramko, O. M., 2021. *Vykorystannya spetsial'nykh znan' pid chas rozsliduvannya koruptsiynykh kryminal'nykh pravoporushen' [Extraction of special knowledge during the investigation of corruption criminal offenses]. Doktor Fiosofii. Dysertatsiia. Kyiv (in Ukrainian).*

Стаття надійшла до редакції 23.05.2024

Kostromina O. H.

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE PRE-JUDICIAL FRAUD INVESTIGATION: CRIMINAL PROCEDURAL AND CRIMINALISTIC ASPECT

The article examines the criminal-procedural and forensic aspect of the use of special knowledge during the pre-trial investigation of fraud. It is noted that, from a practical point of view, it is advisable to divide the use of special knowledge during fraud investigation into procedural and non-procedural (organizational) forms. Among the main procedural forms is the involvement of a specialist in the conduct of procedural actions and the appointment of forensic examinations. Among the non-procedural (organizational) forms, the most effective are consultative and reference and analytical assistance of a specialist in the relevant field. Forensic examination is one of the important means of obtaining evidence during a fraud investigation.

It is noted that the main forms of using special knowledge during the investigation of fraud are: the involvement of specialists in investigative (search) activities. Identification, fixation, collection of traces that may be important in criminal proceedings; appointment of forensic examinations. An expert's opinion may have evidentiary value in substance; consulting and reference assistance. Explanations of specialists who will help in establishing the truth, as well as obtaining information that can be used to appoint the necessary forensic examinations.

Scientific development in the field of pretrial investigation of fraud is constantly developing, taking into account changes in the ways of committing criminal offenses and technologies. Especially in recent years, there has been an increase in interest in this direction due to the spread of digital technologies. The results of scientific research help law enforcement agencies to improve their work and respond more effectively to modern challenges in the field of combating fraud.

The use of specialized knowledge in the pretrial investigation of fraud is an important component of the successful detection and counteraction of this type of criminal offense, as well as ensuring the objectivity of the investigation. The use of special knowledge combined with the professional experience and high level of competence of the investigator can significantly increase the effectiveness of the investigation and combat fraud.

Key words: *pretrial investigation, fraud, criminal offense, criminal proceedings, special knowledge, specialist, expert, forensic examination.*

УДК 341.7

В.Ю. Кузьма

СПЕЦІАЛЬНІ МІСІЇ МІЖНАРОДНИХ МІЖУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Статтю присвячено висвітленню теоретичних і практичних аспектів функціонування спеціальних місій міжнародних міжурядових організацій на сучасному етапі. Відзначено, що диверсифікація міжнародних відносин сприяє розширенню взаємовідносин між суб'єктами міжнародного права у різних формах. Актуалізовано на тому, що міжнародні міжурядові організації реалізуючи право зовнішніх зносин дедалі частіше використовують дипломатію ad hoc або спеціальні місії. Виділено, що тенденцією розвитку інституту спеціальних місій є практика їх здійснення міжнародними міжурядовими організаціями з різних питань на різних рівнях. При цьому, підкреслено відсутність нормативного закріплення усіх аспектів їх функціонування. Особливу увагу приділено діяльності окремим спеціальним місіям міжнародних міжурядових організацій в Україні. Встановлено, що дипломатичні тимчасові місії ООН, ОБСЄ, ЄС і в умовах російсько-української війни здійснюються відповідно до положень Конвенції про спеціальні місії 1969 р., звичаєвого права та додатково регламентуються відповідними угодами і меморандумами.

Враховуючи тривалість існування інституту спеціальних місій, і як показує практика, в умовах російсько-української війни така форма дипломатичної діяльності ММО не тільки посідає важливе місце у процесі міжнародного спілкування, але і динамічно розвивається і вдосконалюється, що в перспективі потребуватиме додаткового міжнародно-правового регулювання.

Ключові слова: дипломатія ad hoc; Європейський Союз; захист прав людини; міжнародне право; міжнародні міжурядові організації; норми міжнародного звичаєвого права; Організація з безпеки і співробітництва в Європі; Організація Об'єднаних Націй; право зовнішніх зносин; російсько-українська війна; спеціальні місії.

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-86-93

Постановка проблеми та її актуальність. Враховуючи значні зміни у міжнародно-правовій системі у XXI ст., одним з актуальних питань сьогодення залишається підтримка відносин між суб'єктами міжнародного права у різних формах, як на постійній основі, так і в кожному окремому випадку. У зв'язку із збільшенням кількості міжнародних міжурядових організацій (ММО), розширенням їх сфер співробітництва та вирішенням ними значної кількості питань відбувається розширення форм їх багатосторонньої дипломатії, а саме спеціальних місій ММО у державах-членах, не членах та ін. ММО. Хоча функції спеціальних місій ММО дещо відрізняються від функцій постійних дипломатичних місій, і ті, і інші є представництвами суб'єктів міжнародного права, які завжди направляються до інших суб'єктів з офіційною місією, але при цьому обидва користуються дипломатичними імунітетами та привілеями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні напрями досліджень здебільшого сфокусовані на висвітленні питань правового статусу міжнародних міжурядових організацій ММО, їх правосуб'єктності, юридичної природи, форм співробітництва та загалом правових аспектів діяльності у працях як закордонних, а

саме: Ф. Бенуа-Ромера, Л. Дембінського, Нільса М. Блоккера, М. Браєра, Г. Клебеса, Я. Полякевича, С. Шмаля, Г. Г. Шермерса та ін., так і вітчизняних вчених - Т. О. Анцупової, М. М. Гнатовського, Д. І. Кулеби, І. С. Піляєва, В. М. Репецького, К. В. Смирнової, О. В. Шпаковича ін. Однак, незважаючи на значний внесок науковців у розвиток права міжнародних організацій, окремі аспекти все ще залишаються при цьому не повністю досліджені. Діяльність спеціальних місій як невід'ємна складова дипломатичного права саме ММО здебільшого є поза увагою наукової спільноти і потребує відповідного обґрунтування, як теоретичного, так і з позицій практичного застосування.

Метою наукового дослідження є систематизація теоретичних і практичних аспектів функціонування спеціальних місій міжнародних міждержавних організацій на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Направлення спеціальних місій є одним з проявів міжнародної правосуб'єктності ММО і їх реалізації права зовнішніх зносин. Спеціальні місії ММО, будучи дієвим інструментом та засобом для вирішення різних проблем активно функціонують і охоплюють більше сфер та напрямів діяльності. При цьому питання дипломатії *ad hoc* стають досить актуальними та здобувають все більшого значення в міжнародному праві, а спеціальні місії набирають нових форм і нового змісту.

Інститут спеціальних місій, беручи початок у звичайній формі ще з античних часів, розвинувшись після Другої світової війни за допомогою конвенційних норм, сьогодні займає важливе місце, не тільки у дипломатичних відносинах між державами, а й ММО. Загалом, ММО у своїй практиці використовують два види місій, а саме у формі постійних дипломатичних місій (представництв) та тимчасових спеціальних місій або місій *ad hoc*. Однак, межа між ними сьогодні є розмитою, а спецмісії стають більш гнучкими та за досить короткий термін дають можливість вирішити ряд важливих питань.

При цьому, закордонні науковці виокремлюють й певну їх класифікацію та виділяють, що спеціальні місії до держав-членів ММО надсилають примирливі або інші місії з метою виконання різних завдань. Деякі з них відправляються на прохання двох або більше держав, щоб допомогти вирішити суперечку між ними, і в цьому випадку сама організація не бере участі. Інші місії виконують наглядову функцію для самої ММО. Часто направляються спецмісії до країн, що розвиваються для розробки програм, формулювання проектів або з метою їх оцінки.

Окрім того спеціальні місії надсилаються членам ММО з проханням про більшу фінансову підтримку, для збору інформації або для розгляду майбутньої політики Організації. Спеціалізовані установи ООН також відправляють спеціальні місії з конкретними цілями. Зазвичай дипломатичні спецмісії направляються однією ММО, але бувають також випадки, коли кілька ММО досягають домовленості про об'єднану спільну місію. Прикладом може слугувати «трипарламентська місія» до Албанії в січні 1998 р., до складу якої входили члени Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи та Парламентської Асамблеї ОБСЄ з метою сприяння прогресу в розробці албанської конституції (Schermers, H. and Blokker, N., 2011, p.1175).

Дипломатичне представництво виконує функції загального представництва та координації, тоді як спеціальна місія ММО відзначається спеціалізованим та специфічним характером своїх функцій, які можуть здійснюватися самим Генеральним Секретарем або уповноваженими ним особами. Науковець Л. Дембінський виділяє ще приклади спецмісій ММО, коли у 1954 р. Генеральна Асамблея ООН доручила Генеральному Секретарю здійснити поїздку до Пекіна для проведення переговорів

щодо звільнення ув'язнених, захоплених під час війни в Ірані. Також під час кризи в Ірані, за рішенням Ради Безпеки ООН, він відвідав Тегеран у 1980 р. Представники Генерального Секретаря були направлені також для участі в багатьох кризових ситуаціях: в Йорданії (1958), в Домініканській Республіці (1965), на Кіпрі та Близькому Сході (1976) і в багатьох тривалих індо-пакистанських конфліктах (1963) (Dembinski, 1988, p.61).

Значна різноманітність спеціальних місій з давніх давен і практика їх застосування стали об'єктом напрацювань науковцями на доктринальному рівні. Враховуючи відмінності у складі, характері діяльності, функціях, множинність ознак класифікації не спотворює юридичної сутності спеціальної місії, але на сучасному етапі вказує на факт їх важливості в дипломатичних відносинах, але і на доктринальні розбіжності з цього питання (Nikołajew, 2013, p.145).

В умовах розширення відносин між різними суб'єктами міжнародного права, та їх еволюцією у різних сферах практика направлення спеціальних місій набирає нових форм. Зростання кількості та видозмінність дипломатичних спеціальних місій, а особливо ММО однозначно потребує детального правового регулювання їх роботи. Однак, на сучасному етапі основним документом на міжнародному рівні, яким визначено правові засади їх діяльності є Конвенція про спеціальні місії від 8 грудня 1969 р. відома як «Нью-Йорська конвенція» (Конвенція) ратифікована 40 державами, в тому числі і Україною. При цьому, даний документ не регулює питань функціонування спеціальних місій ММО, а лише держав. Так, у ст. 1 Конвенції про спеціальні місії 1969 р. визначено, що спеціальна місія є тимчасова місія, що за своїм характером представляє державу і направляється однією державою в іншу за згодою останньої для розгляду з нею певних питань або для виконання щодо неї певного завдання. Але сучасні реалії показують, що кожен суб'єкт міжнародного права, направляє і приймає спеціальні місії як важливий елемент вияву реалізації права посольства.

Загалом, ММО дотримуються у відносинах з іншими суб'єктами міжнародного права положень цієї Конвенції не будучи її учасниками. Враховуючи на сьогодні значну проліферацію норм права міжнародних організацій та дипломатичного права, все ж таки окремі аспекти, що стосуються роботи спеціальних місій, не передбачені цією Конвенцією. Відповідно, ці питання продовжують регулюватися нормами міжнародного звичаєвого права, що і підтверджено в Преамбулі Конвенції про спеціальні місії 1969 р. (Генеральна Асамблея ООН, 1969). Норми міжнародного звичаєвого права щодо спеціальних місій впливають із загальної практики та *opinio juris* держав і відображають принцип функціональної необхідності, який лежить в основі всього дипломатичного права (Wood and Sanger, 2019).

Враховуючи глобалізаційні і інтеграційні процеси в діяльності спецмісій відбувається постійна їх видозміна. Однак, сьогодні, в рамках діючого міжнародного права не існує загальних положень договору, які б регулювали порядок формування, направлення та визначення функцій, саме їх мандат, коло повноважень спеціальних місій ММО до держав-членів поза регулярним моніторингом. Загалом, можливість направлення спеціальних місій, регулюється міжнародними договорами, укладеними між суб'єктами міжнародного права (САНДИ (2019)5 prov., 2019).

Нові тенденції доводять, що вузькі рамки, накладені на поняття офіційної дипломатії традицією і доктриною, зараз значною мірою піддаються впливу нових вимог сучасного міжнародного співтовариства, де помітнішу роль відіграють різні ММО. З огляду на той факт, що Конвенція про спеціальні місії 1969 р. вважається значною мірою відображенням звичаєвих норм, які застосовуються до всіх спеціальних місій, її положення також можуть застосовуватися *mutatis mutandis* до спеціальних

місій, які направляються і ММО. Науковці М. Вуд та А. Сангер наголошують, що поняття, яке міститься у ст. 1 Конвенції, в сучасному контексті доцільно розглядати, як і місії, які направляються до держав різними ММО і особливо, а особливо Європейським Союзом (ЄС) (Wood and Sanger, 2019, с. 5).

При цьому В. В. Ковальська, виділяє, що Нью-Йоркська конвенція застосовується виключно у відносинах між державами та не передбачає можливості направлення спеціальної місії ММО, що формально перешкоджає її застосуванню у відносинах з ЄС. Однак, на практиці вона застосовується у відносинах між ЄС та державами, що є учасниками Конвенції. Але оскільки Україна є учасницею Конвенції, її положення слід вважати дійсними у відносинах Україна – ЄС (Ковальська, 2016, с. 7)

Варто відзначити, що Україна як учасник Конвенції про спеціальні місії 1969 р., направляє і приймає значну кількість спеціальних місій різних рангів і з різного кола питань, які в результаті набувають нового змісту та мають ряд особливостей. У цьому контексті слід також зазначити, що протягом останніх років в умовах інтеграційних процесів, ЄС до України було скеровано декілька спеціальних місій. У 2005 р. розпочала свою роботу Місія ЄС з прикордонної допомоги Молдові та Україні (EUBAM). Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України, Урядом Республіки Молдова та Європейською Комісією щодо місії Європейської Комісії з надання допомоги в питаннях кордону в Україні та Республіці Молдова від 07.10.2005 р. слугує правовою основою діяльності Місії. Ним визначено мандат, механізми координації і статус EUBAM, правові зобов'язання, тривалість роботи Місії та надання дипломатичних привілеїв та імунітетів (Меморандум, 2005).

При цьому, Місія не має виконавчих повноважень, фінансується ЄС у межах Європейського інструменту добросусідства та партнерства. Міжнародна організація з міграції згодом долучилась в якості партнера-виконавця. Пропонуючи всебічну підтримку з боку штаб-квартири і польових офісів, EUBAM сприяє законному пересуванню людей і торгівлі і підтримує приведення прикордонних процедур і стандартів у відповідність до тих, які діють в ЄС. Місія має Представництва в м. Одесі (Україна) та м. Кишиневі (Молдова), а також шість польових офісів. Мандат Місії було кілька раз продовжено і поточний є діючим до 30.11.2025 р.

Не менш важлива Консультативна місія ЄС з реформування сектору цивільної безпеки в Україні (EUAM/КМЕС) розпочала роботу в Києві з 01.12.2014 р. після революції на Майдані 2013-2014 рр. на запрошення українського уряду. КМЕС в Україні допомагає українській владі здійснити сталу реформу цивільного сектору безпеки. Угодою між Україною та Європейським Союзом про статус Консультативної місії Європейського Союзу з питань реформування сектору цивільної безпеки України від 17.11.2014 р. визначено усі правові аспекти діяльності, включаючи функції, умови роботи та надання привілеїв і імунітетів членам Місії (Угода, 2014). Діючий мандат був ухвалений на період 2021-2024 рр., однак у 2023 р. він був суттєво скоригований, із врахуванням викликів, які пов'язані з агресією Російської федерації проти України.

На запит уряду України до ОБСЄ та консенсусним рішенням усіх 57 держав-учасниць ОБСЄ, 21.03.2014 р. було розгорнуто Спеціальну моніторингову місію ОБСЄ в Україні (СММ). СММ – це неозброєна цивільна місія, головні завдання полягають у неупередженому та об'єктивному спостереженні та звітуванні про ситуацію про дотримання прав людини та гуманітарну ситуацію у зоні конфлікту та по всій території України. Діяльність СММ регулювалась положеннями Рішення Постійної ради ОБСЄ № 1117 від 21.03.2014 р. та Меморандумом про взаєморозуміння між Урядом України

та Організацією з безпеки та співробітництва в Європі щодо розгортання спеціальної моніторингової місії ОБСЄ від 14.04.2014 р. Ці два документи визначають структуру, склад і мандат СММ. Уряд України розглядав Місію як дипломатичну місію (ст. 4). Згідно зі ст. 5 Меморандуму, Місія та її персонал користуватимуться на території України тим самим статусом, правами, привілеями та імунітетом, які надаються Урядом України дипломатичним представництвам та дипломатичним агентам, акредитованим в Україні відповідно до Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. (Меморандум, 2014). СММ неодноразово продовжувала свій мандат, але остаточно завершила свою діяльність 31.03.2022 р. у зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської федерації на територію України.

У зв'язку з окупацією Криму Російською федерацією, у березні 2014 р. було направлено Моніторингову місію ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ). Її було організовано Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини на прохання української сторони для оцінки, звітування про ситуацію з правами людини та наданням підтримки Уряду України у заохоченні та захисті прав людини. Угода між Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини та Урядом України щодо розгортання короткострокової моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ), укладена 31.07.2014 р., і є її правовою основою для діяльності. Зокрема, Угода регулює умови, порядок створення та функціонування ММПЛУ, її статус та статус посадових осіб та приміщень. ММПЛУ здійснює моніторинг ситуації з правами людини в державі з особливою увагою на Автономну Республіку Крим, східні і південні регіони України, а також подає регулярні, точні і публічні звіти Верховному комісару про становище у сфері прав людини та проблеми, а також ризики, що виникають. Згідно зі ст. 3 Угоди, Уряд України застосовує до ММПЛУ, посадових осіб та експертів у відрядженнях, осіб, які надають послуги від імені ММПЛУ, положення про привілеї та імунітети, викладені в Угоді між Урядом України та ООН щодо створення Тимчасового офісу Організації Об'єднаних Націй від 06.10.1992 р. (Угода, 2014).

Окрім цього, доцільно враховувати, що останні події в умовах агресії Російської федерації проти України, кількість спецмісій значно зросла та здійснюються на запит української сторони з метою вирішення багатьох питань військово-політичного, оборонного, економічного та ін. характеру на різних рівнях та є показовими в контексті подальшого розвитку дипломатичного права ММО.

Висновки. Враховуючи вищенаведене, варто відзначити про те, що в дипломатичній практиці в сьогоdnішніх умовах відбуваються зміни у двох напрямках – як за об'єктами, так і суб'єктами дипломатичних зносин ММО. Враховуючи інтеграційні процеси, врегулювання кризових питань, збройні конфлікти, кількість спеціальних місій ММО зростає. Правовими засадами діяльності спеціальних місій ММО залишаються звичаєві норми, двосторонні угоди між ММО та державами, та відповідно національне законодавство кожної держави. Єдиного документу, який би регулював усі аспекти роботи дипмісій відповідно до різних видів не існує. Але поміж тим, Конвенція про спеціальні місії 1969 р. залишається базовим документом для діяльності спеціальних місій і ММО, а саме в умовах сьогоdnішніх загроз і викликів. Як правило, в практиці дипломатичних зносин, детально умови конкретної спеціальної місії, що направляється ММО до держав, викладені у формі спільного документу у вигляді угод, меморандумів та ін.

Тенденцією саме сучасних дипломатичних відносин є направлення спеціальних місій ММО до держав-членів, так і кандидатів на вступ до певної ММО. Починаючи з 2005 р. в Україну було направлено дипломатичні місії ЄС, ООН, ОБСЄ з різними

мандатами. Здебільшого усі спеціальні місії розпочали свою роботу з моменту окупації Криму та подальшого захоплення частини Донецької і Луганської областей. Більшість з них, продовжили свою роботу в умовах повномасштабного вторгнення Росії до нашої держави з метою спостереження, моніторингу за правами людини, подачі регулярних доповідей та допомозі у проведенні правових реформ.

Бібліографічний список:

- Генеральна Асамблея ООН, 1969. Конвенція про спеціальні місії від 08 грудня 1969 р. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_092#Text> [дата звернення 07.05.2024].
- Ковальська, В. В., 2016. *Правове регулювання діяльності місій Європейського Союзу (на прикладі місії Європейського Союзу з прикордонної допомоги Молдові та Україні)*. Кандидат наук. Автореферат. Національний університет «Одеська юридична академія».
- Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України, Урядом Республіки Молдова та Європейською Комісією щодо місії Європейської Комісії з надання допомоги в питаннях кордону в Україні та Республіці Молдова від 7 жовтня 2005 р. *Офіційний вісник України*, 2006, [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/998_235?lang=en> [Дата звернення 7 травня 2024].
- Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Організацією з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) про розміщення спеціальної моніторингової місії ОБСЄ від 21 квітня 2014 р. *Офіційний вісник України*, 2014, [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975_026#Text> [Дата звернення 7 травня 2024].
- Угода між Україною та Європейським Союзом щодо статусу Консультативної місії Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України (КМЕС в Україні) від 17 листопада 2014 р. *Офіційний вісник України*, 2015, [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_012#Text> [Дата звернення 7 травня 2024].
- Угода між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про розміщення короткотермінової моніторингової місії ООН з прав людини в Україні від 31 липня 2014. *Офіційний вісник України*, 2017, [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-14#Text> [Дата звернення 7 травня 2024].
- CAHDI, 2019. *Replies by States to the questionnaire on “Immunities of special missions”*. Directorate of Legal Advice and Public International Law. Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI). 2 January 2019. Strasbourg [online] Available at: <<https://rm.coe.int/cahdi-2019-5-prov-bil-replies-by-states-to-the-questionnaire-on-immuni/168090fd59>> [Accessed 01 May 2024].
- Dembinski, L., 1988. *The Modern Law of Diplomacy: External Missions of States and International Organizations*. The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.
- Nikołajew, J., 2013. The Concept and Classification of Special Missions Under International Law Doctrine. *Review of Comparative Law*, 18, pp. 129–146. Available at: <https://www.kul.pl/files/35/public/129-146_pdf.pdf> [Accessed 07 May 2024].
- Schermers, H. and Blokker, N., 2011. *International Institutional Law: unity within diversity*. 5th rev. ed. The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.
- Wood, M. and Sanger, A., 2019. *Immunities of Special Missions*. Council of Europe: Brill-Nijhoff Publishers.

References:

- CAHDI, 2019. *Replies by States to the questionnaire on "Immunities of special missions"*. Directorate of Legal Advice and Public International Law. Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI). 2 January 2019. Strasbourg [online] Available at: <<https://rm.coe.int/cahdi-2019-5-prov-bil-replies-by-states-to-the-questionnaire-on-immuni/168090fd59>> [Accessed 01 May 2024].
- Dembinski, L., 1988. *The Modern Law of Diplomacy: External Missions of States and International Organizations*. The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.
- Heneralna Asambleia OON, 1969. Konventsiia pro spetsialni misii vid 08 hrudnia 1969 r. [Convention on Special Missions], *Heneralna Asambleia OON* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_092#Text> [Accessed 7 May 2024]. (in Ukrainian).
- Kovalska, V. V., 2016. Pravove rehuliuвання diialnosti misii Yevropeiskoho Soiuzu (na prykladi misii Yevropeiskoho Soiuzu z prykordonnoi dopomohy Moldovi ta Ukraini). [Kovalska V.V. Legal regulation of activity of the European Union mission (for example, the mission of the European Union Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine)]. Ph.D. Abstract. Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia. (in Ukrainian).
- Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Uriadom Ukrainy, Uriadom Respubliky Moldova ta Yevropeiskoiu Komisiieiu shchodo misii Yevropeiskoi Komisii z nadannia dopomohy v pytanniakh kordonu v Ukraini ta Respublitsi Moldova vid 7 zhovtnia 2005 r. [Memorandum of understanding of Understanding between the Government of Ukraine, the Government of the Republic of Moldova and the European Commission on the European Commission's border assistance mission to on the European Commission's border assistance mission in Ukraine and the Republic of Moldova]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2006. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/998_235?lang=en> [Accessed 7 May 2024]. (in Ukrainian).
- Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Uriadom Ukrainy, Uriadom Respubliky Moldova ta Yevropeiskoiu Komisiieiu shchodo misii Yevropeiskoi Komisii z nadannia dopomohy v pytanniakh kordonu v Ukraini ta Respublitsi Moldova vid 7 zhovtnia 2005 r. [Memorandum of Understanding between the Government of Ukraine, the Government of the Republic of Moldova and the European Commission on the European Commission Border Assistance Mission to Ukraine and the Republic of Moldova]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2006. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_235#Text> [Accessed 7 May 2024]. (in Ukrainian).
- Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Uriadom Ukrainy ta Orhanizatsiieiu z bezpeky ta spivrobotnytstva v Yevropi (OBSIe) pro rozmishchennia spetsialnoi monitorynhovoi misii OBSIe vid 21 kvitnia 2014 r. [Memorandum of Understanding between the Government of Ukraine and the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) on the deployment of the OSCE Special Monitoring Mission]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2014 r. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975_026#Text> [Accessed 7 May 2024]. (in Ukrainian).
- Nikolajew, J. 2013. The Concept and Classification of Special Missions Under International Law Doctrines. *Review of Comparative Law*. vol. 18. pp. 129–146. Available at: <https://www.kul.pl/files/35/public/129-146_pdf.pdf> [Accessed 07 May 2024].
- Schermers, H. and Blokker, N., 2011. *International Institutional Law: unity within diversity*. 5th rev. ed. The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.

Uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom shchodo statusu Konsultatyvnoi misii Yevropeiskoho Soiuzu z reformuvannia sektoru tsyvilnoi bezpeky Ukrainy (KMieS v Ukraini) vid 17 lystopada 2014 r. [Agreement between Ukraine and the European Union on the Status of the European Union Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform in Ukraine (EUAM Ukraine)]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2015 r. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_012#Text> [Accessed 7 May 2024]. (in Ukrainian).

Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Upravlinniam Verkhovnoho komisara OON z prav liudyny pro rozmishchennia korotkoterminovoi monitorynhovoi misii OON z prav liudyny v Ukraini vid 31 lypnia 2014 r. [Agreement between the Government of Ukraine and the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the deployment of a short-term UN human rights monitoring mission in Ukraine] *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2017 r. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-14#Text> [Accessed 7 May 2024]. (in Ukrainian).

Wood, M. and Sanger, A., 2019. *Immunities of Special Missions*. Council of Europe: Brill-Nijhoff Publishers.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2024

Kuzma V.

SPECIAL MISSIONS OF INTERNATIONAL INTERGOVERNMENTAL ORGANIZATIONS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF FUNCTIONING

The article is devoted to the theoretical and practical aspects of the functioning of special missions of international intergovernmental organizations at the present stage. It is noted that diversification of international relations contributes to the expansion of interactions between subjects of international law in various forms. It is actualized that international intergovernmental organizations, in exercising the right of foreign relations, are increasingly using ad hoc diplomacy or special missions. The author emphasizes that the trend in the development of the institution of special missions is the practice of their implementation by international intergovernmental organizations on various issues at different levels. At the same time, the author underlines that there is no regulatory framework for all aspects of their functioning. Particular attention is paid to the activities of individual special missions of international intergovernmental organizations in Ukraine. It is established that the diplomatic temporary missions of the UN, OSCE, EU and in the context of the Russian-Ukrainian war are carried out in accordance with the provisions of the 1969 Convention on Special Missions, customary law and are additionally regulated by relevant agreements and memorandums.

Considering the long existence of the institution of special missions, the practice shows and in the context of the Russian-Ukrainian war, the form of diplomatic activity of the IMO not only occupies an important place in the process of international communication, but also dynamically develops and improves, which in the future will require additional international legal regulation.

Key words: *ad hoc diplomacy; customary international law; European Union; human rights protection; international law; international intergovernmental organizations; law of external relations; Organization for Security and Co-operation in Europe; Russian-Ukrainian war; special missions; United Nations.*

УДК 343.102

К. Р. Лукашук

ПІДСТАВИ ДЛЯ СКАСУВАННЯ ПІДОЗРИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті досліджено питання щодо підстав для скасування підозри. Наголошено на тому, що наявність обґрунтованої підозри та застосування запобіжного заходу передбачає правильне письмове повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, яке повинно бути здійснене у відповідності з установленим законом порядком. Підозра - це процедурне рішення, яке ухвалюється на етапі досудового розслідування, ґрунтуючись на зібраних доказах. Вона ґрунтується на припущенні про причетність конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення та формується на підставі, поки що, неостаточних результатів розслідування. Це рішення приймається прокурором або слідчим з погодженням прокурора.

Як висновок наголошено на тому, що підставою для скасування повідомлення про підозру може бути порушення процесуальних норм та вимог закону, а також відсутність вагомих доказів на обґрунтування підозри. Ухвала слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на повідомлення про зміну раніше повідомленої підозри може бути оскаржена в апеляційному порядку, зокрема, коли порушені процесуальні норми або виявлені істотні недоліки у складанні чи врученні повідомлення. При цьому, важливо враховувати також часові рамки змін до законодавства, що стосуються складання та вручення повідомлень про підозру.

Нерідко в судовій практиці виникає суперечливість у вирішенні питання про те, чи слід досліджувати справу на основі доказів чи лише наявності та вагомості цих доказів. Тому для ефективного захисту прав і інтересів обвинувачуваного важливо мати чітке розуміння процесуальних правил та правових принципів, а також відстоювати їх у суді на підставі відповідного доказового матеріалу та виважених аргументів.

Ключові слова: кримінальне провадження, підозра, повідомлення про підозру, оскарження повідомлення про підозру.

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-94-99

Постановка проблеми. Одним з ключових моментів на етапі досудового розслідування є повідомлення про підозру. Хоча кримінальне процесуальне законодавство не визначає сам термін «підозра», але аналіз норм КПК України показує, що підозра є важливим елементом процедури притягнення до кримінальної відповідальності. Підозра виникає з моменту, коли особу повідомляють про можливе вчинення нею кримінального правопорушення (згідно з п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України), що відзначає початок кримінального переслідування.

Визначення «підозри» потребує урахування практики Європейського суду з прав людини у сфері застосування кримінального процесуального законодавства (відповідно до п. 5 ст. 9 КПК України). Відповідно до рішення ЄСПЛ «Нечипорук і Йонкало проти України», термін «обґрунтована підозра» означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення. Отже, важливо знати підстави, які характеризують обґрунтованість підозри і як її можна оскаржити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню щодо підстав оскарження та скасування підозри були присвячені праці таких вчених як Р.І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та інших.

Мета статті полягає в дослідженні та всебічному аналізі підстав для скасування підозри у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Згідно з тлумаченням Європейського Суду з прав людини, вміщеного в частині 1 статті 6 Конвенції з прав людини і основоположних свобод, термін «кримінальне обвинувачення» має переважно матеріальний, а не формальний характер. Наприклад, у справі «Девеєр проти Бельгії» ЄСПЛ встановив, що кримінальне обвинувачення може розглядатися як «офіційне повідомлення особи компетентним органом про те, що вона підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення».

У подальших розглядах цієї концепції у справі «Фоті та інші проти Італії» ЄСПЛ розширив це визначення, включивши до нього «інші підстави, що підтверджують це обвинувачення, і можуть мати серйозні наслідки, що можуть ускладнити становище підозрюваного». Такі підстави можуть включати видачу ордеру на арешт або проведення обшуку (Аленін, Аркуша та ін., 2020, с. 45).

Згідно зі ст. 42 КПК України, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому КПК України, повідомлено про підозру, затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення або щодо якої складено повідомлення, але не вручено.

Отже, підозра є етапом обвинувачення, оскільки з моменту її оголошення створюється припущення про можливе скоєння кримінального правопорушення, що повинно відповідати загальним вимогам ст. 276 КПК України. Відповідно до цієї статті, повідомлення про підозру має бути здійснено у випадках затримання на місці вчинення кримінального правопорушення або невідкладно після нього, а також у разі обрання запобіжного заходу (Благура, Гуцуляк, Дуфенюк та ін. за заг. ред. Хитри, Шехавцова, Луцика, 2019, с. 56).

Таким чином наявність обґрунтованої підозри та застосування запобіжного заходу передбачає правильне письмове повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, яке повинно бути здійснене у відповідності з установленим законом порядком.

Підозра - це процедурне рішення, яке ухвалюється на етапі досудового розслідування, ґрунтуючись на зібраних доказах. Вона ґрунтується на припущенні про причетність конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення та формується на підставі поки що неостаточних результатів розслідування. Це рішення приймається прокурором або слідчим з погодженням прокурора.

Згідно з нормами КПК України, підозрюваними вважаються:

- особа, якій у встановленому законом порядку надіслано повідомлення про підозру відповідно до ст. 276-279 КПК України;
- особа, яка затримана підозрюваною у скоєнні кримінального правопорушення;
- особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, проте це повідомлення не було вручено через невстановлення місцезнаходження такої особи. Тим не менш, були вжиті заходи для вручення відповідно до порядку, встановленого цим Кодексом (Пашковський, 2002, с. 43).

Кримінальний процесуальний кодекс не визначає конкретний перелік причин для скасування повідомлення про підозру. Однак можна виділити три основні види підстав для скасування такого повідомлення згідно з положеннями статей 276-278 КПК:

1. Неналежний суб'єкт складання та вручення повідомлення про підозру:

Наприклад:

- повідомлення про підозру складено слідчим, але воно не містить відмітки про погодження прокурором (таке повідомлення стає недійсним з моменту його складання);
- зміст повідомлення не містить дати його складання, підпису слідчого або прокурора, який його склав, або в повідомленні не зазначені права підозрюваного;
- підозру вручено неуповноваженою особою (право на вручення підозри має лише прокурор відповідно до ст. 481 КПК).

2. Порушення процесуального порядку вручення повідомлення про підозру:

Наприклад:

- порушення порядку вручення повідомлення про підозру, таке як факт вручення підозри після закінчення строку досудового розслідування;
- порушення процесу здійснення вручення повідомлення про підозру (статус підозрюваного особи набувається не після складання тексту, а тільки після його вручення уповноваженою особою).

3. Необґрунтованість підозри:

Наприклад:

- повідомлення про підозру не відповідає вимогам ст. 277 КПК, не містить правової кваліфікації кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статей (частин статей) закону України про кримінальну відповідальність, що є порушенням вимог КПК та права на захист;
- матеріали кримінального провадження не містять даних, які вказують на заподіяння шкоди, що робить повідомлення про підозру необґрунтованим і підлягає скасуванню (Вікіпедія).

Відповідно до позиції Верховного Суду, ухвала слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на повідомлення про зміну раніше повідомленої підозри в об'єднаному кримінальному провадженні, в якому частина інформації внесена до Єдиного реєстру досудових розслідувань до 16 березня 2018 року, а частина – після, може бути оскаржена в апеляційному порядку. В даному провадженні стороні захисту відмовили у задоволенні скарги на повідомлення особи про зміну підозри в пособництві у зловживанні службовою особою службовим становищем з метою одержання неправомірної вигоди для юридичної особи. Суддя Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду відмовив у відкритті провадження за апеляційною скаргою сторони захисту на підставі статті 399 КПК України, оскільки апеляційна скарга була подана на ухвалу слідчого судді, яка згідно зі статтею 309 КПК України не підлягає оскарженню в апеляційному порядку на стадії досудового розслідування.

Верховний Суд вказав на те, що зміни до статті 309 КПК України, які передбачають скасування повідомлення про підозру чи відмову в задоволенні скарги на повідомлення про підозру, були внесені Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. Ці зміни набули чинності з 16 березня 2018 року. У заключних положеннях розділу 4 цього закону зазначено, що ці зміни не поширюються на справи, у яких інформація про кримінальне правопорушення була занесена до Єдиного реєстру досудових розслідувань до та після цієї дати.

Однак законодавство не передбачило вирішення ситуацій, коли в одному провадженні об'єднуються матеріали досудового розслідування, зареєстровані в Єдиному реєстрі досудових розслідувань до та після цієї дати.

Колегія суддів прийшла до висновку, що найбільш коректним для заявника буде тлумачення закону, згідно з яким у об'єднаних кримінальних провадженнях, які складаються з проваджень, зареєстрованих у Єдиному реєстрі досудових розслідувань

до та після 16 березня 2018 року, застосовуються гарантії, запроваджені Законом № 2147-VIII. Таким чином, ухвала слідчого судді підлягає апеляційному оскарженню (Постанова від 27.02.2024).

Одна з підстав для скасування повідомлення про підозру – відсутність достатності доказів для обґрунтування підозри. Але це дискусійне питання, тому що за логікою КПК слідчий суддя досліджує не самі докази, а лише їх наявність та вагомість.

Приклади позитивних для захисту судових рішень з реєстру: №759/4471/19, №404/8582/18, №263/11808/18, №761/46948/19 та інші. Підстави оскарження, згідно цих рішень, наступні:

- порушення строків досудового розслідування,
- вручення письмового повідомлення про підозру неуповноваженою особою,
- вручення письмового повідомлення про підозру без внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань,
- порушення процедури виклику і вручення письмового повідомлення про підозру.

Щодо вищенаведеного дискусійного питання дослідження не доказів, а лише їх наявності та вагомості, то необхідно зазначити, що судова практика з цього питання є неоднорідною. Слідчі судді по різному оцінюють предмет перевірки: давати все ж таки оцінку доказам при оскарженні підозри на стадії досудового розслідування чи аналізувати обґрунтованість підозри або ж звертати увагу виключно на процесуальні порушення під час вручення повідомлення про підозру.

У справі №263/11808/18 (Ухвала від 31.08.2018) слідчий суддя вирішив, що повідомлення про підозру було вручено перед занесенням інформації про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Варто відзначити, що в самому повідомленні про підозру спочатку зазначений один слідчий, а підписано його іншим слідчим, який не мав відношення до складання цього повідомлення.

У справі №759/4471/19 (Ухвала від 14.03.2019) (Рішення апеляційний суд зауважив, що спосіб вручення повідомлення про підозру (відправка поштою) був незаконним. При цьому суд першої інстанції не виявив жодних порушень під час складання та вручення повідомлення про підозру, тому скарга захисника не була задоволена.

У справі №761/8619/19 (Ухвала від 06.03.2019) слідчий суддя також проаналізував докази, які підтверджували підозру, і визнав її необґрунтованою. Захист представив додаткові докази, які спростовували підозру. Початково суддя перевіряв процедуру вручення повідомлення про підозру, виявивши, що вона відповідала вимогам КПК України, проте зміст повідомлення не відповідав вимогам закону про кримінальну процедуру.

Висновки. Таким чином, підставою для скасування повідомлення про підозру може бути порушення процесуальних норм та вимог закону, а також відсутність вагомих доказів обґрунтованості підозри. Ухвала слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на повідомлення про зміну раніше повідомленої підозри може бути оскаржена в апеляційному порядку, зокрема, коли порушені процесуальні норми або виявлені істотні недоліки у складанні чи врученні повідомлення. При цьому важливо враховувати також часові рамки змін до законодавства, що стосуються складання та вручення повідомлень про підозру. Нерідко в судовій практиці виникає суперечливість у вирішенні питання про те, чи слід досліджувати справу на основі доказів чи лише наявності та вагомості цих доказів. Тому для ефективного захисту прав і інтересів обвинувачуваного важливо мати чітке розуміння процесуальних правил та правових принципів, а також відстоювати їх у суді на підставі відповідного доказового матеріалу та виважених аргументів.

Бібліографічний список:

- Аленін, Ю.П., Аркуша, Л.І. та ін., 2020. *Кримінальний процес : навч. посібник*. Одеса. Фенікс.
- Благу́та, Р. І., Гуцуляк, Ю. В., Дуфенюк, О. М. та ін., 2019. *Кримінальний процес: підручник*. В: Хитри А. Я., Шехавцов Р. М., Луцик В. В. (ред). Львів: ЛьвДУВС, Ч. 1.
- Пашковський, М.І., 2002. Особливості доказування у кримінальних справах, пов'язаних із наданням міжнародної правової допомоги. Кандидат наук. Дисертація. Одеса.
- Постанова ККС ВС від 27 лютого 2024 року у справі № 991/1568/23 (провадження № 51-3476км23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. [онлайн] Доступно: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117402570>>.
- Ухвала від 31.08.2018 № 263/11808/18 Жовтневий районний суд м. Маріуполя. [онлайн] Доступно: <<https://verdictum.ligazakon.net/document/76159780>>
- Ухвала від 14.03.2019 Святошинського районного суду м.Києва у справі №759/4471/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. [онлайн] Доступно: <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80450230>>
- Ухвала суду від 06.03.2019 по справі № 761/8619/19 Шевченківський районний суд міста Києва. [онлайн] Доступно: <<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80326036>>
- Вікіпедія, б.д. Підстави оскарження повідомлення про підозру. [онлайн] Доступно:<https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Підстави_оскарження_повідомлення_про_підозру>

References:

- Alenin, Yu.P., Arkusha, L.I. ta in., 2020. *Kryminalnyi protses : navch. posibnyk [Criminal process: education. manual]*. Odesa. Feniks (in Ukrainian)
- Blahuta, R. I., Hutsuliak, Yu. V., Dufeniuk, O. M. ta in., 2019. *Kryminalnyi protses: pidruchnyk [Criminal process: textbook]*. V: Khytry A. Ya., Shekhavtsov R. M., Lutsyk V. V. (red). Lviv: LvDUVS, Ch. 1 (in Ukrainian).
- Pashkovskiy, M.I., 2002. *Osoblyvosti dokazuvannia u kryminalnykh sprvakh, poviazanykh iz nadanniam mizhnarodnoi pravovoi dopomohy [Of evidence in criminal cases related to the provision of international legal assistance]*. Kandydat nauk. Dysertatsiia. Odesa (in Ukrainian).
- Postanova KKS VS vid 27 liutoho 2024 roku u spravi № 991/1568/23 (provadzhennia № 51-3476km23) [Resolution of the Supreme Court of Justice of the Supreme Court of February 27, 2024 in case No. 991/1568/23 (proceedings No. 51-3476km23)]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. [online] Available at: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117402570>> (in Ukrainian).
- Ukhvala vid 31.08.2018 № 263/11808/18 Zhovtnevyi raionnyi sud m. Mariupolia [Resolution dated August 31, 2018 No. 263/11808/18 of the October District Court of Mariupol] [online]. Available at: <<https://verdictum.ligazakon.net/document/76159780>> (in Ukrainian)
- Ukhvala vid 14.03.2019 Sviatoshynskoho raionnoho sudu m.Kyieva u spravi №759/4471/19 [Decision of the Sviatoshyn District Court of Kyiv in case No. 759/4471/19] *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. [online] Available at: <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80450230>> (in Ukrainian)
- Ukhvala sudu vid 06.03.2019 po spravi № 761/8619/19 Shevchenkivskiy raionnyi sud mista Kyieva [Court decision dated 06.03.2019 in case No. 761/8619/19 of the Shevchenkiv District Court of the city of Kyiv] [online] Available at:

<<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80326036>> (in Ukrainian)
Wikipedia, n.d. Pidstavy oskarzhennia povidomlennia pro pidozru [Grounds for refutation of
the report of suspicion] [online].
Available: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Підстави_оскарження_повідомлення_про_підозру> (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 11.05.2024 р.

Lukashchuk K.

GROUND FOR AVOIDING SUSPICION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines the issue of grounds for the cancellation of suspicion. It is emphasized that the presence of reasonable suspicion and the application of a preventive measure presupposes a correct written notification of a person suspected of committing a criminal offense, which must be carried out in accordance with the procedure established by law. Suspicion is a procedural decision that is made at the pre-trial investigation stage, based on the collected evidence. It is based on the assumption of the involvement of a specific person in the commission of a criminal offense and is formed on the basis of the still inconclusive results of the investigation. This decision is made by the prosecutor or the investigator with the prosecutor's approval.

As a conclusion, it is emphasized that the grounds for canceling a notification of suspicion may be a violation of procedural norms and requirements of the law, as well as the absence of strong evidence to substantiate the suspicion. The decision of the investigating judge on the refusal to satisfy the complaint on the notification of the change of the previously notified suspicion may be challenged in the appeal procedure, in particular, when the procedural norms are violated or significant deficiencies in the preparation or delivery of the notification are found. At the same time, it is also important to take into account the time frame of changes to the legislation regarding the preparation and delivery of reports of suspicion.

Often in judicial practice, there is a contradiction in the decision of whether a case should be investigated on the basis of evidence or only the presence and weight of this evidence. Therefore, for the effective protection of the rights and interests of the accused, it is important to have a clear understanding of procedural rules and legal principles, as well as to defend them in court on the basis of relevant evidence and well-balanced arguments.

Keywords: *criminal proceedings, suspicion, notification of suspicion, appeal of suspicion*

УДК 347

**N. Martsenko,
N. Zvenyhoretska**

LEGAL AND PROCEDURAL ASPECTS OF NOTARIAL PROTECTION IN UKRAINE AND IN FOREIGN COUNTRIES

The study is relevant due to the constant need to improve the legal system and its significant component, notaries. First of all, this is due to the need to take into account constant changes in society and technological breakthroughs in order to adapt notarial activities to new realities. In addition, the analysis of the theoretical foundations and regulatory framework of notaries in Ukraine in comparison with other countries helps to identify the advantages and disadvantages in national legislation and contributes to the improvement of legal norms. Therefore, the purpose of this study is to provide a theoretical and legal analysis of notarial protection in Ukraine and in certain foreign countries.

This paper analyses the theoretical foundations and legal framework regulating notarial activity and defining the legal status of a notary in Ukraine and in some foreign countries of different legal systems. The article examines the role of the notary as a component of the legal order system, its tasks and peculiarities of organisation. The author identifies the main elements that constitute the legal status of a notary in Ukraine and in foreign countries.

The author makes a comparative legal characterisation of the peculiarities of the legal status of a notary in the Latin and Anglo-Saxon notaries. Particular attention is paid to the legality, objectivity, independence and competence of notaries, who play a key role in ensuring the legal accuracy and legality of transactions. The article also discusses the support of notarial protection in Ukraine through the electronic document management system and electronic digital signature, which ensures the security and confidentiality of transactions.

The article examines the role of notarial activity as a form of protection of subjective civil rights which complements other methods of legal protection. In particular, the author emphasises that notarial protection is a complement to other forms of protection, such as judicial and administrative protection, and identifies the need to analyse the legal status of notaries in other countries in order to improve national notarial legislation. It is proposed to take into account the experience of foreign legislators in rulemaking with a view to theoretical and legislative improvement of the legal status of notaries in Ukraine.

Keywords: *notary, notary, legal status of a notary, protection, form of protection, notarial protection, liability, contract, transaction.*

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-100-110

Formulation of the problem. The relevance of this study is manifested in the context of the constant need to improve the legal system, in particular, its component - notaries. Given the constant changes in society and technological breakthroughs, it is necessary to adapt notarial activities to new realities. The study of the theoretical foundations and regulatory framework of notaries in Ukraine in comparison with other countries allows identifying the advantages and disadvantages in national legislation and contributes to the improvement of the regulatory framework. The analysis of the fundamental principles and tasks of the notary, its role in the system of law and order, as well as the comparison of the legal status of notaries

in different legal systems are relevant in terms of finding optimal models for regulating notarial activities in Ukrainian legislation.

The problem of the study is the need to adapt notarial activities to modern challenges, including changes in society and technological breakthroughs. Therefore, the issue of supporting notarial protection in Ukraine with the help of electronic technologies, such as electronic document management and electronic digital signature, is significant. The importance of protecting subjective civil rights through notarial activities is also related to the fact that notarial protection is becoming an effective complement to other forms of legal protection. In addition, further analysis and consideration of foreign experience in lawmaking may help to improve legislation in Ukraine, ensuring its compliance with modern requirements and international standards. All of the above substantiates the need to analyse foreign experience and allows for the development of recommendations for improving the legal status of notaries in Ukraine, including increasing the efficiency of their activities in the context of current challenges, in particular those related to Russia's war against Ukraine.

Analysis of recent studies and publications. The study of the issue of notarial protection is a relevant and widely discussed phenomenon both in the scientific environment and in the practice of law enforcement in Ukraine and in foreign countries. Many scholars and legal practitioners from Ukraine and other countries have made a significant contribution to the study of this issue by examining various aspects of notarial protection in different jurisdictions. Among them, in particular, we should highlight the works of Fursa S.Y., Talpis J. A., Ene Anderson, Gamal I. O., Bondareva M. V., Ilyina Yu.P., Milorava M. and others. However, in the scientific works of the above-mentioned scholars, notarial protection is considered either fragmentarily or through the prism of national legislation, without taking into account the new challenges of digitalisation and systemic changes in national and international legislation. The issues of notarial protection peculiarities in Ukraine and in various foreign countries, which are currently relevant, remain unaddressed, which could identify common trends and highlight differences in legal practice. This approach will help improve the notary system and increase the effectiveness of legal protection of citizens. Therefore, the purpose of this study is to provide a theoretical and legal analysis of notarial protection in Ukraine and in some foreign countries.

Presentation of the main material. Based on the provisions of Article 15 of the Civil Code of Ukraine (Цивільний кодекс України, 2003), every person has the right to protect his or her civil right in the event of its violation, non-recognition or challenge. Article 18 of the Civil Code of Ukraine (Цивільний кодекс України, 2003) provides for the possibility of protecting civil rights through notarial acts. Obviously, notarial protection in Ukraine is an important component of the legal system aimed at protecting the rights and interests of citizens and other participants in legal relations. The protection of rights and interests of participants in civil legal relations by a notary contributes to the protection of subjective civil rights, complementing other methods of protection, such as judicial and administrative. In addition, it is harmoniously integrated into the overall structure of the country's legal environment and plays a key role in ensuring law and order. The fundamental principles of notarial protection, such as legality, objectivity, independence and competence, are the basis of notaries' activities and ensure the legal accuracy and legality of any transactions.

As O. Kot notes, from the point of view of the modern understanding of jurisdiction, the protection of rights can have both judicial and alternative forms, such as administrative and notarial, the latter can reasonably be considered as a separate form of protection of subjective civil rights (Kot, 2017).

According to Art. 18 of the Civil Code of Ukraine (Цивільний кодекс України, 2003), a notary can protect civil rights, for example, by drawing up an executive inscription

on a debt document in cases and in the manner prescribed by law. This aspect is important, as this legal provision establishes the main mechanism for the protection of civil rights through notarial activity. Notarial proceedings, as the main element of notarial activity, have their own rules and sequence, and often lead to the issuance of a notarial deed. This process is aimed at achieving specific goals and depends on the actions of all participants in the notarial procedural relations. The explanation of the Ministry of Justice of Ukraine dated 06.12.2011 (Міністерство юстиції України, 2011) states that a notarial act has its own legal significance, and notarial proceedings consist of successive actions performed in order to give them legal validity.

The notarial process is a complex concept that covers not only specific notarial acts, but also accompanying procedures and legal relations. As is well known, the notarial process begins with the submission of an application for a certain notarial act. This usually takes place at the initiative of one of the parties or, if necessary, with the notary's involvement. After submitting the application, the notary performs a number of actions related to the identification of the applicant, verification of documents and other necessary procedures. Then, he or she performs the necessary notarial act in accordance with the law and at the request of the applicant. This may include certification of documents, drafting of contracts, certification of signatures, etc. An important part of this process is for the notary to comply with all legal requirements and ensure the legality and authenticity of the actions performed. In addition to the notarial acts themselves, a significant part of the notarial process is made up of supporting procedures. This includes preparing documents, consulting the parties, and explaining the legal aspects of a transaction or document. The notary is also responsible for the preservation and archiving of important documents related to the notary's actions (Нотаріальна палата України, б.д.).

Despite the general nature of notarial protection, it has a number of peculiarities, among which it is worth noting its official status, which is determined by its introduction into the legislation of the country and recognition by state authorities as one of the main means of ensuring law and order and protecting the rights of citizens. In addition, the official status of notarial protection implies its legal consolidation in the relevant legislative acts that grant notaries certain powers and establish the rules of their activities. This creates a legal basis for the performance of notarial functions and provides legal certainty to all transactions certified by a notary. At the same time, the state recognition of notarial protection as an official status implies its integration into the system of state bodies, including the justice system.

Thus, an important aspect of the notarial process is its legal regulation. The notarial procedure is based on a set of rules that govern the activities of notaries in the process of performing notarial acts. These rules are established by the country's legislation and ensure standardisation and uniformity of procedures, which helps to protect the rights and interests of citizens.

Ukrainian legislation does not provide a clear definition of the status of a notary, although this issue is regulated by the Law of Ukraine 'On Notaries' (Закон України № 3425-XII, 1993). To improve national notarial legislation, it is important to analyse the theoretical and regulatory aspects of the legal status of a notary in other countries with different legal systems. Notarial protection in Ukraine is supported by the system of electronic document management and electronic digital signature, which ensures the security and confidentiality of transactions. Notarial activity can be considered as a form of protection of subjective civil rights that complements other methods of protection, such as judicial and administrative (Фурца, 2012).

In the world of science, there are two main models of modern notaries: Latin and Anglo-Saxon. The Latin notary originated in the countries of the Romano-Germanic legal

system and is based on the adaptation of Roman law and general legal concepts. This model is characterised by certain common features, in particular: a notary receives powers from the state and acts on its behalf and under its control, and therefore the position of a notary is characterised by publicity; one of the main functions of a notary is to make transactions authentic; a notary receives payment for his/her services based on established tariffs; notaries are united in collective bodies, such as notary chambers (Talpis, 2003). In general, the Latin-type notary provides for the status of a free profession for notaries, as clients treat them as an independent and responsible legal advisor, not as a representative of the authorities. This promotes a certain dynamism and flexibility in the interaction with the notary.

Despite the above specifics, it should be noted that the Latin-type notary not only ensures effective protection of the rights and interests of individuals and legal entities, but also plays an important role in maintaining legal stability and trust in the justice system. The carefully regulated activities of notaries, based on the principles of objectivity, independence and confidentiality, help to avoid conflicts and resolve legal issues through voluntary agreement of the parties. This notary model results in a high degree of protection of the legal interests of the parties to legal relations. This is achieved due to the authenticity of documents drawn up by a notary, which have significant judicial force and are recognised by all subjects of private and public legal relations (Piepu and Yagr, 2001). This approach encourages greater trust in the legal system and facilitates the effective resolution of legal conflicts, focusing on the transparency and legality of the actions of parties to legal relations, which is an important prerequisite for maintaining law and order and social stability. The Latin notary is an important element of the legal culture of society, contributing to the formation of a conscious attitude to law and a responsible approach to legal actions by participants in private legal relations.

There are three main variants of Latin notaries in Europe: German, French and mixed (Talpis, 2003). The German model is characterised by limited activity of the notary at all stages of the notarial process. The main work consists in drafting the relevant document and its subsequent certification. The notary does not play an important role in preparing for the notarial act, advising clients and obtaining the necessary documents. In this system, notarial functions sometimes have a formal character that lacks a creative dimension. However, this formalism contributes to the unification of notarial acts and notarised documents, reducing competition between notaries.

In the French model, the notary is proactive and takes the initiative to interact with clients. He or she takes on all aspects of customer service, from collecting the necessary documentation to registering notarial deeds. This model provides for an individual approach to each client in order to achieve the desired legal result (Padilla, 2018). However, such a flexible approach may lead to a reduction in the level of formality, which in turn may lead to an inappropriate attitude to professional duties.

The mixed model of notaries combines elements of both systems and is quite effective as it combines the advantages of both approaches. It allows notaries to be proactive and active in their interactions with clients, which contributes to faster and more efficient resolution of legal issues. At the same time, the level of formality and compliance with professional standards is maintained, which guarantees the reliability and legitimacy of notarial acts. However, it is important to bear in mind that the successful functioning of the mixed model requires notaries to pay great attention to detail and balance between an individual approach to clients and compliance with established procedures and standards.

The notary model demonstrates its effectiveness to a greater extent when analysing the notaries of specific countries. In particular, the organisation of notarial protection in Estonia, which is regulated by the Estonian Notary Act, is worthy of note (Riigi Teataja, 2013). The

adoption of this law formalised the replacement of the existing system of state notaries with Latin notaries. In Estonia, a notary acts as a person performing public legal functions, vested by the state with the authority to regulate legal relations and prevent legal conflicts (Anderson, 2006). According to Estonian law, a notary is a person who performs public law powers granted by the state (in particular, resolves inquiries from interested parties regarding facts and events of legal significance and performs other professional duties to ensure stability and order). A notary does not act as an entrepreneur or civil servant, but performs his duties as an independent specialist under his own responsibility (Anderson, E., 2003).

This approach relies on the notary as an authoritative official with statutory status and powers. The notary is obliged to act in accordance with established rules and standards, ensuring legal compliance and protecting the interests of the parties. His work is aimed at ensuring the stability of legal relations and the implementation of procedures in accordance with applicable law. Thus, the notary acts as a key stabilising factor in the legal system, guaranteeing the reliability and inviolability of legal agreements and documents.

The legislation on notaries of the Slovak Republic stipulates that only notaries are entitled to perform notarial acts (Collection of Laws of The Slovak Republic, 1992). The Law of the Slovak Republic on Notaries defines a notary as a person authorised to perform notarial activities, as well as to provide legal services to individuals and legal entities, draft documents, manage property and represent interests in property matters. According to the legislation of the Slovak Republic, notarial activities cannot be combined with commercial or any other activities for profit (Justice without Litigation, n.d.). In general, the Slovak Republic has a system of public notaries, and notaries have the status of public law officials, despite the fact that they act on their own behalf and bear personal responsibility. Despite the existence of a special legal framework, it should be noted that the issue of the legal status of a notary in this country is not clearly resolved (Asaulyuk, 2006).

In France, the notary system is a component of the public justice system and is called the 'Public Notary Service'. In the French notary system, the legal status of a notary is defined as a civil servant who is entitled to certify legal facts (Brown, 1953). At the same time, the Ordinance 'On the Status of the Notary' (Smithers, 1911), which defines a notary as an official, a representative of a free profession and a guarantor of authenticity, has not ceased to be in force. In general, notarial activity in France is characterised by a kind of paradoxical nature that combines two different aspects in one person: an official with official powers delegated by the state and a person who performs this function within the framework of a liberal status. The special status of a notary is reflected in his or her functional duties and responsibilities to society. The liberal status means that a notary is more than an intermediary in the performance of legal actions, but rather acts as a trustee with responsibility for ensuring the legality and legitimacy of the transactions he or she certifies (French-property.com, n.d.). A notary must carefully check all documents he or she signs and ensure that they comply with the law and the will of the parties, so his or her role is not only to record the fact of transactions but also to ensure their legal validity. However, along with the high status of trust and responsibility, a notary must also meet the requirements of a liberal status. This means that notarial activities are open to competition and regulated by market conditions. The notary has the right to set his/her own fees for the services provided, and also has a certain degree of autonomy in conducting his/her practice. An important aspect of the liberal status is also the notary's liability to the court for his or her actions or omissions (Гамаль, 2008). In the event of violations or errors, the court may impose severe measures, including correction of errors, punishment or removal from office. Such a procedure puts a lot of pressure on the notary, who must constantly adhere to high standards of professional activity and ethical principles.

The status of a free profession implies that clients are more likely to perceive notaries

as independent legal advisers rather than as representatives of the authorities. This is due to the fact that the notary must comply with the obligations to provide advice, as any breach of these obligations may result in serious sanctions by the court. The notary is personally liable for his or her actions and advice, which determines the nationwide nature of solidarity between notaries in France (French-property.com, n.d.).

In the Federal Republic of Germany, the status of a notary is determined by the Federal Notary Regulation of 16 February 1961, according to which the notary actually performs the functions of preventive justice (Federal Ministry of Justice, 2022). The preventive nature of notarial activity significantly relieves the German courts, as notaries can resolve legal issues and conclude agreements between individuals and legal entities without going to court. In addition, the Federal Notary Regulation stipulates that a notary also performs public functions by holding a position delegated on behalf of the state and performing certain public duties. He or she is granted state powers, but is subject to official supervision to ensure the proper performance of his or her professional duties. Interestingly, in Germany, unlike in other countries, most notaries are not state employees, except in certain Länder. In this country, notaries actually perform their duties on behalf of the state and are mostly civil servants (Wolf, 1999).

The Anglo-Saxon type of notary, which is typical for most European countries and is based on private practice rather than on state delegation of authority, should be distinguished from the Latin type of notary (Kyianytsia, 2023; Василів та Сорочкіна, 2020). Unlike the Latin type, in the Anglo-Saxon notary system, notaries may be practicing attorneys or other lawyers who perform notarial acts as part of their professional practice (Cerka, Grigiene and Poderyte, 2015). Despite a number of differences, the Anglo-Saxon notary system has its advantages. For example, it offers more flexibility and opportunities for notaries to develop their business, as they can act not only as notaries but also as lawyers or consultants. However, this approach may also create conflicts of interest, violating the principle of objectivity of notarial acts.

Considering the peculiarities of notary organisation in the United States, it is worth noting the absence of this institution as a single specialised state institution. Notaries in the United States do not have specific duties, as in the countries of the continental legal system, where they are officials whose activities are related to the practice of law or may not be related to it (Бондарева, 2006; Ільїна, 2013). The United States has a specific legal status of notaries, which is marked by the fact that they are prohibited from providing legal advice, drafting agreements and other forms of activity that belong to the sphere of professional lawyers (Мілорава, 2005).

In the UK, there is no special legal act regulating the activities of the notary. This suggests that the institution of notaries in the UK is based on legal customs, commercial law, court precedents and statutes containing provisions on the procedure for performing certain notarial acts (Brooke, 1988).

Analysing the organisation and functioning of notaries in the United States of America and the United Kingdom, one can identify significant differences and observe some convergence in principles and approaches. In the United States, notaries are regulated on a state-by-state basis, which leads to a significant diversity in the legislation of this legal area. Notaries in the United States have the right to certify signatures on documents, certify the sources of documents, draw up minutes and perform other actions. In order to become a notary public, you usually need to pass a special exam and obtain a licence from the relevant state authorities. Notaries play an important role in maintaining the credibility of legal documents and transactions, and their functions often include verifying the identity of the signatory as well as the document for subjective validity (Мілорава, 2005).

In the UK, the notary system is more centralised and notaries have less power than their American counterparts. They usually specialise in drafting and notarising certain types of documents, such as contracts or wills. In order to become a notary in the UK, you need to undergo special training and register in accordance with the rules set by the Royal College of Notaries (Brooke, 1988). Despite these differences, in both countries, notaries play an important role in ensuring legal stability and trust in documents. In both systems, there are clear procedures for admission to the notary profession, including education, examination and licensing requirements. In addition, notaries have a high legal status that allows them to perform their duties with great responsibility to the law and society.

In general, in the UK and the USA, the legal status of a notary is not clearly defined at the legislative level. In addition, a notary acts as a person who has a certain dependence on the subjects of civil legal relations to whom he/she provides services on behalf of the state. Also, the notary must take into account not only the requirements of the law, but also legal customs and court precedents (Василів та Сорочкіна, 2020).

Conclusions. Thus, in the world science, there are two main models of modern notaries: Latin and Anglo-Saxon. The Latin notary is based on the adaptation of Roman law and general legal concepts and is characterised by the publicity of the notary's position, authentication of transactions, payment for services based on tariffs and the unification of notaries into collective bodies. This model provides for the status of a free profession for notaries, which promotes dynamism and flexibility in interaction with clients. Today, there are several variants of Latin notaries in Europe, including the German, French and mixed models. Each of them has its own peculiarities and advantages, but the successful functioning of any model requires notaries to comply with professional standards. It should be noted that the Latin notary is an important element of the legal culture of society and contributes to the formation of a conscious attitude to law and a responsible approach to legal actions by participants in legal relations.

Comparing the Latin and Anglo-Saxon types of notaries, one can identify significant differences in their organisation and functioning. The Latin notary system, which is typical for most European countries, is based on private practice and compliance with certain legal standards regulated by the state. Notaries often act on behalf of the state, receiving authority from it and being controlled by it. In contrast, the Anglo-Saxon notary system allows notaries to act as attorneys or consultants, which can provide greater flexibility in their professional activities. However, this can also create conflicts of interest and violations of the principles of objectivity. Overall, despite the differences in organisation and regulation, notaries in both systems play an important role in ensuring legal stability.

This study is important for improving the legislation on notaries in Ukraine, as it provides an opportunity to take into account the diversity of approaches and models of notaries existing in the world. Understanding the peculiarities of the Latin and Anglo-Saxon types of notaries will help to find the best way to develop and reform the notary system in Ukraine. In particular, it is important to ensure that the legal status of notaries is adequate to guarantee their independence and accountability before the law. It is also important to ensure high standards of professional training to ensure the quality and credibility of their work. Therefore, a thorough analysis of international experience in the field of notaries is an important step towards improving notary legislation in Ukraine, contributing to the quality of legal services and trust in the notary system as a whole.

Bibliographic list

Бондарева, М. В., 2006. Англосаксонський нотаріат: особливості організації та функціонування. *Університетські наукові записки*, 3-4, с. 153-159.

- Василів, С. та Сорочкіна, О., 2020. Світові системи нотаріату: порівняльний аналіз. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки* [онлайн], 1. Доступно: <<https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21501/23.pdf>>
- Гамаль, І. О., 2008. Сучасний стан розвитку системи нотаріату в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*, 2 (34), с. 3–7.
- Закон України Про нотаріат № 3425-ХІІ від 02.09.1993. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>>
- Ільїна, Ю. П., 2013. Особливості правового статусу нотаріуса в деяких зарубіжних країнах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Правознавство*, 5, с. 148-152.
- Кот, О. О., 2017. *Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав*. Дисертація. Доктор наук. Київ, НДППіП.
- Мілорава, М., 2005. Нотаріат та нотаріальна діяльність у Сполучених Штатах Америки. *Юриспруденція: Теорія і практика*, 7, с. 50-55.
- Міністерство юстиції України, 2011. Роз'яснення: Особливості нотаріального провадження при вчиненні протесту векселя про неплатіж від 6 грудня 2011 року [онлайн]. Доступно: <https://zakononline.com.ua/documents/show/332348__332413>
- Нотаріальна палата України, б.д. *Міжнародний досвід*. [онлайн]. Доступно: <http://npu.in.ua/mizhnarodnij-notariat/mijnarodniy_dosvid/mijnarodniy_dosvid#>
- Фурса, С. Я., 2012. *Теорія нотаріального процесу: науково-практичний посібник*. Київ : Алерга.
- Цивільний кодекс України № 435-IV, 2003. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>>
- Anderson, E., 2003. *Status and Role of Notary in Legal System of Estonia. 10th Anniversary of the Estonia Notaries*. Tallinn 2003, pp. 53-62.
- Anderson, E., 2006. State Liability without the Liability of State. *Juridica international*, [online], XI, pp.146–157. Available at: <https://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2006_XI_146.pdf>
- Asaulyuk, O., 2006. Short commentary on the Law of Slovakia “On notaries and notarial activity”. *Small Encyclopedia of a Notary*, 2(26), pp. 75-92.
- Brooke, R., 1988. *Brooke's Notary. Notarial Office and Practice in England and Overseas*. 10th ed. London, Stevens & Sons.
- Brown, L. N., 1953. The Office of the Notary in France. *The International and Comparative Law Quarterly*, 2(1), pp. 60–71. Cambridge University Press.
- Cerka, P., Grigiene, J. and Poderyte, E., 2015. Possibility for notaries of Latin tradition to carry mediation function, *Polish Political Science Yearbook*, p. 50-70. DOI: 10.15804/tpn2015.1.03
- Collection of Laws of The Slovak Republic, 1992. *ACT of the Slovak National Council of 06 May 1992 on notaries and notaries' activities (Notary Rules)*. [online] Available at: <<https://www.notar.sk/wp-content/uploads/2021/08/Act-on-notaries-and-notaries-activities-Notary-Rules.pdf>>
- Federal Ministry of Justice, 2022. *Federal Code for Notaries* [online] Available at: <https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bnoto/englisch_bnoto.html>
- French-property.com, n.d. *The Notaire and his role in France*. [online] Available at: <https://www.french-property.com/reference/role_of_notaire.htm>
- Justice without Litigation, n.d. *Executive Summary Legal Study*. [online] Available at: <[107](https://ihr-</p></div><div data-bbox=)

- notariat.at/fileadmin/user_upload/Notariatskammer/JuWiLi/Executive_Summary_legal_study.pdf>
- Kyianytsia, L., 2023. Comparative Analysis of Notarial Functions in Ukraine, Poland and Lithuania. *Krakowskie Studia Malopolskie* [online], 4(40). Доступно: <<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1895099>>
- Padilla, A., 2018. *Notary Public. Handbook*. Sacramento, California [online] Available at: <<https://notary.cdn.sos.ca.gov/forms/notary-handbook-2018.pdf>>
- Piepu, Z.F. and Yagr, Z., 2001. The review of the XXII the International Latin notarial congress. *The notarial reporter*, 11(2), p. 3-13.
- Riigi Teataja, 2013. Notaries Act. Passed 06.12.2000. [online] Available at: <<https://www.riigiteataja.ee/en/eli/511112013002/consolide>>
- Smithers, W. W., 1911. History of the French Notarial System, 60 U. Pa. L. Rev. 19. [online] Available at: <https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7217&context=penn_law_review>
- Talpis, J. A., 2003. Latin notariat in the face of globalization. *Bulletin of the Verkhovna Rada*, 9, p. 38-39.
- Wolf, C. R., 1999. Notaries in Germany. In: Tremml, B., Buecker, B. (eds) *Key Aspects of German Business Law*. Springer, Berlin, Heidelberg. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-662-08065-8_11>

References:

- Anderson, E., 2003. *Status and Role of Notary in Legal System of Estonia. 10th Anniversary of the Estonia Notaries*. Tallinn 2003, pp. 53-62.
- Anderson, E., 2006. State Liability without the Liability of State. *Juridica international*, [online], XI, pp.146–157. Available at: <https://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2006_XI_146.pdf>
- Asauljuk, O., 2006. Short commentary on the Law of Slovakia “On notaries and notarial activity”. *Small Encyclopedia of a Notary*, 2(26), pp. 75-92.
- Bondareva, M. V., 2006. Anhlosaksons'kyi notariat: osoblyvosti orhanizatsiyi ta funktsionuvannya [Anglo-Saxon notary: peculiarities of organization and functioning]. *Universytet'ski naukovi zapysky*, 3-4, p. 153-159 (in Ukrainian).
- Brooke, R., 1988. *Brooke's Notary. Notarial Office and Practice in England and Overseas*. 10th ed. London, Stevens & Sons.
- Brown, L. N., 1953. The Office of the Notary in France. *The International and Comparative Law Quarterly*, 2(1), pp. 60–71. Cambridge University Press.
- Cerka, P., Grigiene, J. and Poderyte, E., 2015. Possibility for notaries of Latin tradition to carry mediation function, *Polish Political Science Yearbook*, p. 50-70. DOI: 10.15804/tpn2015.1.03
- Collection of Laws of The Slovak Republic, 1992. *ACT of the Slovak National Council of 06 May 1992 on notaries and notaries' activities (Notary Rules)*. [online] Available at: <<https://www.notar.sk/wp-content/uploads/2021/08/Act-on-notaries-and-notaries-activities-Notary-Rules.pdf>>
- Federal Ministry of Justice, 2022. *Federal Code for Notaries* [online] Available at: <https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bnoto/englisch_bnoto.html>
- French-property.com, n.d. *The Notaire and his role in France*. [online] Available at: <https://www.french-property.com/reference/role_of_notaire.htm>
- Fursa, S. YA., 2012. *Teoriya notarial'noho protsesu: naukovo-praktychnyy posibnyk. [Theory of the notarial process: scientific and practical guide]*. Kyiv : Alerta (in Ukrainian).

- Hamal', I. O., 2008. Suchasnyy stan rozvytku systemy notariatu v Ukraini [The current state of development of the notary system in Ukraine]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya*, 2 (34), p. 3–7 (in Ukrainian).
- Il'yina, YU. P., 2013. Osoblyvosti pravovoho statusu notariusa v deyakykh zarubizhnykh krayinakh [Peculiarities of the legal status of a notary in some foreign countries]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Pravo*, 5, p. 148-152 (in Ukrainian).
- Justice without Litigation, n.d. *Executive Summary Legal Study*. [online] Available at: <https://ihr-notariat.at/fileadmin/user_upload/Notariatskammer/JuWiLi/Executive_Summary_legal_study.pdf>
- Kot, O. O., 2017. *Problemy zdiysnennya ta zakhystu sub'yektyvnykh tsyvil'nykh prav [Problems of implementation and protection of subjective civil rights]*. Dysertatsiya. Doktor nauk. Kyiv, NDIPPiP (in Ukrainian).
- Kyianytsia, L., 2023. Comparative Analysis of Notarial Functions in Ukraine, Poland and Lithuania. *Krakowskie Studia Malopolskie* [online], 4(40). Доступно: <<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1895099>>
- Milorava, M., 2005. Notariat ta notarial'na diyal'nist' u Spoluchenykh Shtatakh Ameryky [Notary and notary activity in the United States of America]. *Yurysprudentsiya: Teoriya i praktyka*, 7, p. 50-55 (in Ukrainian).
- Ministerstvo yustytisyi Ukrainy, 2011. Roz'yasnennya: Osoblyvosti notarial'noho provadzhennya pry vchynenni protestu vekselya pro neplatizh vid 6 hrudnya 2011 roku [Explanation: Peculiarities of notarial proceedings when protesting a promissory note for non-payment dated December 6, 2011] [online]. Available at: <https://zakononline.com.ua/documents/show/332348__332413> (in Ukrainian)
- Notarial'na palata Ukrainy, b.d. *Mizhnarodnyy dosvid [International experience]*. [online]. Available at: <http://npu.in.ua/mizhnarodnij-notariat/mijnarodnij_dosvid/mijnarodnij_dosvid#> (in Ukrainian)
- Padilla, A., 2018. *Notary Public. Handbook*. Sacramento, California [online] Available at: <<https://notary.cdn.sos.ca.gov/forms/notary-handbook-2018.pdf>>
- Piepu, Z.F. and Yagr, Z., 2001. The review of the XXII the International Latin notarial congress. *The notarial reporter*, 11(2), p. 3-13.
- Riigi Teataja, 2013. Notaries Act. Passed 06.12.2000. [online] Available at: <<https://www.riigiteataja.ee/en/eli/511112013002/consolide>>
- Smithers, W. W., 1911. History of the French Notarial System, 60 U. Pa. L. Rev. 19. [online] Available at: <https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7217&context=penn_law_review>
- Talpis, J. A., 2003. Latin notariat in the face of globalization. *Bulletin of the Verkhovna Rada*, 9, p. 38-39.
- Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy № 435-IV, 2003 [Civil Code of Ukraine No. 435-IV, 2003]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (in Ukrainian).
- Vasylyiv, S. and Sorochkina, O., 2020. Svitovi systemy notariatu: porivnyal'nyy analiz [World notary systems: a comparative analysis]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivska politekhnika". Seriya: Yurydychni nauky* [online], 1. Available at: <<https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21501/23.pdf>> (in Ukrainian)
- Wolf, C. R., 1999. Notaries in Germany. In: Tremml, B., Buecker, B. (eds) *Key Aspects of*

German Business Law. Springer, Berlin, Heidelberg. DOI:
<https://doi.org/10.1007/978-3-662-08065-8_11>

Zakon Ukrainy Pro notariat № 3425-XII vid 02.09.1993 [Law of Ukraine On Notary No. 3425-XII dated September 2, 1993]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>> (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 19.04.2024 р.

**Марценко Н.
Звенигорецька Н.**

ПРАВОВІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ НОТАРІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ ТА У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Проведене дослідження є актуальним у зв'язку з постійною потребою в удосконаленні правової системи та її вагомої складової нотаріату. Передусім, це пов'язано із необхідністю врахування постійних змін у суспільстві та технологічних проривів задля адаптації нотаріальної діяльності до нових реалій. Крім того, аналіз теоретичних основ і нормативно-правової бази нотаріату в Україні порівняно з іншими країнами допомагає виявити переваги та недоліки в національному законодавстві і сприяє вдосконаленню правових норм. Тому метою проведеного дослідження є теоретико-правовий аналіз нотаріального захисту в Україні та в окремих зарубіжних країнах.

У даній роботі проаналізовано теоретичні засади та нормативно-правову базу, що регулює нотаріальну діяльність та визначає правовий статус нотаріуса в Україні та у деяких зарубіжних країнах різних правових систем. У статті досліджується роль нотаріату як складової системи правопорядку, його завдання та особливості організації. Визначено основні елементи, що становлять правовий статус нотаріуса в Україні та у зарубіжних країнах.

Здійснено порівняльно-правову характеристику особливостей правового статусу нотаріуса в нотаріаті латинського та англосаксонського типів. Особлива увага приділяється висвітленню законності, об'єктивності, незалежності та компетентності нотаріусів, які відіграють ключову роль у забезпеченні юридичної достовірності та законності правочинів. Обговорюється підтримка нотаріального захисту в Україні за допомогою системи електронного документообігу та електронного цифрового підпису, що забезпечує безпеку та конфіденційність правочинів.

Досліджено роль нотаріальної діяльності як форми захисту суб'єктивних цивільних прав, яка доповнює інші методи правового захисту. Зокрема, акцентовано увагу на тому, що нотаріальний захист є доповненням до інших форм захисту, таких як судовий та адміністративний, і визначено необхідність аналізу правового статусу нотаріусів у інших країнах для удосконалення вітчизняного нотаріального законодавства. Запропоновано врахувати досвід нормотворчої діяльності закордонного законодавця з метою теоретичного та законодавчого вдосконалення правового статусу нотаріуса в Україні.

Ключові слова: *нотаріат, нотаріус, правовий статус нотаріуса, захист, форма захисту, нотаріальний захист, відповідальність, договір, правочин.*

УДК 342:340.5:342.9

І. В. Міщенко
Н. О. Коваль

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МИТНИХ РЕЖИМІВ (ПРОЦЕДУР) В УКРАЇНІ ТА ЄС

Стаття присвячена дослідженню ключових розбіжностей у підходах до правового регулювання митних режимів в Україні та Європейському Союзі. Автором здійснено порівняння положень Митного кодексу України та Митного кодексу ЄС, в результаті якого з'ясувалося, що обидві юрисдикції використовують схожі підходи до правового регулювання у цій сфері, що є наслідком постійної роботи з гармонізації українського законодавства у сфері митної справи з митним законодавством ЄС. Однак, автором помічено, що в окремих аспектах розбіжності є суттєвими. Не враховуючи термінологічних невідповідностей, які можна обґрунтувати складністю перекладу специфічної термінології, поняття та перелік митних режимів (митних процедур в ЄС) є різними. Автор виявила помилку у визначенні митного режиму, якої припустився український законодавець та піддає критиці визначення ключового поняття, яке дається в Митному кодексі ЄС. Робиться висновок про більш виважений підхід європейського законодавця стосовно формування переліку митних режимів (процедур). Автор доходить висновку про переобтяження системи митних режимів в Україні та необхідність зменшення їх кількості. Це сприятиме спрощенню здійснення митного оформлення товарів, спростить розуміння окремих положень Митного кодексу України та покращить їх правозастосування компетентними органами. Автор вважає за необхідне виключити з числа митних режимів такі їх види, як безмитна торгівля, тимчасове вивезення як такі, що не відповідають визначенню митного режиму. Реімпорт та реекспорт, на думку автора, є діями, що покликані завершити інші митні режими або розпорядитися товарами, не поміченими під жоден митний режим. Норми про знищення та руйнування, а так само відмову на користь держави пропонується об'єднати з наявними положеннями, що регулюються способи розпорядження товарами, поряд із реалізацією, безкоштовною передачею відповідним суб'єктам тощо.

Ключові слова: митний режим, митна процедура, розпорядження товарами, митні формальності, МК ЄС, МК України

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-111-120

Постановка проблеми. Створення та функціонування належної нормативно-правової бази, адекватної реаліям сучасності, є запорукою успішної реалізації будь-якого напрямку діяльності держави. Не є винятком і митна справа України, яка протягом більше ніж 30 років невпинно розвивається, видозмінюється та перебуває в пошуку найбільш оптимальної моделі свого функціонування. Інститут митних режимів є одним з ключових інститутів митного права України, від якості норм, що становлять його наповнення, залежить ефективність реалізації митної справи в цілому. Адже кожен суб'єкт, зацікавлений у переміщенні товарів через митний кордон, стикається з необхідністю декларувати свій товар у той чи інший митний режим в залежності від мети такого переміщення. Правильний вибір та застосування митного режиму – запорука ефективного здійснення зовнішньоекономічної операції. Тож правильність та

адекватність підходів до реалізації передбачених новим Митним кодексом (далі – МК) України митних режимів, їх змісту, особливостей застосування та оподаткування товарів в залежності від їх видів є необхідним фактором для належного функціонування та ефективної взаємодії як публічного, так і приватного секторів, залучених до сфери міжнародної торгівлі та митної справи. Одним із критеріїв оцінки такої правильності та адекватності може служити порівняння вітчизняної та європейської систем митних режимів, особливо зважаючи на активні євроінтеграційні процеси, які відбуваються в Україні. Це допоможе зрозуміти напрямки подальшого реформування інституту митних режимів та і митного законодавства в цілому, спрогнозувати наслідки такого реформування та мінімізувати пов'язані з цим ризики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут митних режимів в Україні є достатньо дослідженим напрямком в митному праві. Він остаточно сформувався з набуттям чинності МК України 2012 року з деякими корективами, внесеними в 2022 році. Серед дослідників, які розглядали митні режими комплексно як інститут митного права відзначмо Є.В. Додіна, Б.А. Кормича, М.В. Мельника, В.В. Науменка, Н.В. Осадчу, О.О. Тютюнника та багато інших. Чимало науковців присвячували свої роботи окремим видам митних режимів, серед них А.С. Мостовий, О.П. Нападистий, М.Г. Шульга та інші. Сластьоненко О.О., Корнійчук С.Л. та Науменко К.С. здійснювали порівняльний аналіз законодавства про митні режими в Україні та Великій Британії та Канаді (Сластьоненко та ін., 2022). Особливості застосування митних режимів України в умовах інтеграції до ЄС розглядалися Тучак Т.В. та Могильською М.О. (Тучак та Мошильська, 2018) Однак, зважаючи на те, що їхня публікація датована 2018 роком, вона не враховує останніх суттєвих змін у законодавство. Тому вважаємо, що інститут митних режимів в Україні з урахуванням останніх законодавчих змін, з точки зору його відповідності і стандартам ЄС, є недостатньо вивченим та все ще потребує уваги науковців.

Мета статті полягає здійсненні порівняння основних законодавчих положень в Україні та ЄС, які встановлюють підходи до правового регулювання та реалізації митних режимів в обох юрисдикціях, аналізі виявлених розбіжностей та формулюванні висновків щодо можливості та доцільності гармонізації відповідних положень митного законодавства України з нормами МК ЄС.

Виклад основного матеріалу. Відразу варто відзначити, що українському поняттю «митний режим» відповідає європейський відповідник «митна процедура». В даному дослідженні ми будемо розуміти ці поняття як синоніми, усвідомлюючи, що різниця між ними є. Ми не ставимо перед собою ціль обґрунтувати такі термінологічні девіації та з'ясувати їх причини, це вже було зроблено деякими науковцями (Кормич, 2017, с. 147). Разом із тим, розбіжності між українською та європейською термінологією в цьому контексті є доволі умовними, адже навіть в рамках самого ЄС серед його країн-членів немає єдності у застосуванні цих понять. Як відомо, митна справа є виключною компетенцією ЄС. В цих умовах діє єдиний МК ЄС, викладений всіма офіційними мовами ЄС. В цей же час в ЄС відсутня одна головна версія кодексу, викладена певною мовою. Всі версії МК ЄС, а їх 24, є однаково чинними та мають однакову юридичну силу. Якщо в англійській мові вживається термін «митна процедура» (наприклад, в назві Розділу V «General rules on customs status, placing goods under a *customs procedure*, verification, release and disposal of goods»), то в болгарській та словацькій версіях вживаються відповідники терміну «митний режим» («митнически режим» (Європейски парламент и Съвет, 2013) та «colnom režime» (Európsky Parlament a Rada, 2013) відповідно).

Порівнюючи правове регулювання митних режимів в Україні та ЄС, перше на

що варто звернути увагу, це підхід до визначення власне самих понять «митний режим» та «митна процедура». Так, МК України сфокусований на сутнісній характеристиці цього поняття визначаючи його як комплекс взаємопов'язаних правових норм, що відповідно до заявленої мети переміщення товарів через митний кордон України визначають митну процедуру щодо цих товарів, їх правовий статус, умови оподаткування і обумовлюють їх використання після митного оформлення (Митний кодекс України, 2012). Для уникнення плутанини в термінах, які порівнюються, зазначмо, що під митною процедурою у наведеному визначенні розуміється сукупність митних формальностей, зумовлених метою переміщення товарів через митний кордон України, та порядок їх виконання (Митний кодекс України, 2012). Тут митна процедура є складовою митного режиму, на відміну від МК ЄС, де митна процедура і є митним режимом. Повертаючись до визначення поняття, МК ЄС у статті 5 (п. 16) обмежується лише переліченням видів митних процедур: випуск для вільного обігу, спеціальні процедури та експорт (European Parliament and of the Council, 2013).

До обох підходів є певні питання, вирішення яких, на наш погляд, покращить ефективність правозастосування у цій галузі. Так, український законодавець помилково вважає, що товари, які переміщуються через митний кордон України, мають свій правовий статус. Юридична наука пов'язує правовий статус винятково з суб'єктами, та аж ніяк не з об'єктами і тим більше не з предметами правовідносин (Миколенко та Миколенко, 2023, с. 68; Галуцько та Правоторов, 2020, с. 68). Вірогідно законодавцем мався на увазі митний статус товарів, за яким вони поділяються на українські та іноземні. Однак, чому ця помилка не була виправлена протягом дванадцяти років з моменту прийняття кодексу, наразі не відомо.

Що ж стосується поняття митної процедури, яке дається у статті 5 «Дефініції» МК ЄС, то наразі про визначення як таке взагалі не йдеться. Наведення видів митних процедур у статті, де маються міститися основні дефініції, вважаємо абсолютно недоцільним, оскільки зі змісту МК ЄС і так зрозуміло на які види розробники цього документу класифікували митні процедури. Натомість розкриття сутності цього поняття, очевидно, бракує.

В контексті класифікації обидва митні кодекси також мають різні підходи. МК України не містить взагалі згадок про класифікацію митних режимів. Натомість вітчизняні науковці ж, навпаки, намагаються винайти якомога більше класифікацій, які видаються штучними та такими, що лише ускладнюють їх розуміння та дослідження. Так, О.В. Чуприна вважає, що «головні характеристики, які «кваліфікують» той чи інший вид митного режиму: напрямок переміщення товару (ввезення, вивезення, транзит), країна походження, мета переміщення, правила використання, володіння й розпорядження цим товаром, термін дії режиму, можуть слугувати критеріями для класифікації митних режимів» (Чуприна, 2015, с. 133). Н.В. Осадча вважає, що з метою визначення значущості певних груп режимів та вдосконалення механізму їх реалізації доцільно вдосконалити існуючу систему класифікації та здійснювати її за такими групами: режими, які впливають на сальдо торговельного балансу; глобалізаційні; режими, використання яких обумовлено необхідністю розвитку національної економіки (Осадча, 2009). Який внесок до науки чи практики зробить «визначення значущості тієї чи іншої групи режимів», авторка, на жаль, не пояснює. Природнім видається той факт, що одні митні режими застосовуються частіше за інших (наприклад, імпорт, експорт), а деякі (відмова на користь державі, знищення та руйнування) – у виняткових випадках. МК ЄС акцентовано класифікує митні процедури на три основні групи – випуск у вільний обіг, експорт та спеціальні митні процедури. Вважаємо що доцільніше було б виділяти дві категорії митних процедур –

стандартні, які забезпечують основу для міжнародної торгівлі (випуск для вільного обігу та експорт) та спеціальні, які дозволяють імпортувати товари з певною метою, без сплати частини або повної суми ввізного мита (Irish Tax and Customs, 2024, с. 28). Спеціальні процедури поділяються на чотири типи, кожен з яких у свою чергу поділяється на дві групи:

- 1) транзит – внутрішній та зовнішній;
- 2) зберігання – митний склад та вільна зона;
- 3) специфічне використання – тимчасове ввезення та кінцеве використання;
- 4) переробка – переробка на території ЄС та переробка за межами ЄС (Wolffgang & Harden, с. 11).

Порівнюючи набори митних режимів (процедур), передбачені обома законодавствами, можна діти висновку, що багато в чому вони є подібними. Разом із тим, законодавець ЄС більш виважено підійшов до формулювання переліку та в цілому підходу до регулювання митних процедур. В законодавстві ЄС перелік митних процедур у порівнянні з переліком митних режимів в Україні значно вужчий. Зупинимось більш детально на найбільш суттєвих відмінностях.

Так, деякі митні режими в Україні, такі як реімпорт та реекспорт, а також відмова на користь держави та знищення товарів не розглядаються в МК ЄС в якості окремих митних процедур. Вони доволі часто згадуються в МК ЄС, однак в якості дій (формальностей), що завершують спеціальні митні процедури. Так, стаття 250 МК ЄС встановлює, що тимчасове ввезення завершується реекспортом; відповідно до стаття 259 МК ЄС переробка за межами ЄС завершується реімпортом продуктів переробки та їх подальшим випуском у вільний обіг. Товари, поміщені під процедуру кінцевого використання, можуть за попереднім дозволом митних органів бути залишені державі особою, відповідальною за митну процедуру або власником товарів (ст. 199 МК ЄС). Крім того, зазначені дії уможливають належне розпорядження товарами, не поміщеними під жодну митну процедуру (наприклад, товари, які перебувають на тимчасовому зберіганні можуть бути реекспортовані за межі митної території ЄС без поміщення їх під митну процедуру). На додачу, в МК ЄС є окремий підрозділ, присвячений поверненим товарам. По суті це товари, які відповідно МК України поміщались би в митний режим реімпорту після їх попереднього експорту. Так, відповідно до частини 1 ст. 203 МК ЄС поверненими товарами є товари, що втратили митний статус Союзних товарів у зв'язку з їх вивезенням за межі митної території ЄС, та які повертаються на цю територію протягом трьох років і декларуються для випуску у вільний обіг, за заявою зацікавленої особи (European Parliament and of the Council, 2013).

Безмитна торгівля як митна процедура, а так само в будь-якому іншому контексті не згадується в МК ЄС. Разом із тим магазини безмитної торгівлі функціонують у всіх державах-членах. Технологічно система безмитної торгівлі, яка існує в ЄС, може працювати так само як і митна процедура митного складу, коли мова йде про продаж товарів із іноземним митним статусом. Реалізовані іноземні товари, які не призначені для споживання на території ЄС, підлягають реекспорту. Якщо ж через такі магазини реалізуються товари із союзним митним статусом, мова йде про звичайну торгівлю в межах ЄС, яка нічим не відрізняється від торгівлі через інші торговельні установи на митній території ЄС, а вивезення таких товарів є нічим іншим, як експортом. Ст. 141 МК України також визнає продаж українських товарів через магазини безмитної торгівлі експортом з точки зору їх оподаткування (Митний кодекс України, 2012). У вітчизняній науці існує думка про те, що правове регулювання продажу товарів, поміщених в режим безмитної торгівлі, має бути аналогічним до того,

як це передбачено щодо операцій з припасами, замість існування окремого митного режиму безмитної торгівлі (Мельник, 2016, с. 163 – 165). Наразі вважаємо, що така думка заслуговує уваги, оскільки виокремлення цілого митного режиму, який не має своїх власних особливостей (якогось певного призначення товарів, чи порядку розпорядження ними або власної схеми оподаткування тощо), а включає різні елементи, притаманні іншим режимам, не представляється доцільним.

Аналогічний підхід також має бути застосований і до митного режиму тимчасового вивезення, тобто він також має бути виключений з переліку митних режимів, які можуть застосовуватися в Україні як таке, що не відповідає визначенню митного режиму. Ми не вважаємо, що набір ознак, притаманних тимчасовому вивезенню, дає підстави вважати його окремим режимом. Тимчасове вивезення, яке практично не несе економічних ризиків навіть у випадку порушення його умов, може розглядатися в рамках митного режиму експорту. Ключовим моментом в цьому контексті має стати вирішення питання з вивезенням товарів, які оподатковуються експортним митом. На товари, які обкладаються вивізним митом, має надаватися гарантія, яка повинна погашатися у випадку повернення товарів, і зараховуватися в рахунок мита, - у випадку неповернення. В МК ЄС (ст. 277), як зазначалося, передбачається можливість тимчасового експорту товарів, які при цьому звільняються від оподаткування вивізним митом за умови їх подальшого реімпорту, однак не в рамках окремої митної процедури (European Parliament and of the Council, 2013).

Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує процедура кінцевого використання, заявлена в МК ЄС як окрема митна процедура з числа спеціальних. В МК України вона так само згадується як процедура, а не як митний режим. Не до кінця ясно, чи законодавець навмисно вжив слово «процедура», щоб відобразити інакшу правову природу кінцевого використання у порівнянні з митним режимом. Можливо ж це пояснюється традиційним для останніх законодавчих змін дослівним перекладом положень законодавчих актів ЄС. Так вже було з інститутом авторизованого економічного оператора, який скопійований з європейського аналогу без будь-якої адаптації під українські реалії, традиції та особливості правотворення. Нагадаємо, що за українським законодавством митна процедура становить лише елемент митного режиму та охоплює лише набір митних формальностей, що підлягають виконанню. Кінцеве використання розглядається з точки зору українського законодавства як різновид митного режиму імпорту, оскільки відповідні норми розміщені у главі 13 «Імпорт (випуск для вільного обігу)». За визначенням процедура кінцевого використання – це можливість для окремих іноземних товарів бути випущеними у вільний обіг на митній території України за зниженими ставками ввізного мита. Обов'язковою умовою для її застосування є наявність авторизації на застосування процедури кінцевого використання товарів та дотримання її умов. Такі товари повинні бути використані на митній території України лише певним чином, в суворо передбачених цілях, для яких і надається авторизація.

Навряд чи можна погодитися з таким підходом і вважати кінцеве використання проявом митного режиму імпорту. По суті імпорту, він же випуск у вільний обіг, тим і відрізняється від інших режимів, крім хіба що експорту, що після поміщення у нього товарів вони позбавляються митного контролю назавжди та їх власник з цього моменту не обтяжений жодними зобов'язаннями перед митними органами. При застосуванні процедури кінцевого використання митні органи уповноважені здійснювати контроль за ввезенням товарів, призначених для відповідного цільового використання, як перед наданням авторизації щодо застосування кінцевого використання, так і після (Закон і Бізнес, 2022). Крім того, якщо згадати, що різні митні режими, окрім митної процедури,

мають різні умови оподаткування та різний порядок використання товарів після митного оформлення, стає очевидним, що імпорт та кінцеве використання – це абсолютно різні митні режими, і аж ніяк різновиди одного і того ж режиму, як це бачить законодавець.

Отже вважаємо за доцільне доповнити Розділ 5 МК України окремою главою «Кінцеве використання», в якій передбачити як мінімум визначення цього митного режиму, умови поміщення товарів у цей митний режим та порядок його завершення та припинення.

Порівнюючи законодавчі підходи до митного режиму (процедури) транзиту, можна також знайти чимало розбіжностей. Незважаючи на те, що з жовтня 2022 року Україна приєдналася до Конвенції про процедуру спільного транзиту (Закон України Про приєднання..., 2022) та отримала можливість долучитися до Нової комп'ютеризованої транзитної системи NCTS, яка використовується в усіх країнах-ленах ЄС, Великій Британії та кількох інших європейських країн, які не входять до ЄС, деякі положення щодо транзиту трактується абсолютно по-різному. Так, відповідно до ст. 210 МК ЄС спеціальна митна процедура транзиту включає внутрішній та зовнішній транзит. Стаття 91 МК України встановлює, що переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення у митному режимі транзиту митною територією України здійснюється як прохідний або внутрішній транзит, або каботаж. На перший погляд схожі види транзиту наразі принципово відрізняються. Так, терміни МК ЄС «зовнішній» і «внутрішній» не мають нічого спільного з територією, на якій цей транзит відбувається, а пов'язані лише з митним статусом товарів. Зовнішній транзит стосується перевезення товарів з іноземним митним статусом, а внутрішній - товарів, що мають статус товарів Союзу (European Union, 2013).

В МК України диференціація видів транзиту здійснюється саме за територіальним принципом. Прохідним транзитом у цьому зв'язку є вид транзиту від пункту ввезення на митну територію України до пункту вивезення за межі митної території України.

Внутрішнім транзитом, або каботажем, є вид транзиту, який здійснюється:

- а) від пункту ввезення на митну територію України до митного органу, розташованого на митній території України;
- б) від митного органу, розташованого на митній території України, до пункту вивезення за межі митної території України;
- в) від одного пункту, розташованого на митній території України, до іншого пункту, розташованого на митній території України, у тому числі якщо частина цього переміщення проходить за межами митної території України;
- г) від штучного острова, установки або споруди, створених у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України, до митного органу, розташованого на території України, зайнятій сушею, та у зворотному напрямку (Митний кодекс України, 2012).

Така диференціація транзиту за територією, де він відбувається, не має суттєвого впливу на документальне оформлення та процедурні аспекти. Вони є досить подібними. В цей же час європейські види транзиту, які ґрунтуються на митному статусі транзитних товарів, мають різний порядок оформлення, супровідну документацію тощо.

Крім того, МК ЄС передбачає досить специфічні види транзиту, які не можуть бути застосовані в Україні навіть в теорії (це транзит Союзу, який застосовується тільки в рамках ЄС, транзит водними шляхами річки Рейн на підставі Мангеймської конвенції, який поширюється на країни, що межують з Рейном: Нідерланди, Бельгія,

Німеччина, Франція і Швейцарія) (Мищенко, с. 118).

Заслуговує на окреме порівняння знищення або руйнування, а також відмова на користь, які передбачені МК України в якості митних режимів, а в МК ЄС - як варіанти розпорядження товарами. Варто відзначити, що МК України, крім митного режиму знищення та руйнування, також передбачає такий спосіб розпорядження товарами, які з різних причин опинилися у володінні митних органів, як їх знищення (у випадках коли інші способи, наприклад, реалізація або безкоштовна передача певним суб'єктам, є недоцільними). Наявність різних норм, розміщених в різних частинах МК щодо схожих дій відносно товарів (а саме їх знищення) навряд чи сприяє чіткому розумінню та правильному правозастосуванню відповідних норм. Вважаємо за потрібне включити норми про знищення та руйнування товарів, а також відмову на користь держави у главу 38 МК України «Розпорядження товарами, транспортними засобами комерційного призначення та коштами», де передбачити різні підстави для такого знищення чи відмови, а також процедурні норми щодо кожного зі способів розпорядження товарами.

Висновки. Здійснена порівняльна характеристика правового регулювання митних режимів (процедур) в Україні та ЄС продемонструвала, що ключові аспекти цього інституту представлені в обох законодавствах у схожій манері, що свідчить про нарешті про фактичну, а не тільки на рівні концепцій та стратегій гармонізацію митного законодавства з міжнародними, зокрема європейськими, стандартами. Разом із тим, відмінності, які спостерігаються в цій царині, дають підстави зробити висновок про відсутність комплексного підходу законодавця до вирішення проблем в рамках цього інституту. Зміни, які вносяться до МК України, носять фрагментарний, точковий характер, без суттєвого реформування всієї системи норм. Не завжди такі зміни корелюються з глобальним принципом спрощення та прискорення митних формальностей, а подекуди вони кальковані з європейських відповідників без врахування національних особливостей правотворення. Це дослідження також продемонструвало, що МК ЄС також не позбавлений недоліків у правовому регулюванні митних процедур. Не закликаючи тотально запозичувати досвід ЄС, все ж вважаємо, що українському законодавцю варто звернути увагу не лише на конкретні норми, які варто запозичити та вбудувати в МК України, а й на загальний підхід до побудови цього митно-правового інституту. Зокрема, вважаємо доцільним оптимізувати кількість митних режимів, які на сьогодні існують в Україні (наприклад, шляхом виключення тимчасового вивезення, реімпорту та реекспорту, безмитної торгівлі тощо та включення як окремого режиму кінцеве використання з відповідним розширенням спектру правових норм для його регулювання). Крім того, нагальною є потреба виправлення термінологічних помилок, зокрема у визначення митного режиму. Отже вважаємо за потрібне комплексно підійти до реформування інституту митних режимів, приведення його у відповідність не лише до європейських стандартів, а й до реалій сьогодення.

Бібліографічний список:

- Галуцько, В. та Правоторова О. (ред.), 2020. *Адміністративне право України. Повний курс: підручник*. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 466 с.
- Европейски парламент и Съвет, 2013. Регламент (ЕС) № 952/2013 от 9 октомври 2013 година за създаване на Митнически кодекс на Съюза. Доступно: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:02013R0952-20221212>>.
- Закон і Бізнес, 2022. *Під митну справу підводять «нову філософію»*. [онлайн] Доступно: <<https://zib.com.ua/ua/152573.html>>
- Закон України Про приєднання України до Конвенції про процедуру спільного

- транзиту № 2555-IX від 30.08.2022. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2555-20#Text>>
- Кормич, Б.А. 2017. Митні режими або митні процедури: європейські стандарти термінології та класифікації. *Lex portus*, 2 (4). с. 142-153. Доступно: <https://lexportus.net.ua/vipusk-2-2017/kormych_b_a_mytni_rezhymy_abo_mytni_protsedury_yevropeyski_standarty_terminolohii_ta_klasyfikatsii.pdf>
- Мельник, М.В., 2016. Інститут митних режимів у митному праві України. Кандидат наук. Дисертація. Київ: МАУП. 251 с. Доступно: <https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.09/2016/Melnyk_dis.PDF>. 251 с.
- Миколенко, О.І. та Миколенко, О.М., 2023. Адміністративно-правовий статус як категорія адміністративного права. *Правова держава*, 52. с. 65–73. DOI:10.18524/2411-2054.2023.52.291720;
- Митний кодекс України № 4495-VI від 13.03.2012 р. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n2012>>
- Міщенко, І., 2021. Європейські системи митного транзиту та перспективи їх застосування в Україні. *Університетські наукові записки*, 6 (84), с. 111-121. DOI 10.37491/UNZ.84.10
- Осадча, Н.В., 2009. Митні режими та підходи до їх класифікації. *Управління економікою: теорія та практика*: Зб. наук. пр. Донецьк: ІЕП НАНУ, с. 247-276
- Сластьоненко, О.О. Корнійчук, С.Л. та Науменко К.С., 2022. Можливості використання в Україні досвіду зарубіжних країн у сфері правового регулювання митних режимів. *Молодий вчений*, 4 (104), с. 70-74. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-4-104-16>.
- Тучак, Т.В. та Могильська, М.О., 2018. Особливості застосування митних режимів України в умовах інтеграції до ЄС. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*, 6 (17), с. 52–55. Доступно: <http://www.easterneurope-bm.in.ua/journal/17_2018/11.pdf>
- Чуприна, О.В., 2015. Класифікація митних режимів у юридичній науці та законодавстві. *Право та інновації*, 2 (10). с. 133 – 138.
- European Union, 2013. European Parliament and of the Council. Regulation (EU) № 952/2013 of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code. Available: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1461138537303&uri=CELEX:32013R0952>>
- Európsky Parlament a Rada, 2013. Nariadenie (EÚ) č. 952/2013 z 9. októbra 2013, ktorým sa ustanovuje Colný kódex Únie. Доступно: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/HTML/?uri=CELEX:02013R0952-20221212>>.
- Irish Tax and Customs. 2024. A Guide to Customs Import Procedures. Available: <<https://www.revenue.ie/en/customs/documents/import-procedures-guide.pdf>>
- Wolffgang, H.-M. and Harden, K., 2016. The new European customs law. *World Customs Journal*, 10, 1. p. 3–16. Available: <<https://worldcustomsjournal.org/Archives/Volume%2010%2C%20Number%201%20%28Mar%202016%29/1796%2001%20WCJ%20v10n1%20Wolffgang%20%26%20Harden.pdf>>

References:

- Chupryna, O.V., 2015. Klasyfikatsiia mytnykh rezhymiv u yurydychnii nauksi ta zakonodavstvi. [Classification of customs regimes in legal science and legislation]. *Pravo ta innovatsii*, 2 (10). p. 133–138. (in Ukrainian).

- European Union, 2013. European Parliament and of the Council. Regulation (EU) № 952/2013 of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code. Available: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1461138537303&uri=CELEX:32013R0952>>
- Európsky Parlament a Rada, 2013. Nariadenie (EÚ) č. 952/2013 z 9. októbra 2013, ktorým sa ustanovuje Colný kódex Únie. [Regulation (EU) № 952/2013 of the European Parliament and of the Council of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code]. Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/HTML/?uri=CELEX:02013R0952-20221212>> (in Slovak).
- Evropejskij Parlament i S'vet. 2013. Reglament (ES) No 952/2013 ot 9 oktombri 2013 godina za s'zdavane na Mitnicheski kodeks na S'juza. [Regulation (EU) № 952/2013 of the European Parliament and of the Council of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code]. Available: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:02013R0952-20221212>> (in Bulgarian).
- Halunko, V. and Pravotorova, O. (ed.), 2020. Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs: pidruchnyk. [Administrative Law of Ukraine. Full course: textbook]. Kyiv: Akademiia administratyvno-pravovykh nauk, 466 p. (in Ukrainian).
- Irish Tax and Customs, 2024. A Guide to Customs Import Procedures. Available at: <<https://www.revenue.ie/en/customs/documents/import-procedures-guide.pdf>>.
- Kormych, B.A., 2017. Mytni rezhymy abo mytni protsedury: yevropeiski standarty terminolohii ta klasyfikatsii. [Customs regimes or customs procedures: European standards of terminology and classification] *Lex Portus*, 2 (4). p. 142-153. Available: <https://lexportus.net.ua/vipusk-2-2017/kormych_b_a_mytni_rezhymy_abo_mytni_protsedury_yevropeiski_standarty_terminolohii_ta_klasyfikatsii.pdf> (in Ukrainian).
- Melnyk, M.V., 2016. Instytut mytnykh rezhymiv u mytnomu pravi Ukrainy. [Institute of Customs Regimes in the Customs Law of Ukraine]. Kandydat nauk. Dysertatsiia. Kyiv: MAUP. Available at: <https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.09/2016/Melnyk_dis.PDF>. (in Ukrainian).
- Mishchenko, I., 2021. Yevropeiski systemy mytnoho tranzytu ta perspektyvy yikh zastosuvannia v Ukraini. [European customs transit systems and prospects for their application in Ukraine]. *Universytetski naukovy zapysky*, 6 (84), p. 111-121. DOI 10.37491/UNZ.84.10 (in Ukrainian).
- Mykolenko, O.I. and Mykolenko, O.M., 2023. Administratyvno-pravovyi status yak katehoriia administratyvnoho prava. [Administrative and legal status as a category of administrative law] *Pravova derzhava*, 52. p. 65 – 73. DOI:10.18524/2411-2054.2023.52.291720 (in Ukrainian).
- Mytnyi kodeks Ukrainy No 4495-VI vid 13.03.2012 r. [Customs Code of Ukraine] *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n2012>> (in Ukrainian).
- Osadcha, N.V., 2009. Mytni rezhymy ta pidkhody do yikh klasyfikatsii. [Customs regimes and approaches to their classification]. *Upravlinnia ekonomikoiu: teoriia ta praktyka: Zb. nauk. pr.* Donetsk: IEP NANU, p. 247-276. (in Ukrainian).
- Slastionenko, O.O., Korniiichuk, S.L. and Naumenko, K.S., 2022. Mozhlyvosti vykorystannia v Ukraini dosvidu zarubizhnykh krain u sferi pravovoho rehuliuвання mytnykh rezhymiv. [Possibilities of using the experience of foreign countries in the field of legal regulation of customs regimes in Ukraine.] *Molodyi vchenyi*, 4 (104), p. 70-74. Available: <<https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-4-104-16>> (in Ukrainian).
- Tuchak, T.V. and Mohylska, M.O., 2018. Osoblyvosti zastosuvannia mytnykh rezhymiv Ukrainy v umovakh intehtratsii do YeS. [Peculiarities of applying Ukraine's customs regimes in the context of EU integration]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta*

- upravlinnia*. 6 (17), p. 52–55. Available: <http://www.easterneurope-bm.in.ua/journal/17_2018/11.pdf> (in Ukrainian).
- Wolffgang, H.-M. and Harden, K., 2016. The new European customs law. *World Customs Journal*, 10, 1. p. 3 – 16. Available: <<https://worldcustomsjournal.org/Archives/Volume%2010%2C%20Number%201%20%28Mar%202016%29/1796%2001%20WCJ%20v10n1%20Wolffgang%20%26%20Harden.pdf>>.
- Zakon i Biznes, 2022. Pid mytnu spravu pidvodiat «novu filosofiiu». [A "new philosophy" is being introduced to customs.]. Available at: <<https://zib.com.ua/ua/152573.html>> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro protseduru spilnoho tranzytu. [Law of Ukraine on the Accession of Ukraine to the Convention on a Common Transit Procedure]. No 2555-IX vid 30.08.2022. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2555-20#Text>> (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 21.04.2024 р.

Mishchenko I.
Koval N.

COMPARATIVE ANALYSIS OF APPROACHES TO LEGAL REGULATION OF CUSTOMS REGIMES (PROCEDURES) IN UKRAINE AND THE EU

The article is devoted to the study of the main differences in approaches to the legal regulation of customs regimes in Ukraine and the European Union. The author compares the provisions of the Customs Code of Ukraine and the Union Customs Code and finds that both jurisdictions use similar approaches to legal regulation in this area, which is a consequence of the ongoing efforts to harmonise Ukrainian customs legislation with EU customs legislation. However, the author notes that in some respects the differences are significant. Apart from terminological inconsistencies, which can be justified by the difficulty of translating certain terminology, the concept and the list of customs regimes (customs procedures in the EU) are different. The author has identified an error in the Ukrainian legislator's definition of the term "customs regime" and criticises the definition of this key concept in the EU Customs Code. The author concludes that the European legislator has adopted a more balanced approach to the creation of the list of customs regimes (procedures). The author concludes that the system of customs regimes in Ukraine is overloaded and it is necessary to reduce their number. This will facilitate the customs clearance of goods, simplify the understanding of certain provisions of the Customs Code of Ukraine and improve their enforcement by the competent authorities. The author considers it necessary to exclude from the list of customs regimes such types of customs regimes as duty-free trade and temporary export, as they do not correspond to the definition of a customs regime. Re-importation and re-exportation, in the author's opinion, are actions intended to complete other customs regimes or to dispose of goods not placed under any customs regime. The author suggests that the rules on destruction and abandonment to the State should be combined with the existing rules on the methods of disposal of goods, including sale, free transfer to the relevant entities, etc.

Keywords: *customs regime, customs procedure, disposal of goods, customs formalities, Union Customs Code, Customs Code of Ukraine*

УДК 341.123.043

А.А. Попов
М.Б. Дацюк-Томчук
В.І. Вишковська

ДЕКІЛЬКА МІРКУВАНЬ ЩОДО СВОБОДИ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЇ

В статті досліджуються свобода совісті, свобода релігії та права людини в контексті їх взаємозв'язку і співвідношення.

Автори аналізують деякі канонічні і нормативно-правові визначення названих понять, а також судову практику Європейського суду з прав людини, де цим поняттям давались оцінка і тлумачення.

В статті звертається увага на тому, що ані в тексті статті 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ані в практиці Суду немає визначення терміну «релігія». А також наводяться доводи стосовно того, що включають в себе поняття «свобода совісті» і

«свобода релігії». На думку авторів, сфера застосування статті 9 дуже широка, вона захищає як релігійні, так і нерелігійні погляди та переконання. Для того, щоб індивідуальне або колективне переконання належало до права на «свободу думки, совісті та релігії», воно повинно досягти достатньо високого рівня інтенсивності, серйозності, наполегливості та важливості. Якщо ця умова дотримана, обов'язок держави дотримуватися нейтралітету та неупередженості несумісний з її розсудом щодо законності переконань.

Автори вважають, що позиція Європейського суду з прав людини відрізняється від не визначення поняття «свобода совісті» в українських правових документах. Це пов'язано з тим, що українські норми про свободу совісті гарантують право бути нерелігійним і поширювати атеїстичні переконання, залишаючи осторонь питання про переконання.

Важливим є розуміння того, що совість і переконання - це два різні, але взаємопов'язані поняття, які використовуються для опису внутрішніх процесів людини.

Совість - це внутрішній голос або внутрішня моральна інстанція, яка веде людину до розрізнення між добром і злом, між правильним і неправильним.

Переконання ж - це уявлення, ідея або вірування, яке людина має щодо певних питань або ситуацій. Вони можуть бути базовими принципами, які керують нашими діями і вчинками, або ж відображати наші уподобання, думки та відношення до різних аспектів життя. Переконання можуть бути формовані на основі релігії, культури, досвіду, освіти та інших факторів.

Розглядаючи питання про правоздатність релігійних груп і віруючих відповідно до міжнародних стандартів права на свободу совісті, релігії та переконань, автори приходять до висновку, що залишається відкритим практично не вирішене питання: «Кому належить право на релігію: людині чи юридичній особі (церкві)?»

Позбавлення ж легального статусу в Україні Української православної церкви (московського патріархату), яке зараз активно обговорюється, зовсім не означає позбавлення права на свободу релігії прихожан цієї церкви, які можуть ввійти в існуючі церкви або створити нову, у відповідності до українського законодавства.

Ключові слова: право людини на свободу совісті та релігії, совість, переконання, послідовні світоглядні концепції, міжнародні стандарти свободи совісті та релігії, принцип релігійної свободи.

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-121-132

Постановка проблеми. На сьогодні важливим завданням є всебічний аналіз поняття свободи релігії і її можливого захисту з використанням як міжнародних, так і національних правових механізмів. З початком російської агресії, яка триває з 24 лютого 2022 року, наша держава зіткнулась з підступними діями української православної церкви московського патріархату, на які не можна було не реагувати.

Загроза, яку створюють насильницький екстремізм та радикалізація, що призводять до тероризму, зумовили особливу актуальність питання про зв'язок між свободою думки, совісті, релігії чи переконань, з одного боку, та необхідністю гарантування безпеки, з іншого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Реалізацію прав людини, зокрема права на свободу совісті та релігії досліджували як українські теоретики конституційного і міжнародного права, так і зарубіжні. Серед них такі дослідники як В. Василенко, Р. Костенко, Р. Кухарчик, Я. Мрозек, І. Новосельська, М. Палінчак, В. Пупена, Д. Стеблак та ін.

Проте далеко не завжди вони аналізували взаємозв'язок свободи релігії, свободи совісті та прав людини, а також замислювались над тим, як співвідносяться між собою ці свободи в індивідуальному та колективному вимірі.

Так, на теоретичному рівні відсутній єдиний підхід щодо того, чи повинна держава в якійсь мірі підтримувати релігійні установи, чи має займати відносно них нейтральну позицію тощо.

Виклад основного матеріалу. Свобода релігії, свобода совісті та права людини

Права людини – це комплекс прав і свобод, які належать індивідові, людині як соціальній істоті. Найважливішими серед них є право на життя, свободу вибору місця проживання, свободу зборів та асоціацій, освіту, працю, користування надбаннями культури тощо. Сюди ж відносять і право людини на свободу совісті, релігій та переконань. Серед інтелектуальних прав і свобод останнє посідає головне місце, адже там, де немає свободи думок і переконань, не може бути й інших свобод.

Папа Іоанн Павло II у своїй енцикліці «*Centesimus Annus*», опублікованій у 1991 році, підкреслив важливість свободи совісті, релігії та переконань, вказуючи на те, що це не лише одне з базових прав кожної людини, але й фундаментальний аспект гідності особи.

Понтифік зазначає: «Жоден справжній прогрес неможливий без поваги природного і першочергового права людини пізнавати істину і жити згідно з нею. З цим правом пов'язано, окрім його застосування і поглиблення, право відкривати для себе і вільно приймати Ісуса Христа, який є істинним благом людини» (Енцикліка. 1991).

Свобода совісті і релігії, насправді, є двома пов'язаними, але різними поняттями, які зазвичай включаються в права людини і гарантуються багатьма міжнародними документами про права людини. Ось що робить їх унікальними:

Свобода релігії: Це право на вільне вираження, практикування та обрання релігійних переконань. Це означає, що людина може вільно вірити в будь-яку релігію або не вірити взагалі, виражати свої релігійні переконання і практикувати свою релігію без переслідування або обмежень з боку держави чи інших осіб.

Свобода совісті: це право вільно формувати, висловлювати і дотримуватися власних морально-етичних переконань, незалежно від релігійних чи філософських впливів. Іншими словами, вони вільні відкидати будь-які дії, які суперечать їхній

совісті, навіть якщо це не має нічого спільного з їхніми релігійними переконаннями.

Основна відмінність між ними полягає в тому, що свобода віросповідання зосереджується на релігійних переконаннях і практиках, тоді як свобода совісті не обмежується релігійними аспектами, а охоплює морально-етичні переконання в більш широкому сенсі. Обидва ці права є важливими для забезпечення особистої свободи та гідності кожної людини.

Про свободу совісті та релігії, як про основоположні права, в Європейській конвенції з прав людини («Конвенція»), йдеться в наступному трактуванні. Стаття 9 Європейської конвенції з прав людини говорить:

«1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання релігійних і ритуальних обрядів, як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним чи приватним порядком.

2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» (Рада Європи, 1950).

Стаття 2 Протоколу I до Конвенції стосується конкретного аспекту релігійної свободи, а саме права батьків забезпечувати освіту своїх дітей відповідно до своїх релігійних переконань:

«Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Держава при виконанні своїх обов'язків у сфері виховання і навчання поважає право батьків на забезпечення такого виховання і навчання відповідно до своїх релігійних та світоглядних переконань» (Рада Європи, 1950).

Залишаючи осторонь тлумачення цього права батьків, скажемо, що ані в тексті статті 9, ані в практиці Суду немає визначення терміну «релігія». Це пов'язано з тим, що визначення має бути достатньо гнучким, щоб охоплювати все розмаїття світових релігій (великих і малих, стародавніх і сучасних, теїстичних і нетеїстичних), але водночас достатньо точним, щоб застосовувати його до конкретних випадків.

З одного боку, сфера застосування статті 9 дуже широка, вона захищає як релігійні, так і нерелігійні погляди та переконання.

З іншого боку, не всі погляди і переконання обов'язково підпадають під цю сферу, а термін

«практика», що використовується в пункті 1 статті 9, не включає всі дії, мотивовані релігією або під її впливом (Рада Європи та Європейський суд з прав людини, 2002).

(Заявниця (паралізована жінка, що страждає від невиліковної дегенеративної хвороби) стверджувала, що відмова генерального прокурора надати їй чоловікові імунітет від притягнення до суду у випадку, якщо він допоможе їй вчинити самогубство, та заборона в національному праві надавати допомогу у вчиненні самогубства становили порушення її прав, гарантованих статтями 2, 3, 8, 9 і 14 Конвенції.

Європейський суд з прав людини в своєму Рішенні від 29 квітня 2002 року встановив:

«Суд не піддає сумніву усталеність поглядів заявниці стосовно суїциду зі сторонньою допомогою, але зауважує, що не всі думки чи погляди становлять переконання, які захищені пунктом 1 статті 9 Конвенції. Вимоги заявниці не становлять ніякої форми сповідання релігії чи переконання в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних норм, як це зазначено в другому реченні пункту 1. Як визнала Комісія, термін «practice» («виконання на практиці») не означає будь-яку дію, до якої спонукала чи на яку впливає релігійна віра або переконання («Арроусміт проти Сполученого Королівства», N 7050/77, доповідь Комісії від 12 жовтня 1978 року, DR 19, с. 5, на с. 19, п. 71)» (Загальна декларація прав людини, 1948). Дійсно, для того, щоб індивідуальне або колективне переконання належало до права на

«свободу думки, совісті та релігії», воно повинно досягти достатньо високого рівня інтенсивності, серйозності, наполегливості та важливості. Якщо ця умова дотримана, обов'язок держави дотримуватися нейтралітету та неупередженості несумісний з її розсудом щодо законності переконань, про які йдеться, та способу їх вираження (Eweida та інші проти Сполученого Королівства, § 81).

Таким чином, суди не мають повноважень виносити рішення з суто теологічних питань або авторитетно визначати, якими є переконання, принципи і вимоги певної релігії (Kovaļkovs проти Латвії (ріш.), § 60).

Встановлені Конвенцією органи прямо або непрямо визнавали, що гарантії статті 9 § 1 Конвенції застосовуються:

а) до «великих» або «стародавніх» релігій світу, які існують протягом тисячоліть або протягом багатьох сторіч, наприклад:

– алевізм (*Sinan Işık проти Туреччини; Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı проти Туреччини*);

– буддизм (*Jakóbski проти Польщі*);

– різні християнські конфесії (поміж багатьма іншими, *Sviato-Mukhailivska Parafiya проти України; Savez crkava «Riječ života» і Інші проти Хорватії*);

– різноманітні форми індуїзму (*Kovaļkovs проти Латвії (déc.)*);

– іслам (*Hassan і Tchaouch проти Болгарії [ВП]; Leyla Şahin проти Туреччини [ВП]*);

– юдаїзм (*Cha'are Shalom Ve Tsedek проти Франції [ВП]; Francesco Sessa проти Італії*);

– сикхізм (*Phull проти Франції (déc.); Jasvir Singh проти Франції (déc.)*);

– таоїзм (*X. проти Сполученого Королівства (déc.)*);

б) до нових або відносно нових релігій, наприклад:

– аумізм священного міста Мандаром (*Association des Chevaliers du Lotus d'Or проти Франції*);

– вчення Бхагван Шрі Раджніша, так званий рух Ошо (*Leela Förderkreis e.V. і Інші проти Німеччини*);

– Церква Об'єднання Мун Сон Мьона (*Nolan і К. проти Росії; Boychev і Інші проти Болгарії*);

– мормонізм або Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints проти Сполученого Королівства*);

– раелізм (*F.L. проти Франції (déc.)*);

– неоязичництво (*Ásatrúarfélagið проти Ісландії (déc.)*);

– так звана релігія «Санто Дайме», ритуали якої включають вживання

галюциногенної речовини «аяхуаска» (*Fränklin-Beentjes i CEFLU-Luz da Floresta проту Нідерландів (déc.)*);

– Свідки Єгови (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i Інші проту Австрії; Les témoins de Jéhovah de Moscou проту Росії*);

с) до різних послідовних світоглядних концепцій, які мають щирх прихильників, наприклад:

– пацифізм (*Arrowsmith проту Сполученого Королівства, § 69*);

– принципова відмова від військової служби (*Bağatyan проту Вірменії [ВП]*);

– веганізм і боротьба проту вживання продуктів тваринного походження або тестованих на тваринах (*W. проту Сполученого Королівства (déc.)*);

– боротьба проту абортів (*Knudsen проту Норвегії (déc.)* № 11045/84, рішення Комісії від 8 березня 1985 року, DR 42, стор. 258; *Van Schijndel i Інші проту Нідерландів, (déc.)*);

– думка лікаря про альтернативну медицину, коли це є формою вияву медичної філософії (*Нууссönen проту Фінляндії (déc.)*);

– переконання, що шлюб є союзом між чоловіком і жінкою на все життя, і відмова від гомосексуальних союзів (*Eweida i Інші проту Сполученого Королівства*) (Довідник із застосування статті 9. Свобода думки, совісті і релігії, 2015).

Вищезгадані міркування не повністю відповідають визначенню свободи совісті в українських правових документах. Це пов'язано з тим, що українські норми про свободу совісті гарантують право бути нерелігійним і поширювати атеїстичні переконання. Конституція України визначає право на свободу думки, совісті та релігії як право сповідувати будь-яку релігію, право не сповідувати ніякої і право змінювати релігію (стаття 35) (Конституція України, 1996). (Про переконання, як ми бачимо, навіть не йдеться).

Неважко зрозуміти, також що совість і переконання - це два різні, але взаємопов'язаних поняття, які використовуються для опису внутрішніх процесів людини.

Совість - це внутрішній голос або внутрішня моральна інстанція, яка веде людину до розрізнення між добром і злом, між правильним і неправильним.

Переконання ж - це уявлення, ідея або вірування, яке людина має щодо певних питань або ситуацій. Вони можуть бути базовими принципами, які керують нашими діями і вчинками, або ж відображати наші уподобання, думки та відношення до різних аспектів життя. Переконання можуть бути формовані на основі релігії, культури, досвіду, освіти та інших факторів.

Отже, в основі різниці між совістю та переконаннями лежить те, що совість - це внутрішній механізм, який допомагає людині визначати моральність своїх дій, тоді як переконання - це уявлення або ідеї, які визначають її вірування та думки.

У ч.2 ст.35 Конституції України (Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання) зазначено, що «здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей (виділено нами: В.В., М. Д-Т., А.П.) (Організація Об'єднаних Націй (ООН), 1948).

Першоосновою захисту права на свободу совісті є національне законодавство, внутрішньодержавні організації і заклади. Але не можна недооцінювати зусиль міжнародної співдружності щодо захисту прав і свобод людини, особливо в умовах зближення країн і народів, визнання загальнолюдських цінностей.

Міжнародні стандарти свободи совісті та релігії

Міжнародно-правові документи надають певні права у сфері релігійної свободи релігійним групам і віруючим, які є послідовниками тієї чи іншої релігії. Ці норми в сукупності називаються міжнародними стандартами права на свободу совісті. Ці норми сформувалися виключно як норми кодифікованого права, тобто норми, що містяться в договірних нормах та відповідних резолюціях і конвенціях міжнародних організацій.

Основними з таких міжнародно-правових актів є:

1) Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 1948-12-10 (далі - Загальна декларація прав людини) (Загальна декларація прав людини, 1948).

2) Конвенція про захист прав людини і основних свобод, підписана 4 листопада 1950 року урядами держав - членів Ради Європи і ратифікована Україною 17 липня 1997 року (далі

- Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод) (Рада Європи, 1950);

3) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року і ратифікований Указом Президента Української РСР від 19 грудня 1973 року Верховною Радою України (далі - Міжнародний пакт) (Організація Об'єднаних Націй (ООН), 1966);

4) Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії і переконань була прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25 листопада 1981 року (далі - «всі форми нетерпимості») (Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості..., 1981).

Тому стаття 18 Загальної декларації визначає: «кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання у викладанні, відправленні культу і виконанні релігійних і ритуальних обрядів як одноосібно, так і спільно з іншою особою, публічно або в приватному порядку» (Організація Об'єднаних Націй (ООН), 1948).

Стаття 9 Європейської конвенції «Свобода думки, совісті та релігії» в частині 1 фактично повторює правову основу, проголошену в статті 18 Загальної декларації. «Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання публічно і в приватному порядку, особисто і спільно, під час відправлення культу, отримання освіти, відправлення та дотримання релігійних обрядів і ритуалів» (Рада Європи, 1950).

У той же час, частина 2 статті 9 цієї Конвенції норм доповнює припущення про свободу думки, совісті та релігії і представляє виняткові випадки, в яких такі свободи можуть бути обмежені. «Свобода сповідувати свою релігію або переконання передбачена законом і підлягає обмеженням, необхідним в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, охорони громадського порядку, здоров'я або моральності, а також для захисту прав і свобод інших осіб» (Рада Європи, 1950).

Таким чином, окрім підтвердження в Європейській конвенції міжнародних нормативних прерогатив на свободу думки, совісті та релігії, проголошених ООН, уряди держав-членів Ради Європи вказали, що такі обмеження насамперед

передбачені чинним законодавством демократичних суспільств і спрямовані на захист громадської безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моралі, а також на захист інших національних прав і можливість обмеження їх здійснення, якщо вони спрямовані на захист прав і свобод інших громадян.

Стаття 18 Міжнародного пакту містить у своїх першій і третій частинах елементи, що перегукуються з положеннями Загальної декларації та Європейської конвенції, згаданих вище:

«1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати або приймати релігію або переконання за своїм вибором і свободу сповідувати свою релігію або переконання в богослужінні, виконанні релігійних і ритуальних обрядів і вченні, як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком»; «3. Свобода виражати свою релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які встановлені законом і є необхідними для охорони громадської безпеки, порядку, здоров'я чи моралі або основних прав і свобод інших людей» (Організація Об'єднаних Націй, 1966).

Водночас, ті ж самі положення частин II і IV Міжнародного пакту містять розширювальне тлумачення релігійної свободи. Зокрема, це стосується недопущення будь-яких форм примусу:

«2. Ніхто не може зазнавати примусу, що ущемляє його свободу мати або приймати релігію або переконання за своїм вибором». Крім того, Пакт наголошує на повазі до свободи батьків (опікунів) забезпечувати релігійну освіту своїх дітей відповідно до їхніх власних побажань: «4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і, у відповідних випадках, законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань» (Організація Об'єднаних Націй, 1966).

У статті 3 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості Генеральна Асамблея ООН розширює тлумачення поняття «дискримінація», включаючи до нього дискримінацію людей на основі релігії або переконань як порушення людської гідності та заперечення принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, проголошених у Загальній декларації прав людини та деталізованих у міжнародних пактах про права людини і визначається як гідне осуду порушення прав людини та основоположних свобод і перешкода для дружніх і мирних відносин між державами.

Тому міжнародні та європейські організації, усвідомлюючи прерогативу дотримання прав людини та основоположних свобод, у своїх нормативних документах наголошують на верховенстві принципу повної свободи людини сповідувати ту чи іншу релігію (Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості..., 1981).

Розглянемо ці права на предмет правоздатності релігійних груп і віруючих відповідно до міжнародних стандартів права на свободу совісті, релігії та переконань. Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань (стаття 6) та Віденський документ Ради з безпеки та співробітництва в Європі визначають свободу релігійних груп та віруючих як

- 1) відправляти культові обряди і збиратися у зв'язку зі своєю релігією або переконаннями та створювати або утримувати місця для цієї мети
- 2) створювати та утримувати відповідні благодійні та гуманітарні організації
- 3) виробляти, придбавати і використовувати, в міру необхідності, необхідні товари і матеріали у зв'язку з виконанням релігійних обрядів, ритуальних дій чи

переконань; і

4) готувати, видавати і розповсюджувати відповідні публікації

5) надавати освіту з питань, пов'язаних з релігією або переконаннями, у місцях, сумісних з цією метою

6) просити і приймати добровільні грошові або інші пожертви від фізичних і юридичних осіб

7) готувати, призначати, обирати або визначати за правом наступників керівників

відповідно до потреб і норм певної релігії чи віросповідання

8) дотримуватися днів відпочинку, відзначати свята і здійснювати обряди відповідно до вимог релігії або віросповідання

9) встановлювати і підтримувати відносини з особами та громадянами у сфері релігії та переконань на національному та міжнародному рівнях;

10) Висловлюватися, щоб краще зрозуміти потребу в релігійній свободі. Сприяти участі релігійних організацій у суспільному діалозі, в тому числі через засоби масової інформації.

Кожна релігійна конфесія, або церква як соціальний інститут, має власне канонічне право. Це сукупність норм і правил, за допомогою яких Церква регулює відносини своїх підданих з релігійними та церковними інституціями. Вони викладені в Церковному статуті та інших літургійних законах (Палінчак, Кухарчик, Стеблак та Пупена. 2020, с. 32).

Відповідно до національного та міжнародного права, Церква є суб'єктом правовідносин, але жоден з цих документів не вимагає від Церкви наділення її юрисдикцією, тобто правомочністю вирішувати правові спори та кримінальні справи, оцінювати поведінку фізичних осіб чи інших суб'єктів права з точки зору законності, або застосовувати правові санкції до правопорушників.

Більше того, на відміну від права ООН, Європейський суд з прав людини визнав право на свободу совісті, релігії та переконань за такими юридичними особами, як церкви та інші релігійні організації. «Релігійні громади традиційно і повсюди існують у вигляді організованих структур»,

- підкреслюють автори Довідник із застосування статті 9. Свобода думки, совісті і релігії/EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. (Довідник із застосування статті 9. Свобода думки, совісті і релігії, п.162]). У нас же залишається відкритим практично не вирішене питання:

«Кому належить право на релігію: людині чи юридичній особі (церкві)?»

Принцип релігійної свободи закріплений у низці інших документів, зокрема, стаття 12 Американської конвенції про права людини стверджує, що кожна людина має право на свободу совісті та релігії. Це право включає свободу мати релігію або переконання або змінювати свою релігію або переконання, а також свободу виражати і повідомляти свою віру і переконання, як одноособово, так і спільно з іншими, публічно або приватно. Ніхто не може бути підданий примусу, який обмежує його свободу мати релігію або переконання чи свободу змінювати свою релігію або переконання. Свобода виражати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними для охорони громадської безпеки, порядку, здоров'я чи моралі або основних прав і свобод інших осіб (Американська конвенція про права людини, 1969).

Хартія основоположних прав Європейського Союзу також захищає свободу думки, совісті і релігії, вживаючи таке ж формулювання, що й Конвенція (стаття 10 Хартії) (Хартія основних прав Європейського Союзу, 2013, с. 294-304.)

Отже позбавлення легального статусу в Україні Української православної церкви (московського патріархату), яке зараз активно обговорюється, зовсім не означає позбавлення права на свободу релігії прихожан цієї церкви, які можуть ввійти в існуючі церкви або створити нову, у відповідності до українського законодавства!

В Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.) зазначено, що

«свобода сповідувати релігію чи переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони громадської безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав і свобод інших осіб» (ч. 3, ст. 18) (Організація Об'єднаних Націй, 1966).

Бібліографічний список:

- Американська конвенція про права людини від 22 листопада 1969 р. Доступно: <<http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rzoas3con.html>>.
- Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 25 листопада 1981 року. *Українське релігієзнавство*, 3, с. 65-69 Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_1996_3_15>
- Довідник із застосування статті 9. Свобода думки, совісті і релігії/European Court of Human rights. [онлайн] Доступно: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_9_UKR>.
- Енцикліка, 1991. CENTESIMUS ANNUS - «СОТІЙ РІК» – Св. Івана Павла II (1991). Доступно: <<https://katekhytyka-6.blogspot.com/2018/02/centesimus-annus-ii-1991.html>>.
- Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>>.
- Організація Об'єднаних Націй (ООН), 1948. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015>.
- Організація Об'єднаних Націй (ООН), 1966. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI) від 16.12.1966. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043>.
- Палінчак, М. М., Кухарчик, Р., Стебляк, Д. М. та Пупена, В. В., 2020. *Релігійний чинник у міжнародних відносинах: Навчальний посібник*. Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, Доступно: <<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/47167/1/20.pdf>>.
- Рада Європи та Європейський суд з прав людини, 2002. Четверта секція. Рішення. Справа "Прітті проти Сполученого Королівства" (Case of Pretty v. The United Kingdom) (Заява N 2346/02). Страсбург, 29 квітня 2002 року. Верховна Рада України [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_210>.
- Рада Європи, 1950. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з

протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004>.

Хартія основних прав Європейського Союзу, 2013. *Європейське право*, 1-2, с. 294-304. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpr_2013_1-2_25>.

Reference:

Amerykanska konventsiiia pro prava liudyny vid 22 lystopada 1969 r. [American Convention on Human Rights of November 22, 1969.] Available at: <<http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rzoas3con.html>>.

Deklaratsiia pro likvidatsiiu vsikh form neterpymosti ta dyskryminatsii na pidstavi relihii chy perekonan, proholoshena Heneralnoi Asambleieiu OON 25 lystopada 1981 roku [Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination Based on Religion or Belief, proclaimed by the UN General Assembly on November 25, 1981]. *Ukrainske relihiieznavstvo*, 3, p. 65-69 Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_1996_3_15> (in Ukrainian).

Dovidnyk iz zastosuvannia statti 9. Svoboda dumky, sovisti i relihii / European Court of Human rights. [online] Available at: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_9_UKR> (in Ukrainian).

Entsyklika CENTESIMUS ANNUS - «SOTYI RIK» – Sv. Ivana Pavla II (1991). Available at: <<https://katekhytyka-6.blogspot.com/2018/02/centesimus-annus-ii-1991.html>>.

Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu, 2013 [Charter of Fundamental Rights of the European Union]. *Yevropeiske pravo*, 1-2, p. 294-304. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpr_2013_1-2_25> (in Ukrainian).

Konstytutsiia Ukrainy. Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>> (in Ukrainian).

Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (OON), 1948. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku [Universal Declaration of Human Rights. Initiated and proclaimed resolution 217 A (III) of the UN General Assembly of December 10, 1948]. *Verkhovna Rda Ukrainy* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015> (in Ukrainian).

Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (OON), 1966. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava, pryiniaty Heneralnoi Asambleieiu OON. Dok. OON A/RES/2200 A (XXI) vid 16.12.1966 [International Covenant on Civil and Political Rights adopted by the UN General Assembly. Dock. UN A/RES/2200 A (XXI) dated 16.12.1966]. *Verkhovna Rda Ukrainy* [online] Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043> (in Ukrainian).

Palinchak, M. M., Kukharchyk, R., Steblak, D. M. and Pupena, V. V., 2020. *Relihiinyi chynnyk u mizhnarodnykh vidnosynakh: Navchalnyi posibnyk [Religious factor in international relations: Study guide]*. Uzhhorod: Polihraftsentr “Lira”, Available at: <<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/47167/1/20.pdf>> (in Ukrainian).

Rada Yevropy, 1950. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny) [Convention on the Protection

of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights)]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004> (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 25.04.2024 р.

A.A. Popov,
M Datsyuk-Tomchuk,
V.I. Vyshkovska

A FEW CONSIDERATIONS CONCERNING FREEDOM OF CONSCIENCE AND RELIGION

Freedom of conscience, freedom of religion and human rights are examined in the article in the context of their interrelationship and relationship.

The authors analyze some canonical and legal definitions of the mentioned concepts, as well as the judicial practice of the European Court of Human Rights, where these concepts were evaluated and interpreted.

The article draws attention to the fact that neither in the text of Article 9 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, nor in the practice of the Court, there is no definition of the term "religion". Arguments are also given regarding what the concepts of "freedom of conscience" and "freedom of religion" include. According to the authors, the scope of application of Article 9 is very broad, it protects both religious and non-religious views and beliefs. For an individual or collective belief to qualify as a right to "freedom of thought, conscience and religion", it must reach a sufficiently high level of intensity, seriousness, persistence and importance. If this condition is met, the state's duty to observe neutrality and impartiality is incompatible with its discretion regarding the legitimacy of beliefs.

The authors believe that the position of the European Court of Human Rights differs from the non- definition of the concept of "freedom of conscience" in Ukrainian legal documents. This is due to the fact that Ukrainian norms on freedom of conscience guarantee the right to be non-religious and to spread atheistic beliefs, leaving aside the question of beliefs.

It is important to understand that conscience and belief are two different but interrelated concepts used to describe the internal processes of a person. Conscience is an inner voice or inner moral authority that leads a person to distinguish between good and evil, between right and wrong.

Belief is an idea, idea or belief that a person has about certain issues or situations. They can be basic principles that guide our actions and deeds, or reflect our preferences, thoughts and attitudes to various aspects of life. Beliefs can be formed based on religion, culture, experience, education and other factors.

Considering the legal capacity of religious groups and believers in accordance with international standards of the right to freedom of conscience, religion and belief, the authors come to the conclusion that an almost unsolved question remains open: "Who has the right to religion: a person or a legal entity (church)?"

Depriving the Ukrainian Orthodox Church (Moscow Patriarchate) of its legal status in Ukraine, which is currently being actively discussed, does not at all mean depriving its parishioners of the right to freedom of religion, who can join existing churches or create a new one in accordance with Ukrainian legislation.

Key words: *human right to freedom of conscience and religion, conscience, beliefs, consistent worldview concepts, international standards of freedom of conscience and religion, principle of religious freedom.*

УДК 341.348:355.48(470:477)

Н.І. Савенко

АНАЛІЗ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ЦИВІЛЬНІ ЗАРУЧНИКИ – ВИКЛИК ДЛЯ ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ, ПИТАННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ

Стаття зосереджується на складних питаннях незаконного затримання цивільних осіб у зонах збройних конфліктів, з акцентом на проблематику в умовах російсько-української війни. Автор детально аналізує міжнародно-правові рамки, які визначають статус цивільних заручників, освітлюючи основні виклики, з якими зіштовхуються ці особи, включаючи порушення їхніх основних прав під час затримання та утримання. У роботі також розглядається важлива роль, яку відіграють міжнародні та національні організації у захисті прав цивільних заручників, з особливим фокусом на новостворену робочу групу в Україні.

Аналіз наявної проблематики виявляє критичну необхідність розроблення та впровадження більш дієвих міжнародних механізмів для реагування на порушення прав людини в конфліктних зонах, що допоможе забезпечити більш ефективний захист цивільного населення та сприятиме відновленню справедливості та правопорядку.

Ключові слова: цивільні заручники, збройні конфлікти, міжнародне право, права людини, незаконні затримання, міжнародні організації, Україна, робоча група.

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-133-139

Постановка проблеми та її актуальність. У контексті російсько-української війни, питання незаконного затримання та засудження цивільних осіб залишається одним із найбільш нагальних в аспектах міжнародного права та прав людини. Дослідження цієї проблеми викликає ряд складнощів, які значно ускладнюють захист прав цивільного населення.

Перш за все, наявна проблематика відсутності уніфікованих міжнародно-правових механізмів, які б дозволили ефективно реагувати на випадки незаконного затримання та засудження цивільних осіб. Так, речник Міжнародного комітету Червоного хреста в Україні О. Власенко відмітив наявність великої кількості нюансів стосовно затримання та утримання цивільних, які залежать від того, чи висунуто зазначеним особам звинувачення, за якою статтею, тощо. Так, статус військовополонених чітко визначений у міжнародному праві (Організація Об'єднаних Націй, 1949). Водночас статус цивільних осіб, які були затримані та засудженні окупаційною владою, їхні права й обов'язки, можливість їхнього відвідування представниками міжнародних організацій під час збройного конфлікту не передбачені жодними міжнародними або національними нормативно-правовими актами.

Враховуючи вказане, значною проблемою є збір та верифікація доказів незаконного затримання та засудження осіб. Так, при умовах збройного конфлікту значно обмежуються доступ до місць затримань цивільного населення, що в свою чергу фактично унеможлиблюється проведення незалежних та незаангажованих розслідувань щодо наявності складу злочину, які інкримінуються тій чи іншій цивільній особі. В цілому, процес притягнення до відповідальності держави-агресора ускладнюється, а також суттєво обмежує можливості міжнародних організацій з моніторингу та реагування на факти незаконного затримання осіб.

Водночас, з метою уникнення відповідальності, міжнародних санкцій та інших правових обмежень з боку міжнародної спільноти, держава-агресор зацікавлена у приховуванні або викривленні наявних фактів затримання та засудження цивільного населення. Приховуючи свої злочинні дії, окупаційна влада використовує стародавній вислів із римського права: «*nullem crimen, nulla poena sine lege*», який перекладається як «немає злочину і покарання без наперед установленого закону» (Мицик В.В., Буроменський М.В. та Буткович О. В., 2020, с. 4). Відповідно до вказаного вислову, відсутність міжнародно-правових домовленостей є відсутністю їх порушення та покарання за будь-яку діяльність.

Зважаючи на вищевказане, вирішення проблеми цивільних заручників в умовах військового конфлікту вимагає комплексного підходу, який включав би посилення міжнародного законодавства, координації та відповідальності за вчинення протиправних дій з боку держави-агресора проти цивільного населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом питання цивільних заручників під час збройного конфлікту було предметом наукового інтересу Ю. Белоусов (2015), М. Грушко (2021), І. Кравченка (2018/2019), О. Полторакова (2019) та інші. Водночас, питання цивільних заручників в умовах повномасштабної воєнної агресії РФ проти України залишається малодослідженим та потребує додаткового вивчення.

Виклад основного матеріалу. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року відіграє критично важливу роль у формуванні міжнародного гуманітарного права, забезпечуючи основоположні засади захисту осіб, які не беруть активної участі у бойових діях. Відповідно до частини 1 статті 3 зазначеного вище документу, будь-які форми насильства щодо життя та прав особи й людини, включаючи взяття заручників, рішуче заборонені незалежно від обставин. Така заборона поширюється на всі випадки, коли цивільне населення може стати об'єктом зловживань з боку воєнізованих формувань (Організація Об'єднаних Націй, 1949) .

Окрім цього, Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, який стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, підтверджує ці засади в пункті «с» частини 2 статті 75, вказуючи на недопустимість взяття заручників у будь-який час та в будь-якому місці, не залежно від того, хто вчинятиме ці дії (Організація Об'єднаних Націй, 1977).

Ці положення міжнародного гуманітарного права служать фундаментом для забезпечення безпеки цивільного населення у зонах активних бойових дій. Окрім цього, зазначені положення ґрунтуються на принципі людяності, яка є однією із базових норм, які формує міжнародне гуманітарне право в цілому. Однак, попри чіткі заборони і встановлені правила, фіксується порушення зазначених положень міжнародного гуманітарного права, особливо у ситуаціях, коли держава-агресор ігнорує міжнародні зобов'язання.

У своєму дослідженні Ю. Белоусов відмічає, що станом на 2015 рік на території, підконтрольній т. зв. «ДНР» та «ЛНР», не дотримуються норми будь-якої системи права, у тому числі цілковито ігноруються процесуальні гарантії затриманих осіб, передбачені як національним законодавством, так і міжнародними нормами права (Белоусов, 2015, с. 37). Станом на 01.10.2015 було звільнено 1333 цивільних особи, які були незаконно затримані та утримувались на тимчасово окупованій території України (Белоусов, 2015, с. 19).

Водночас, під час затримань та утримань цивільних осіб ігноруються найбільш

важливі процесуальні гарантії, передбачені як національним так і міжнародним законодавством, а саме (Белоусов, 2015, с. 27):

- відмова у наданні роз'яснень стосовно причин затримання;
- відсутність документального оформлення факту затримання цивільної особи;
- затриманим особам не роз'яснюються їхні права та обов'язки;
- відсутність будь-яких пояснень щодо причин підозри чи звинувачення;
- при затриманнях, треті особи не повідомляються;
- ненадання доступу до адвоката;
- відсутність рішень суду або інших органів щодо підстав, строків та законності затримання судом.

Так, під час допитів, основними звинуваченнями, які висувались цивільним особам під час їхнього затримання та подальшого допиту були оголошенні наступні звинувачення (Белоусов, 2015, с. 68-69):

- проукраїнська позиція;
- волонтерська діяльність;
- «заборонена» діяльність (прийняття участі у Євромайдані, фото-, відео-фіксація різноманітних цивільних об'єктів, тощо);
- статус особи («баптист, який продався американця», «український посіпака» і т.п.);
- пасивність у наданні допомоги незаконним збройним формуванням;
- підтримка державного суверенітету України;
- робота в інформаційній сфері (надання матеріалів для українських та європейських журналістських агентств, сприяння у роботі журналістів, тощо).

В цілому, жодне із звинуваченням, які інкримінувались затриманим особам не мало жодних правових підстав як в українському так і міжнародному законодавстві.

Окремо слід відмітити, відсутність будь-яких умов для затриманих громадян у неофіційних місцях утримання затриманих осіб навіть для короткотермінового перебування в них людей (підвальні приміщення, каналізаційні шахти, автомобільні бокси), що є кричущими випадками порушень норм міжнародного гуманітарного права та прав громадянина та людини в цілому. Свідчення звільнених громадян вказують на масові та системні порушення прав затриманих осіб, а саме (Белоусов, 2015, с. 76):

- відсутність денного освітлення у місцях несвободи;
- непрацюючі туалети у місцях несвободи;
- велика кількість утримуваних осіб у невеликому приміщенні;
- відсутність місць для сну, через це – сну на бетоні, на дошках тощо;
- діряві стіни і дах у місцях несвободи, що спричиняло підтоплення приміщень під час дощу;
- утримання разом чоловіків і жінок в одній камері;
- відсутність або недостатня кількість води та їжі;
- поширена практика побиття та погроз смертю, фізичних та психологічних знущань стосовно затриманих цивільних осіб і військовослужбовців.

Отже, сам факт перебування людини у таких умовах може сягати рівня нелюдського або такого, що принижує гідність поводження відповідно до стандартів Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини.

Одним із кричущих випадків порушення прав людини, шляхом незаконного

позбавлення волі цивільної особи є затримання та засудження у 2018 році місцевого мешканця м. Луганськ (далі – громадянин С., особисті дані особи не розповсюджуються враховуючі наявні ризики для громадянина). Так, під час навчання останнього у місцевому коледжі культури та мистецтв, громадянина С. було затримано начебто за заклики в соціальних мережах вступати до лав батальйону «Азов». В подальшому особа була засуджена за «участь у діяльності організації, яка визнана в «ЛНР» терористичною» та «збудження ненависті або ворожнечі, а значить і приниження людської гідності». Так, у «рішенні суду» вказано, що особа була надто активна у соціальній мережі «VK»: підтримувала українські патріотичні групи; вступала у дискусії із прихильниками ідей «руського мира».

Наразі наявні відомості стосовно 1700 осіб, які були верифіковані Міжнародним комітетом Червоного Хреста, як цивільні заручники рф. Водночас, за інформацією Міністерства внутрішніх справ України, станом на жовтень 2023 року близько 37 тисяч осіб є зниклими безвісти за особливих обставин. Вказана інформація свідчить про відсутність достатнього доступу представників міжнародних організацій, що в свою чергу унеможлиблює надання об'єктивної інформації щодо реального стану справ стосовно цивільних заручників на тимчасово окупованих територіях України та які перебувають в межах рф.

Відповідно до статті 24 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, яка була ратифікована в Україні 13 вересня 2015 року, жертвою вважається будь-яка зникла особа та будь-яка фізична особа, якій спричинено безпосередню шкоду в результаті насильницького зникнення (Організація Об'єднаних Націй, 2006). Це означає, що практично кожен цивільний заручник, а також їх родичі та близькі, мають право знати правду про обставини зникнення, місцезнаходження та долю зниклої людини. Таке право на доступ до інформації є фундаментальним для забезпечення справедливості і можливості отримання відповідної компенсації та реабілітації. Водночас, спостерігається приховування та відмова у наданні будь-якої інформації з боку рф стосовно затриманих та засуджених громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебували на тимчасово окупованих територіях України.

Окрім цього, у пункті шостому Положення Резолюції Генеральної Асамблеї ООН ES-11/6 «Принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй, що лежать в основі досягнення всеосяжного, справедливого та міцного миру в Україні» від 23 лютого 2023 року (Організація Об'єднаних Націй, 2023) наявні заклики щодо звільнення всіх незаконно утримуваних осіб.

В цілому питання звільнення цивільних осіб від незаконного утримання є критично важливим для світової спільноти, оскільки неопосередковано стосується дотримання прав людини та міжнародного гуманітарного права, закріплених в таких документах, як Женевські конвенції та Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. В цілому, звільнення цивільних заручників не лише відновлює основні права людини, але й сприяє врегулюванню конфліктів та дотриманню вимог міжнародного гуманітарного права.

З метою вирішення проблем українських цивільних осіб, яких незаконно утримує рф, 16 квітня 2024 року Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини ініціював створення робочої групи. Зазначена група, створена при Координаційному штабі з питань поводження з військовополоненими, фокусуватиметься на ключових питаннях, пов'язаних із цивільними заручниками, а саме громадянами України, особами без громадянства та іноземцями. Український Омбудсмен з прав людини Д. Лубінець підкреслив важливість ініціювання діалогу та вжиття заходів, у тому числі неопублічних, для повернення вищевказаних категорій осіб.

Так, створення робочої групи становить критично важливий крок на шляху до вирішення питань цивільних заручників, підкріплюючи міжнародні зусилля зі зміцнення прав людини на території України та світовій спільноті в цілому.

Так, за час роботи Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, із незаконного утримання звільнено 147 цивільних осіб. В свою чергу, створення окремого структурного підрозділу Координаційного штабу, сприятиме більш оперативному звільненню цивільного населення, яке на даний час перебуває у заручниках на тимчасово окупованій території України або у рф

Висновки. Аналізуючи проблему цивільних заручників у контексті триваючого російсько-українського збройного конфлікту, можна визначити декілька ключових аспектів, а саме:

- відсутність уніфікованих і загальноприйнятих міжнародних механізмів, які б регулювали процеси затримання та утримання цивільних осіб під час воєнних конфліктів, що в свою чергу створює серйозні виклики для ефективного захисту прав цивільного населення, яке стає заручником або навіть мішенню воєнної агресії.

- Наявність проблематики у ефективному та об'єктивному зборі та верифікації доказів щодо незаконного затримання або засудження цивільних осіб значно ускладнює процеси притягнення до відповідальності держави-агресора та її представників, що вчиняють воєнні злочини. Нерідко доказова база є фрагментарною або взагалі недоступною через активні бойові дії чи контроль окупаційної влади над територіями, на яких перебувають цивільні заручники;

- створення робочої групи під егідою Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що має займатися питаннями заручників і незаконно затриманих, що одним із фундаментальних кроків до систематизації наявних можливостей у вирішенні зазначеного питання. Ця ініціатива не тільки засвідчує намагання України системно підходити до вирішення питань порушень прав людини під час війни, але й створює додаткові передумови удосконалення міжнародного законодавства у сфері захисту цивільного населення під час воєнного конфлікту. Зазначена робоча група має потенціал стати одним із ключових елементів у механізмі взаємодії з міжнародними організаціями, такими як Міжнародний Комітет Червоного Хреста, ООН, а також іншими державними та недержавними структурами, що займаються захистом прав людини і гуманітарними питаннями на міжнародному рівні. Це також сприятиме координації зусиль щодо визволення заручників та їхнього повернення додому.

В цілому, підходи до вирішення проблеми цивільних заручників в контексті збройного конфлікту мають бути комплексними і базуватися на міжнародному праві, принципах гуманізму та взаємодії з усіма зацікавленими сторонами. Тільки через спільні зусилля можливе досягнення поваги до основних прав і свобод кожної людини, залученої в конфлікт або її ставши жертвою.

Бібліографічний список:

- Белоусов, Ю. Л., Кориневич, А. О., Мартиненко, О. А., Матвійчук, О. В., Павліченко, О. М., Роменський, Я. В. та Швець, С. П., 2015. *Ті, що пережили пекло: свідчення жертв про місця незаконних ув'язнень на Донбасі. Моніторинговий звіт.* Київ: ЦП Компринт. Доступно: <<https://library.khpg.org/index.php?id=1451396568>>.
- Мицик, В. В., Буроменський, М. В. та Буткович, О. В., 2020. *Міжнародне публічне право: навчальний посібник: підручник у 2-х томах.* 2-ге видання змінене. Харків: Право.
- Організація Об'єднаних Націй, 1949. Женевська конвенція про поводження з

- військовополоненими. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text>.
- Організація Об'єднаних Націй, 1977. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text>.
- Організація Об'єднаних Націй, 2006. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text>.
- United Nations, 2023. Resolution adopted by the General Assembly on 23 February 2023 ES-11/6 «Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine». [online] Available at: <<https://digitallibrary.un.org/record/4004933?ln=en&v=pdf>>.

References

- Belousov, Y.L., Korynevych, A.O., Martynenko, O.A., Matviychuk, O.V., Pavlichenko, O.M., Romensky, Y.V. and Shvets, S.P., 2015. Ti, shcho perezhlyu peklo: svidchennia zhertv pro mistsia nezakonnykh uviaznen na Donbasi. Monitorynhovyi zvit [Those Who Survived Hell: Testimonies About Illegal Detention Places in Donbas] [online] Available at: <<https://library.khpg.org/index.php?id=1451396568>> [Accessed 20 April 2024] (in Ukrainian).
- Mytsyk, V.V., Buromensky, M.V. and Butkovich, O.V., 2020. Mizhnarodne publichne pravo: navchalnyi posibnyk: pidruchnyk u 2-kh tomakh. 2-he vydannia zminene [International Public Law: Textbook in Two Volumes, 2nd Revised Edition]. Kharkiv: Pravo (in Ukrainian).
- United Nations, 1949. Zhenevska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenymy [Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text [Accessed 20 April 2024] (in Ukrainian).
- United Nations, 1977. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I) [Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949, Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [Accessed 20 April 2024] (in Ukrainian).
- United Nations, 2006. Mizhnarodna konventsiiia pro zakhyst usikh osib vid nasylnytskykh znyknen [International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [Accessed 20 April 2024] (in Ukrainian).
- United Nations, 2023. Resolution adopted by the General Assembly on 23 February 2023 ES-11/6 «Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine». [online] Available at: <<https://digitallibrary.un.org/record/4004933?ln=en&v=pdf>>.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2024 р.

Savenko N.

ANALYSIS OF HUMAN RIGHTS COMPLIANCE DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: CIVILIAN HOSTAGES – A CHALLENGE FOR THE GLOBAL COMMUNITY, ISSUES OF RESOLUTION

The article addresses the pressing issue of the illegal detention and sentencing of civilians within the context of the Russian-Ukrainian armed conflict, emphasizing the significant challenges posed by the lack of coherent international legal mechanisms to safeguard human rights. In-depth analysis reveals how this legal vacuum complicates the protection of civilian rights during conflicts, highlighting the specific difficulties in verifying abuses and holding the aggressor state accountable. The study explores the nuanced roles that various international and national organizations play in protecting civilians, particularly focusing on the strategic initiatives led by newly established working groups in Ukraine. These organizations and coalitions are crucial in advocating for and protecting the rights of detained civilians, emphasizing the necessity for international cooperation and robust legal frameworks to address and mitigate such humanitarian crises effectively. The absence of unified international legal standards for the treatment of civilians in conflict zones leads to significant challenges. The International Committee of the Red Cross in Ukraine, for instance, notes numerous complications in the detention processes, which depend heavily on the specifics of the charges and legal statutes applied. The status and rights of civilians detained by occupying forces are not adequately addressed by existing international laws, leading to a gap in legal protections and oversight.

One of the major obstacles identified is the difficulty in gathering and verifying evidence related to illegal detentions. The conditions of armed conflict severely restrict access to detention sites, making independent and unbiased investigations almost impossible. This not only hinders the prosecution of the aggressor state but also limits the ability of international bodies to monitor and intervene in such situations. Additionally, the article discusses the strategic use of historical legal principles by the occupying powers, specifically the maxim "nulleum crimen, nulla poena sine lege" — no crime and no punishment without pre-established law. This principle is exploited to avoid international accountability, allowing the aggressor to conceal their actions and evade international sanctions and legal repercussions.

The Geneva Conventions and their Additional Protocols are examined as the foundational frameworks of international humanitarian law that explicitly prohibit any form of violence against civilians, including hostage-taking. However, the ongoing violations of these laws, particularly by the aggressor state, underscore the challenges of enforcing these international norms. The research highlights the urgent need for comprehensive approaches to address the plight of civilian detainees in conflict zones. This involves enhancing international legal standards and improving the coordination among international bodies to ensure the effective protection of human rights. The creation of working groups under the auspices of the Ukrainian Ombudsman exemplifies proactive measures taken to address these issues, facilitating dialogue and action to safeguard civilian rights and ensure compliance with international humanitarian law.

In conclusion, the article calls for a concerted international effort to develop and implement more effective mechanisms to respond to human rights violations in conflict zones. Strengthening the legal and operational frameworks for protecting civilian populations not only restores fundamental human rights but also contributes to the broader goals of peace and justice in international relations. This comprehensive approach is vital for the long-term resolution of conflicts and the protection of vulnerable populations in war-torn regions.

Key words: civilian hostages, armed conflicts, international law, human rights, unlawful detentions, international organizations, Ukraine, working group.

УДК 341.1/8

О. Г. Турченко
В. В. Гусар

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЗА ЗЛОЧИНИ, СКОЄНІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

ООН неодноразово засуджувала російську агресію та спроби незаконної анексії української території, визнавала акт агресії з боку російської федерації проти України (резолуції «Агресія проти України» від 2 березня 2022 року, «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН» від 7 жовтня 2022 року). Попри відкрите засудження політики російської федерації та її вторгнення на територію незалежної держави з боку цивілізованого світу, країна-агресор дотепер продовжує переслідувати свої жорстокі цілі, які суперечать будь-яким приписам міжнародного права, міжнародного гуманітарного права. Щоденно права цивільного населення, закріплені Женевськими конвенціями, демонстративно порушуються, зокрема, шляхом постійних масованих атак, цілями яких є саме об'єкти цивільної інфраструктури.

Міжнародне правове співтовариство неймовірно рішуче налаштоване забезпечити можливість притягнення РФ до відповідальності за злочини, скоєні на території України.

У статті аналізуються форми матеріальної та нематеріальної відповідальності, які застосовуються та можуть бути застосовані до Російської Федерації як держави-агресора, практика застосування санкцій, вимоги позовних заяв України проти РФ, що подані до міжнародних юрисдикційних органів (Міжнародного суду ООН, Міжнародного трибуналу з морського права, Європейського суду з прав людини), зміст і наслідки прийнятих рішень.

Робиться висновок, що звернення до міжнародних юрисдикційних органів не стосується встановлення факту агресії з боку РФ, вирішення питання про форми, розмір відповідальності держави-агресора.

Доводиться, що наказ Міжнародного суду ООН про застосування тимчасових заходів є обов'язковими згідно з міжнародним правом, що покладає на держави-сторони спору чіткі юридичні зобов'язання і порушення якого «передбачає зобов'язання здійснити відшкодування в належній формі». Питання виконання державою наказу та відшкодування в належній формі розглядаються Судом у рішенні по суті справи.

Неможливість попередження військової агресії проти України, часткове обмеження цієї держави шляхом застосування санкцій, дають підстави вважати, що наявні способи та механізми міжнародно-правової відповідальності є недостатніми. Саме тому на дипломатичному рівні Україною повинні створюватися нові способи обмеження та притягнення до відповідальності росії як держави та її окремих громадян, причетних до керівництва та виконання злочинів, вчинених на території України.

Ключові слова: держава, функції держави, воєнний стан, відповідальність, заходи примусу, безпека, збройний конфлікт, санкції.

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-140-152

Постановка проблеми та її актуальність. ООН неодноразово засуджувала російську агресію та спроби незаконної анексії української території, визнавала акт агресії з боку російської федерації проти України (резолуції «Агресія проти України»

від 2 березня 2022 року, «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН» від 7 жовтня 2022 року). Попри відкрите засудження політики російської федерації та її вторгнення на територію незалежної держави з боку цивілізованого світу, країна-агресор дотепер продовжує переслідувати свої жорстокі цілі, які суперечать будь-яким приписам міжнародного права, міжнародного гуманітарного права. Щоденно права цивільного населення, закріплені Женевськими конвенціями, демонстративно порушуються, зокрема, шляхом постійних масованих атак, цілями яких є саме об'єкти цивільної інфраструктури.

Міжнародне правове співтовариство неймовірно рішуче налаштоване забезпечити можливість притягнення РФ до відповідальності за злочини, скоєні на території України.

Міжнародно-правова відповідальність традиційно визнається фундаментальним інститутом міжнародного права, формування якого має багаторічну історію. Спочатку норми, що становили інститут міжнародно-правової відповідальності, мали переважно звичайний характер, однак постійний розвиток суспільних відносин стимулював процес їх обов'язкової кодифікації. Уперше ця ідея була проголошена у 1930 році на міжнародній конференції з питань відповідальності держав, ініційованій Лігою Націй. Під час проведення конференції між державами виникли серйозні суперечності, що ускладнило досягнення поставлених цілей.

У 1953 році було ухвалено Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН A/RES/799 (VIII) «Заява про кодифікацію принципів міжнародного права, що регулюють відповідальність держави», яка стала основою розробки у межах ООН багатосторонньої конвенції про відповідальність держав. 12 грудня 2001 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила Резолюцію A/RES/56/83, яка містить додаток «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння», частина перша якого отримала назву «Міжнародно-протиправне діяння держави». Цей документ визначив загальні умови, необхідні для виникнення відповідальності держав. Окрім цього, положення про міжнародно-правову відповідальність містяться в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 року, який закріплює, що агресивна війна є злочином проти миру, що тягне відповідальність за міжнародним правом (Войціховський, 2020, с. 125-127). Окремо варто наголосити на тому, що частина питань щодо кодифікації норм, які становлять інститут міжнародно-правової відповідальності, регулюються двосторонніми й багатосторонніми договорами між державами, що мають переважно регіональний характер.

Але варто погодитися з О. Мисак, що сьогодні досі не існує універсальних правових інструментів ані для створення злагоджених компенсаційних механізмів, ані для затвердження загальних принципів їхньої діяльності (Мисак, 2017, с. 41).

Особливого значення інститут міжнародно-правової відповідальності набуває впродовж XX-XXI століття. Зокрема, у період Другої світової війни, що визначається як глобальний збройний конфлікт, який тривав протягом шести років (1939-1945 рр.), владою нацистської Німеччини було скоєно низку міжнародних злочинів; у зв'язку з розпочатим після захоплення російською федерацією Кримського півострова, створенням «Донецької народної республіки (ДНР)» та «Луганської народної республіки (ЛНР)» у 2014 році російсько-українським конфліктом, повномасштабним вторгненням росії в Україну у 2022 році. Отже, на сьогодні постає актуальне питання притягнення до відповідальності за злочини, скоєні російською федерацією на території України, які продовжуються протягом десяти років та мають надсерйозні наслідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з обраної теми. Проблемні питання притягнення до міжнародної відповідальності держав за скоєні міжнародні правопорушення та міжнародні злочини, зокрема, досліджували М. Буроменський, В. Буткевич, В. Гринчак, В. Денисов, В. Євінгов, О. Задорожній, М. Коверзнев, Г. Коверзнева, Д. Левін, А. Мацко, О. Мережко, В. Навроцький, Ю. Решетов, О. Скрильник, Л. Тимченко, О. Трайнін, Г. Циверенко та інші.

Формулювання мети статті. Метою статті є проаналізувати форми матеріальної та нематеріальної відповідальності, які застосовуються та можуть бути застосовані до російської федерації як держави-агресора, практику застосування санкцій, вимоги позовних заяв України проти РФ, що подані до міжнародних юрисдикційних органів, зміст і наслідки прийнятих рішень.

Виклад основного матеріалу. У наукових працях відомих дослідників досить складно знайти єдиний підхід до розуміння поняття «міжнародно-правова відповідальність». Так, Комісія міжнародного права визначила міжнародну відповідальність як «всі форми правових відносин, що можуть виникнути в міжнародному праві у зв'язку із правопорушенням, що вчинене державою, – незалежно від того, чи обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, що вчинила неправомірну дію, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони поширюються також на інших суб'єктів міжнародного права, і, незалежно від того, чи обмежуються ці відносини зобов'язанням винної держави поновити право потерпілої держави та відшкодувати заподіяну шкоду, включають можливість самої потерпілої держави та інших суб'єктів застосувати до винної держави будь-які санкції, передбачені міжнародним правом». З урахуванням цього О. Скрильник робить висновок, що міжнародно-правову відповідальність можна визначити як зобов'язання суб'єкта міжнародного права потерпіти певні обставини негативного характеру внаслідок заподіяння шкоди іншому суб'єкту міжнародного права як у результаті вчинення міжнародного правопорушення, так і в результаті правомірної діяльності (Скрильник, 2013, с. 352).

А. Войціховський тлумачить міжнародно-правову відповідальність як своєрідне зобов'язання суб'єкта міжнародного права зазнати певних обставин негативного характеру внаслідок заподіяння шкоди іншому суб'єкту міжнародного права як у результаті вчинення міжнародного правопорушення, так й у результаті правомірної діяльності (Войціховський, 2020, с. 126).

М. Коверзнев, Г. Коверзнева стверджують, що термін «міжнародно-правова відповідальність» охоплює правовідносини, що виникають за міжнародним правом у зв'язку з міжнародно-протиправним діянням, а тому зміст міжнародно-правової відповідальності складають ті негативні наслідки, які виникають для держави в результаті порушення нею міжнародного права (Коверзнев та Коверзнева, 2016, с. 50-51).

Отже, міжнародно-правова відповідальність пов'язується з настанням певних негативних наслідків, що регламентуються нормами міжнародного права, застосовуються до держави-порушниці, яка вчинила міжнародне правопорушення, з метою припинити такі протиправні дії і відшкодувати завдану шкоду.

Традиційно суб'єктом міжнародно-правової відповідальності виступає держава, яка розглядається як єдине ціле, незалежно від того, який саме орган держави вчинив протиправне діяння. Відповідно до ухвалених Комісією міжнародного права Статей про відповідальність держави (2001 року) будь-яке протиправне міжнародне діяння держави тягне міжнародно-правову відповідальність цієї держави; діяння держави може бути кваліфіковане як міжнародно-правове лише на підставі норм міжнародного

права; порушення державою міжнародного зобов'язання є таким лише в тому випадку, коли поведінка або діяння цієї держави не відповідають тому, що вимагає від неї зазначене зобов'язання, незалежно від того, чи має воно звичасвий або договірний характер (Войціховський, 2020, с. 135).

Доктриною сформований підхід, згідно з яким міжнародна відповідальність реалізується на підставі матеріальної та політичної (нематеріальної) відповідальності (Циверенко, 2014, с. 154). Перший вид міжнародно-правової відповідальності реалізується шляхом застосування форм, спрямованих на забезпечення відшкодування завданої шкоди всіма можливими способами, на підставі спеціальної угоди. Так, реституція як вид матеріальної відповідальності – це відшкодування державою-порушницею шкоди, завданої державі-потерпілій, яка полягає у цілковитому поверненні матеріальної шкоди в натурі. Наприклад, реституція може полягати у поверненні захоплених об'єктів чи будь-якого іншого майна потерпілій стороні. Як вид реституції може застосовуватися субституція, яка передбачає заміну пошкодженого чи знищеного майна аналогічним майном. Натомість репарація є видом матеріальної відповідальності, що має на меті відшкодування шкоди в грошовій формі, товарами, послугами, і застосовується в тих випадках, коли реституція є неможливою через втрату об'єкта в натурі.

Наприклад, за умовами Версальського мирного договору 1919 року Німеччина повинна була виплачувати репарації країнам, які входили до складу Антанти за розв'язання Першої світової війни. У 1920 році була визначена сума виплат, яка становила 3 мільярди щороку протягом 35 років. Через окупацію Руру у 1923 році бельгійськими та французькими військовими, які мали на меті силовий збір репарацій, у Німеччині відбувся дефолт. При спробі конвертувати марки в іноземну валюту цінність самої марки знижувалась, що в результаті призвело до інфляції. Стабілізувати внутрішні фінанси Німеччини допоміг план Доуза щодо управління репараційними виплатами. З приходом до влади Адольфа Гітлера, протягом декількох років усі зобов'язання Німеччини за Версальським договором були скасовані.

Репарації виплачувала Німеччина і після Другої світової війни, форми яких були визначені на Ялтинській та на Потсдамській конференціях у 1945 р. Так, репараційні претензії СРСР мали бути задоволені шляхом вилучення зі східної зони Німеччини і за рахунок німецьких активів у Болгарії, Фінляндії, Угорщині, Румунії та Східній Австрії; репараційні претензії Польщі СРСР мали бути задоволені зі своєї частки; претензії США, Великої Британії та інших країн, що мали право на репарації, передбачалося задовольнити із західних зон; деяку долю репараційних платежів СРСР додатково мав отримати з західних зон Німеччини (Касьян та Чурилова, 2022, с. 119-120).

Нематеріальна відповідальність покликана певним чином здійснювати політичний вплив на державу-порушницю, стимулюючи цим відмовитися останню від своїх протиправних діянь, виражається у формі ресторацій, сатисфакцій, обмеження суверенітету, декларативних рішеннях, міжнародних санкціях. Практика дозволяє виокремити два види контрзаходів (санкцій): індивідуальні (самопоміг) і колективні (у межах міжнародних організацій). Кожен із цих видів у свою чергу має декілька форм: індивідуальні (реторсії, репресалії, невизнання, розрив відносин, самооборона); колективні (відмова в членстві в організації, призупинення прав члена організації, виключення з міжнародного спілкування, колективні збройні заходи). Також до держави, яка порушує міжнародний правопорядок, може застосовуватися ембарго як засіб економічного тиску (Циверенко, 2014, с. 155).

На думку Г. Циверенко, класичним прикладом такого виду відповідальності є правові інструменти, використані по відношенню до Німеччини за підсумками Другої

світової війни. Німеччина, зокрема, не тільки втратила значну частину своїх територій, але й зазнала повоєнної окупації та повної демілітаризації (її збройні сили були примусово розпущені), окремі державні інститути, які пропагували ідею націонал-соціалізму, були визнані злочинними та, як наслідок, ліквідовані (Циверенко, 2017, с. 67).

Щодо застосованих на сьогодні Україною способів притягнення до відповідальності РФ та її форм.

Передусім зупинимось на юрисдикційному способі захисту Україною власних інтересів у конфлікті з російською федерацією та притягнення до відповідальності РФ. На сьогодні існує розгалужена мережа міжнародних юрисдикційних органів.

Універсальним юрисдикційним органом є Міжнародний суд ООН, до ведення якого, відповідно до статті 36 його Статуту, належать усі справи, які будуть передані йому сторонами, та всі питання, спеціально передбачені Статутом Об'єднаних Націй або чинними договорами та конвенціями.

Юрисдикція Суду обов'язкова щодо всіх правових спорів, що стосуються: а) тлумачення договору; б) будь-якого питання міжнародного права; с) наявності факту, який у разі його встановлення може становити порушення міжнародного зобов'язання; д) характеру та розмірів відшкодування за порушення міжнародного зобов'язання.

Так, 7 і 8 березня 2022 року в Гаазі було розпочато судові засідання Міжнародного суду ООН у справі «Україна проти Російської Федерації» щодо звинувачень у геноциді, відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 року (далі – Конвенція 1948 року). Україна і росія є сторонами Конвенції 1948 року, обидві держави відкликали свої застереження щодо статті IX (положення договору, яке передає спори за Конвенцією на розгляд Суду) у 1989 році, тобто обидві держави погодилися на юрисдикцію Міжнародного суду щодо спорів згідно з договором.

У розумінні геноциду Конвенцією 1948 року Україна безпосередньо не може звинуватити російську федерацію в його вчиненні, але Україна посилається на його потенційне планування, зазначаючи, що росія навмисне вбиває і завдає тяжкої шкоди українцям, та цитуючи заяви Путіна про заперечення існування українського народу.

Відповідно Україна просить Суд встановити такі обставини: 1) що Україною не було скоєно жодного злочину «геноциду» на території Донецької та Луганської областей; 2) що Росія не має права вживати жодних дій проти України щодо запобігання та покарання за вигаданий «геноцид»; 3) що визнання Росією так званих ДНР та ЛНР здійснено на підставі вигаданого геноциду і не може ґрунтуватися на положеннях Конвенції.

А також вимагає зобов'язати Росію: надати гарантії неповторення незаконних дій, зокрема незаконного застосування сили та сплатити репарації (відшкодування) за заподіяну шкоду.

Загалом ця справа унікальна тим, що Україна намагається довести саме відсутність «геноциду» на своїй території та нікчемність аргументу, який РФ використовує для обґрунтування повномасштабного вторгнення.

Відповідно до статті 41 Статуту Суд має право вказати, якщо, на його думку, цього вимагають обставини, будь-які тимчасові заходи, які повинні бути прийняті для забезпечення прав кожної із сторін.

Відповідно Україна звернулася до Суду з проханням зобов'язати росію: зупинити так звану «спеоперацію», не робити жодних кроків для продовження «спеоперації»; не вживати заходів, які можуть погіршити та ускладнити спір на підставі Конвенції; протягом тижня надати до Міжнародного суду звіт про виконання

запобіжних заходів.

І вже 16 березня 2022 року Суд оголосив рішення за цим запитом, у своєму наказі він зосередився передусім на розгляді питання своєї юрисдикції *prima facie* і визнав наявність спору у значенні статті 9 Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 року, та відповідно той факт, що спір підпадає під його матеріальну юрисдикцію. Водночас Суд зазначив, що таке рішення не стосується його юрисдикції в питаннях по суті справи, що може бути вирішено в майбутньому.

У наказі зазначається, що Суд повинен визначити, чи потрібні тимчасові заходи для збереження «прав, які згодом можуть бути визнані такими, що належать будь-якій стороні» (п. 50). До того ж «повинен існувати зв'язок між правами, які потребують захисту, та тимчасовими заходами, про які просить сторона» (п. 51). Нагадаємо, що заходи, які мають бути зазначені, не обов'язково повинні бути ідентичними тим, про які просить сторона.

Тринадцятьма голосами проти двох (проти проголосували представники Китаю та Росії) проголошено, що Росія має припинити військові операції на території України, що почалися 24 лютого 2022 року, та має забезпечити, що будь-які військові чи регулярні військові підрозділи, які спрямовуються чи підтримуються Росією, а також інші організації та особи, які можуть бути під контролем Росії не будуть вживати будь-яких кроків щодо продовження військової операції. Одноголосно прийнято рішення, що обидві сторони мають утримуватися від будь-яких дій, які можуть погіршити чи продовжити спір і ускладнити розгляд Судом.

Заслуговує на увагу і позиція Суду, викладена у мотивувальній частині наказу, що «сумнівно, що Конвенція, у світлі її об'єкта та мети, дозволяє Договірній Стороні одностороннє застосування сили на території іншої держави з метою запобігання або покарання геноциду, факт якого припускається» (п. 59), що так звана «спеціальна військова операція» Росії спричинила вже велику кількість жертв серед цивільного населення та цивільних об'єктів.

У справі *LaGrand* Міжнародний суд зазначив не менш важливу деталь: «якщо Суд має юрисдикцію вирішувати справу, він також має юрисдикцію розглядати вимоги сторін щодо виконання наказу про застосування тимчасових заходів».

Тобто наказ Міжнародного суду ООН про застосування тимчасових заходів є обов'язковими згідно з міжнародним правом, що покладає на держави-сторони спору чіткі юридичні зобов'язання і порушення якого «передбачає зобов'язання здійснити відшкодування в належній формі».

2 лютого 2024 року Міжнародний суд ООН виніс рішення щодо попередніх заперечень РФ щодо юрисдикції Суду, відхиливши переважну їх більшість, та прийнятності позову України відповідно до Конвенції 1948 року, постановивши, що справа переходить на стадію розгляду по суті. Хоча Суд відхилив позовні вимоги про те, що застосування сили та питання визнання так званої «незалежності» окремих організованих антиурядових збройних груп на основі неправдивих звинувачень в геноциді є питанням, яке виходить за рамки регулювання Конвенції 1948 року.

Україна також здійснила подання до Суду із запитом постановити, що Росія порушила Наказ про тимчасові заходи від 16 березня 2022 року.

Зазначимо, що це вже другий наказ, отриманий Україною, перший Наказ про застосування тимчасових заходів був виданий Судом 19 квітня 2017 року у справі відносно порушення Росією Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року (далі – Конвенція 1999 року) та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (далі – Конвенція 1965 року). Ця справа була складної та новаторською для Міжнародного суду ООН, оскільки в ній Суд

вперше розглядав порушення за першою конвенцією та пройшов юрисдикційний етап і розглянув справу по суті за другою конвенцією (загалом це друга справа в історії Суду, першим був позов Грузії до росії, вирішений не на користь позивача).

До того ж рішенням від 31 січня Міжнародний суд ООН вперше постановив, що росія порушила міжнародне право в певних аспектах: 1) частково Конвенцію 1999 року щодо порушення обов'язку розслідування підозр, правового переслідування осіб/угруповань, які вдаються до вчинення міжнародних злочинів та є пов'язаними особами з політичним режимом РФ, що є прямим не перешкоджанням та потуранням у вчиненні протиправних дій міжнародного характеру; 2) частково Конвенцію 1965 року щодо порушення права етнічних українців на освіту українською мовою. Але частина вимог була відхилена, зокрема:

- не було винесено конкретне рішення щодо ймовірної відповідальності росії за збиття літака МН17 над Донецькою областю;
- не були задоволені вимоги щодо виплати компенсацій від РФ;
- переслідування осіб за ознакою громадянства та політичною ознакою не було визнано расовою дискримінацією.

12 травня 2017 року розпочав також Міжнародний трибунал ООН з морського права на базі Постійної палати третейського суду розгляд з процедурних питань справи «Україна проти Російської Федерації» № 2017-06 щодо порушення РФ положень Конвенції з морського права 1982 р. щодо прав України як прибережної держави в прилеглих до Криму акваторіях в Чорному морі, Азовському морі та Керченській протоці (зокрема, захоплення родовищ мінеральних ресурсів і незаконний видобуток нафти й газу на континентальному шельфі України в Чорному морі; здійснення узурпації права на регулювання рибальства, незаконний вилов риби та недопущення українських рибальських компаній до вилову риби в морських акваторіях, які прилягають до Кримського півострова; ведення без згоди України будівництва газопроводу, лінії електропередачі та мосту через Керченську протоку; блокування транзиту українських суден через Керченську протоку та узурпація навігаційних прав; без згоди України дослідження археологічних та історичних об'єктів на дні Чорного моря) (Permanent Court of Arbitration, n.d.). З 10 по 14 червня 2019 року Трибунал провів слухання щодо попередніх заперечень. У своєму рішенні від 21 лютого 2020 року Арбітражний суд одногосно; 1) підтримав заперечення РФ про те, що Арбітражний трибунал не має юрисдикції щодо претензій України, тією мірою, якою рішення Арбітражного суду по суті претензій України вимагатимуть від нього прямо чи опосередковано вирішення питання щодо наявності суверенітету будь-якої зі сторін над Кримом; але 2) визнав, що заперечення РФ про відсутність юрисдикції Суду щодо позовів України відносно діяльності в Азовському морі та Керченській протоці, не має виключно попереднього характеру, і відповідно вирішив залишити це питання для розгляду та прийняття рішення в провадженні по суті; та 3) попросив Україну подати переглянута версію свого Меморандуму, у якому повністю враховувати обсяг і обмеження юрисдикції Арбітражного суду, як це визначено в цьому Рішенні. Інші заперечення РФ щодо юрисдикції були відхилені. У процесуальному наказі № 6 від 21 лютого 2020 року був визначений процесуальний графік подальших письмових виступів. На сьогодні розгляд справи триває.

До того ж Україною було подано 4 скарги до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) через порушення РФ статей 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13 і 14 Європейської конвенції з захисту прав і основоположних свобод людини 1950 року та статті 1 Першого протоколу № 1 (захист власності) і статті 2 Протоколу № 4 (свобода пересування) до Конвенції:

1) скарга № 20958/14 від 13 березня 2014 р., із кількома доповненнями - щодо незаконної анексії Криму та дії Російської Федерації на сході України; яка рішенням ЄСПЛ від 09 лютого 2016 р. була розділена на два окремих провадження (№№ 20958/14, 8019/16).

2) скарга № 43800/14 від 13 липня 2014 р. щодо викрадення трьох груп українських дітей та їх незаконного вивезення до Російської Федерації;

3) скарга щодо незаконного переміщення до РФ Хайсера Джемілева, яка через подачу аналогічної індивідуальної скарги була відкликана урядом;

4) скарга № 42410/15 від 27 серпня 2015 р. щодо події в Криму та агресії Російської Федерації на Донбасі, починаючи з вересня 2014 р.; яка аналогічно рішенням ЄСПЛ від 25 листопада 2016 р. розділена на № 42410/15 та № 70856/16.

Згодом у 2018 році заяви № 20958/14 від 13 березня 2014 р. та № 42410/15 від 27 серпня 2015 року були об'єднані під заявою 20958/14; у 2023 році до останньої була приєднана заява № 38334/18 від 10 серпня 2018 року, яка стосується українських «політв'язнів», у зв'язку зі з їх схожістю.

У заявах стверджується, що з 27 лютого 2014 року Росія здійснювала ефективний контроль над АРК і містом Севастополь, невід'ємними частинами України, завдяки своїй військовій присутності в Криму та підтримці як місцевого уряду, так і воєнізованих формувань; а також екстериторіальну юрисдикцію над ситуацією, яка призвела до типових порушень прав людини (до «адміністративної практики»), передбачених статтею 2 (право на життя), 3 (заборона нелюдського поводження та тортур), 5 (право на свободу та недоторканність), 6 (право на справедливий суд), 8 (право на повагу до приватного життя), 9 (свобода віросповідання), 10 (свобода вираження поглядів), 11 (свобода зібрань), 14 (заборона дискримінації), а також статтею 1 (захист власності), статтею 2 (право на освіту) Протоколу № 1 і статтею 2 (свобода пересування) Протоколу № 4. Додатково у заяві № 38334/18 стверджується порушення статті 7 (немає покарання без закону) і статті 18 (обмеження використання обмежень прав).

27 листопада 2020 року в інтересах ефективного здійснення правосуддя відповідно до правил 42 5 1 і 71 § 1 Регламенту Суду Велика палата у справі «Україна проти Росії» (щодо Східної України) (заява № 8019/16 від 13 березня 2014 року) вирішила також приєднати до неї дві міждержавні заяви «Україна проти Росії» (II) (№ 43800/14 від 13 липня 2014 року) та Нідерланди проти Росії (№ 28525/20 від 10 липня 2020 року), яка стосується збиття 17 липня 2014 року рейсу Малайзійських авіаліній МН17 над східною Україною, у результаті чого загинули 298 осіб, у тому числі 196 громадян Нідерландів, об'єднавши в справу «Україна та Нідерланди проти Росії».

У заявах стверджується порушення статей 2 (право на життя), 3 (заборона катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження), 4 (заборона примусової праці), 5 (право на свободу та недоторканність), 8 (право на повагу до приватного та сімейне життя), 9 (свобода думки, совісті та релігії), 10 (свобода вираження поглядів), 11 (свобода зібрань та асоціацій), 13 (право на ефективний засіб правового захисту) та 14 (заборона дискримінації) Конвенції; а також статей 1 (захист власності), 2 (право на освіту), 3 (право на вільні вибори) Протоколу № 1 і статті 2 (свобода пересування) Протоколу 4.

Ця скарга була оголошена частково прийнятною 30 листопада 2022 року рішенням Великої палати, прийнятому 25 січня 2023 року, зокрема: Суд постановив, що підпадають під юрисдикцію *ratione loci* держави-відповідача у значенні статті 1 Конвенції скарги Уряду України-заявника щодо подій, які мали місце на території під контролем сепаратистів від 11 травня 2014 року (одногосно) та адміністративна

практика обстрілу в порушення статті 2 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції; скарги уряду Нідерландів-заявника щодо збиття літака рейсу МН17.

Щодо відповідності *ratione materiae*, то оголошено, що під юрисдикцію Суду підпадають скаргу щодо збройного конфлікту; без шкоди для розгляду справ, скаргу на адміністративну практику, яка порушує статті 3, 5 і 6 Конвенції та статтю 2 Протоколу № 4 до Конвенції щодо стверджованого викрадення та передачі до Росії трьох груп дітей у супроводі дорослих (більшістю); індивідуальні скарги щодо ймовірного викрадення дорослих, які супроводжували невичерпання національних засобів правового захисту, переміщення до Росії трьох груп дітей (більшістю); без шкоди для розгляду по суті, індивідуальні скарги порушують статтю 13 Конвенції щодо збиття бойового літака МН17, а також процесуальні та матеріально-правові аспекти статті 2, статті 3 та статті 13.

Решта скарг визнані неприйнятними, відхилена також низка заперечень Уряду-відповідача [9].

17 лютого 2023 року Велика Палата вирішила приєднала до вже частково визнаних заяв №№ 8019/16, 43800/14 і 28525/20 заяву «Україна проти Росії (X)» № 11055/22, що стосується звинувачень в масових і грубих порушеннях прав людини, вчинених Російською Федерацією під час її військових операцій на території України з 24 лютого 2022 року. Прийнятність та суть справи «Україна проти Росії» (X) розглядатимуться спільно згідно зі статтею 29 § 2 Конвенції та одночасно з провадження по суті у справі «Україна та Нідерланди проти Росії».

Об'єднана справа Україна та Нідерланди проти Росії (№ 8019/16, 43800/14, 28525/20 та 11055/22) є показовою і кількістю третіх сторін у справі, загалом їх 31. Серед третіх сторін, яким було надано дозвіл на втручання, 26 держав-членів Ради Європи та одна неурядова організація (Женевська академія міжнародного гуманітарного права та прав людини). Ще чотирьом третім сторонам було надано дозвіл вступити ще на стадії прийнятності провадження у заявах № 8019/16, 43800/14 та 28525/20 щодо скарг, поданих Нідерландами (уряд Канади; Фонд авіакатастрофи МН17; індивідуальні заявники у чотирьох справах Ейлі та інші проти Росії (№ 25714/16), Англін та інші проти Росії (№ 56328/18), Баккер та Інші проти Росії (№ 22729/19) та Варта та інші проти Росії (№ 3568/20), яким запропоновано надати один набір спільних письмових матеріалів щодо конкретних інтересів найближчих родичів жертв рейсу, Центр права прав людини Університету Ноттінгхасія).

Пов'язані з відповідальністю, але не зводяться до неї, також санкції, які мають самостійний характер і здебільшого виступають інструментом примушення порушника виконати основне зобов'язання відповідальності. Так, Ю. Манійчук вказує, що «міжнародно-правові санкції не є формами міжнародно-правової відповідальності, бо їх завдання полягає у примусі держави-правопорушника до виконання своїх обов'язків у рамках охоронних міжнародно-правових відносин».

Хоча існує і більш широке розуміння «санкцій», включаючи способи усунення наслідків протиправних актів (реторсії, репресалії, необхідну оборону, самозахист (А. Фердросс), всі наслідки протиправного діяння, що мають місце стосовно правопорушника (Л. Піккьо Форлаті), зокрема і відшкодування збитків, заходи самозахисту, колективні примусові заходи міжнародних організацій (П. Гуггенхейм).

Основою для запровадження санкцій проти РФ є представлений Міжнародною експертною групою Єрмака-Макфола 25 квітня 2023 року новий план дій щодо посилення санкцій проти росії Action Plan 2.0 (План дій 2.0), який став продовженням опублікованого 20 квітня 2022 року Плану дій щодо посилення санкцій проти російської федерації. Action Plan 2.0 містить рекомендації для міжнародної

демократичної спільноти стосовно санкційних подальших економічних заходів, зокрема, «акцентує на важливості подальшого запровадження санкції щодо енергетичного комплексу РФ та оборонної промисловості, обмеження використання фінансових інструментів, питання конфіскації активів Центробанку Росії та їх подальшої передачі Україні» тощо (Війна & Санкції, б.д.).

З метою інформування урядів країн-партнерів України та громадян про запроваджені після нападу Росії на Україну санкції щодо осіб, які підтримують війну, у тому числі фінансово та інформаційно, за підтримки Міністерства закордонних справ та Національного агентства з питань запобігання корупції була створена єдина база даних – веб-портал «ВІЙНА & САНКЦІЇ» (<https://sanctions.nazk.gov.ua/>), який також дозволяв порівняти санкції, застосовані США, Сполученим Королівством, ЄС, Японією, Канадою, Австралією, Новою Зеландією, Швейцарією та Україною за різними параметрами; переглянути, які країни ще не застосували санкції на конкретну особу, не зважаючи на те, що вона вже є під санкціями в інших державах. Інформація з розділу «Міжнародні спонсори війни» порталу, документальні матеріали, які стали підставою для внесення вказаних відомостей, передавалась Міжвідомчій робочій групі з питань реалізації державної санкційної політики. 1 лютого 2024 року Радою національної безпеки оборони України був створений Державний реєстр санкцій – інформаційно-комунікаційна система, що забезпечує збирання, накопичення, захист, облік, відображення, оброблення та надання інформації про всіх суб'єктів, щодо яких застосовано санкції. 22 березня 2024 року з урахуванням витягу з протоколу засідання Кабінету Міністрів України 15.03.2024 № 30 НАЗК забезпечило переадресацію користувачів з реєстру «Міжнародні спонсори війни» на «Державний реєстр санкцій» для достовірного та єдиного інформування про офіційний перелік суб'єктів, щодо яких застосовано санкції в Україні.

Щодо масштабу застосованих санкцій, то, наприклад, на зустрічі **Президента України В. Зеленського із директором Інституту міжнародних досліджень Фрімана-Споглі (FSI), Послом Макфолом 09 вересня 2023 року** Секретар Ради національної безпеки і оборони О. Данілов зазначив, що з початку повномасштабної агресії Росії РНБО запровадила санкції стосовно 7010 фізичних та 5028 юридичних осіб, серед яких – представники Росії та інших держав, які працюють із країною-агресором.

Висновки. звернення до міжнародних юрисдикційних органів не стосується встановлення факту агресії з боку РФ, вирішення питання про форми, розмір відповідальності держави-агресора.

Наказ Міжнародного суду ООН про застосування тимчасових заходів є обов'язковими згідно з міжнародним правом, що покладає на держави-сторони спору чіткі юридичні зобов'язання і порушення якого «передбачає зобов'язання здійснити відшкодування в належній формі». Питання виконання державою наказу та відшкодування в належній формі розглядаються Судом у рішенні по суті справи.

Наказ Суду про визнання юрисдикції та запровадження тимчасових заходів є проміжним рішенням і не є фінальним рішенням по суті справи, але в контексті справи України проти Росії його можна розглядати в якості умовної точки відліку для фактичного, юридичного та політичного визнання Росії як держави-агресора.

Зважаючи на те, що російською федерацією постійно захоплюються як військові, так і цивільні об'єкти, які надалі підлягають цілковитому знищенню, видається доцільним застосування репарацій в якості основної форми матеріальної відповідальності, що мають переважно грошовий еквівалент.

Неможливість попередження військової агресії проти України, часткове

обмеження цієї держави шляхом застосування санкцій, дають підстави вважати, що наявні способи та механізми міжнародно-правової відповідальності є недостатніми. Саме тому на дипломатичному рівні Україною повинні створюватися нові способи обмеження та притягнення до відповідальності росії як держави та її окремих громадян, причетних до керівництва та виконання злочинів, вчинених на території України.

Бібліографічний список

- Війна & Санкції, б.д. Документ робочої групи №11. План дій 2.0. Посилення санкцій проти Російської Федерації. Доступно: <<https://sanctions.nazk.gov.ua/action-plan/>>.
- Войціховський, А. В., 2020. *Міжнародне право*: підручник. Харків: нац. ун-т внутр. справ.
- Касьян, А. В. та Чурилова, Т. М., 2022. Репарації як спосіб відшкодування шкоди, завданий війною: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. Сумський державний університет.
- Коверзнев, М. С. та Коверзнева, Г. П., 2016. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 13.
- Мисак, О. І., 2017. Міжнародно-правова відповідальність – традиційний вид юридичної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*, 6.
- Скрильник, О. О., 2013. Особливості відповідальності в сучасному міжнародному праві. *Часопис Київського університету права*, 4.
- Циверенко, Г. П., 2014. Фактичні підстави для виникнення міжнародно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми держави і права*. 73.
- Циверенко, Г. П., 2017. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 28 (67).
- Permanent Court of Arbitration, n.d. [2017-06] Dispute Concerning Coastal State Rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait (Ukraine v. the Russian Federation). Available at: <<https://pca-cpa.org/en/cases/149/>>.
- The European Court of Human Rights, 2022. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia (Applications nos. 8019/16, 43800/14 and 28525/20): Decision of Grand Chamber, 30 November 2022. Available at: <<https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-222889>>.

References

- Kasian, A. V. and Churylova, T. M., 2022. Reparatsii yak sposib vidshkoduvannia shkody, zavdanyi viinoiu [Reparations as a way to eliminate harm caused by war]: materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Sumskyi derzhavnyi universytet (in Ukrainian).
- Koverzniev, M. S. and Koverznieva, H. P., 2016. Vidpovidalnist derzhav u mizhnarodnomu pravi [Classification of powers in international law]. *Almanakh mizhnarodnoho prava*, 13 (in Ukrainian).
- Mysak, O. I., 2017. Mizhnarodno-pravova vidpovidalnist – tradytsiinyi vyd yurydychnoi vidpovidalnosti [International legal framework is a traditional type of legal framework]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 6 (in Ukrainian).
- Permanent Court of Arbitration, n.d. [2017-06] Dispute Concerning Coastal State Rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait (Ukraine v. the Russian Federation). Available at: <<https://pca-cpa.org/en/cases/149/>>.
- Skrylnyk, O. O., 2013. Osoblyvosti vidpovidalnosti v suchasnomu mizhnarodnomu pravi [Peculiarities of jurisdiction in current international law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 4 (in Ukrainian).

- The European Court of Human Rights, 2022. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia (Applications nos. 8019/16, 43800/14 and 28525/20): Decision of Grand Chamber, 30 November 2022. Available at: <<https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-222889>>.
- Tsyverenko, H. P., 2014. Faktychni pidstavy dlia vynyknennia mizhnarodno-pravovoi vidpovidalnosti [Factual framework for the development of international legal framework]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 73 (in Ukrainian).
- Tsyverenko, H. P., 2017. Vidpovidalnist derzhav u mizhnarodnomu pravi [Classification of powers in international law]. *Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernadskoho. Seriiia «Iurydychni nauky»*, 28 (67) (in Ukrainian).
- Viina & Sanktsii, n.d. Dokument robochoi hrupy №11. Plan dii 2.0. Posylennia sanktsii proty Rosiiskoi Federatsii. Available at: <<https://sanctions.nazk.gov.ua/action-plan/>> (in Ukrainian).
- Voitsikhovskiy, A. V., 2020. *Mizhnarodne pravo: pidruchnyk* [International law: handyman]. Kharkiv: nats. un-t vnutr. sprav (in Ukrainian).

**Turchenko O.,
Husar V.**

RESPONSIBILITY OF THE RUSSIAN FEDERATION FOR CRIMES COMMITTED ON THE TERRITORY OF UKRAINE

The UN has repeatedly condemned Russian aggression and attempts to illegally annex Ukrainian territory, recognized the act of aggression by the Russian Federation against Ukraine (resolutions "Aggression against Ukraine" dated March 2, 2022, "Territorial integrity of Ukraine: protection of the principles of the UN Charter" dated October 7, 2022). Despite the open condemnation of the policy of the Russian Federation and its invasion of the territory of an independent state by the civilized world, the aggressor country continues to pursue its cruel goals, which contradict any prescriptions of international law and international humanitarian law. Every day, the rights of the civilian population, enshrined in the Geneva Conventions, are demonstrably violated through constant mass attacks, the targets of which are precisely the objects of civilian infrastructure.

The international legal community is incredibly determined to ensure the possibility of bringing the Russian Federation to justice for crimes committed on the territory of Ukraine.

The article analyzes the forms of material and non-material responsibility that are applied and can be applied to the Russian Federation as an aggressor state, the practice of applying sanctions, the requirements of the claims of Ukraine against the Russian Federation submitted to international jurisdictional bodies (the UN International Court of Justice, the International Tribunal for the Law of the Sea, of the European Court of Human Rights), the content and consequences of the decisions made.

It is concluded that the appeal to international jurisdictional institutions does not concern the establishment of the fact of aggression by the Russian Federation, the resolution of the issue of the form and extent of the responsibility of the aggressor state.

It is proved that the order of the International Court of Justice of the United Nations on the application of temporary measures is mandatory according to international law, which imposes clear legal obligations on the states-parties of the dispute and the violation of which "presupposes the obligation to make compensation in the appropriate form". The issues of state execution of the order and compensation in the proper form are considered by the Court in the decision on the merits of the case.

The impossibility of preventing military aggression against Ukraine, the partial

limitation of this state through the application of sanctions, give reasons to believe that the available methods and mechanisms of international legal responsibility are insufficient. That is why, at the diplomatic level, Ukraine should create new ways of limiting and holding Russia as a state and its individual citizens involved in the leadership and execution of crimes committed on the territory of Ukraine accountable.

Key words: *state, state functions, martial law, responsibility, coercive measures, security, armed conflict, sanctions.*

УДК 343.346.8:004

Д.М. Цехан,
Л.О. Падалка

ФОРМИ ТА НАПРЯМИ АНАЛІТИЧНОЇ РОБОТИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Стаття присвячена аналізу основних форм та напрямів аналітичної роботи під час проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо злочинів економічної спрямованості. У статті звернута увага на важливості аналітичної складової слідчої діяльності на сучасному етапі, зокрема під час підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій. Наголошено, що практикою сформовані типові організаційно-тактичні моделі проведення слідчих дій, зокрема обшуків. Відзначено, що, наразі, аналітична робота частково замінює інформаційну складову розслідування, котра забезпечувалась завдяки використанню конфіденційного співробітництва. Детально проаналізовані особливості аналітичної роботи під час підготовки до проведення обшуку у кримінальних провадженнях щодо злочинів економічної спрямованості. Сформульований перелік аналітичних задач, які вирішуються на даному етапі. Охарактеризовані елементи, які є пріоритетними для аналітичних досліджень на підготовчому етапі проведення обшуків. Визначені форми та напрями використання аналітичної роботи під час безпосереднього проведення обшуків. Акцентована увага на важливості проведення аналітичної роботи під час планування серії обшуків у межах одного кримінального провадження. Виокремлені основні функції аналітичної роботи під час проведення обшуків. Виокремлені та охарактеризовані основні функції аналітичної роботи під час проведення допитів, зокрема запропоновані моделі допитів. Звернута увага на ролі аналітичної роботи для конкретизації предмета допиту у частині деталізації системи запитань у кореляції із використаною технологією злочинної діяльності, яка встановлена або змодельована аналітиками, які здійснюють інформаційно-аналітичну підтримку розслідування кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, розслідування, слідчі (розшукові) дії, аналітична робота, планування, обшук, допит.

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-153-162

Постановка проблеми. Розслідування будь-яких форм кримінальних правопорушень є системною комплексною формою діяльності, яка здійснюється уповноваженими суб'єктами відповідно до законодавчо сформульованих процедур та із використання визначеного у кримінальному процесуальному законі інструментарію, серед якого центральне місце належить проведенню слідчих (розшукових) дій, які постійно досліджуються науковцями на предмет підвищення ефективності процесуальної та організаційно-тактичної складової їх проведення. Слушно звернути увагу, що, наразі, одним із активних напрямів наукових пошуків щодо оптимізації проведення слідчих (розшукових) дій є їх забезпечення методами аналітичної підтримки, інструментами опрацювання та систематизації великих інформаційних масивів та роботи із даними. Незважаючи на важливість такої роботи під час планування, підготовки та проведення слідчих розшукових дій у кримінальних

провадженнях різних видів, вказане питання досліджено недостатньо, оскільки, нині, методологія аналітичної роботи у правоохоронній діяльності вивчається переважно крізь призму управлінської роботи та ефективного менеджменту системи кримінальної юстиції та окремих правоохоронних органів. Зважаючи на викладене, звернення до цієї проблематики є своєчасним та актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У межах криміналістики та інших суміжних галузей наукового знання проблематика використання аналітичних методів та методики розвідувальної аналітики досліджувалась у наукових працях С. Албула, О. Бусол, Ю. Дмитрика, О. Зайця, О. Користіна, А. Мовчана, А. Мурашко, Д. Никифорчука, В. Некрасова, Д. Пефтієва, С. Пенькова, О. Самойленко, В. Тіщенко, О. Шеремета, І. Федчака, В. Хахановського, О. Цільмак, С. Чернявського та інших науковців.

Мета статті полягає у визначенні основних форм та напрямів аналітичної роботи під час проведення слідчих розшукових дій у кримінальних провадженнях щодо злочинів економічної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи практичну складову діяльності суб'єктів досудового розслідування злочинів економічної спрямованості, необхідно звернути увагу, що значна частина слідчих (розшукових) дій, які проводяться під час розслідування, за своєю функціональною спрямованістю мають пошуковий характер, особливо на початковому етапі досудового розслідування, наприклад обшук.

Закономірно, що тривала практика розслідування таких злочинів сформувала відповідні організаційно-тактичні моделі підготовки та проведення обшуків за провадженнями цієї категорії. Водночас слушно відзначити, що використання методики розвідувальної аналітики для оптимізації проведення вказаної слідчої (розшукової) дії заслугоує більш детального аналізу.

Крім того, слушно звернути увагу, що протягом тривалого часу важливим інструментом вирішення завдань, які пов'язані з підготовкою та безпосереднім проведенням обшуків, був негласний апарат, який забезпечував оперативні підрозділи необхідними даними для прийняття виважених організаційно-тактичних рішень та був сформований оперативними підрозділами у межах здійснення оперативного обслуговування відповідних об'єктів та ліній роботи у сфері економіки. Водночас опрацювання матеріалів практики свідчить про зниження ефективності використання негласних працівників за цим напрямом роботи, зокрема й через складність формування позитивної мотивації щодо співпраці з працівниками правоохоронних органів. Зважаючи на це, аналітична робота з великими масивами інформації забезпечує можливість частково замінити використання інституту негласних працівників під час підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій.

Розпочинаючи аналіз форм та напрямів аналітичної роботи під час проведення обшуку, насамперед необхідно звернути увагу на підготовку до його проведення під час розслідування злочинів економічної спрямованості. Так, аналізуючи практичну складову підготовки до обшуку, необхідно наголосити, що за провадженнями цієї категорії така слідча (розшукова) дія потребує ретельного планування та підготовки із акцентуванням уваги на таких основних компонентах:

по-перше, визначення конкретних об'єктів на виявлення та вилучення яких спрямовано обшук. Необхідно звернути увагу, що залежно від інформаційного масиву даних, зібраних у межах кримінального провадження, під час підготовки до проведення обшуку слідчий може: а) орієнтувати учасників обшуку на виявлення та вилучення конкретних об'єктів, які мають значення для доказування у межах конкретного кримінального провадження; б) типізувати для учасників обшуку відповідну систему

об'єктів, які мають бути виявлені та вилучені у межах конкретного кримінального провадження, наприклад, наявність у матеріалах кримінального провадження офіційних документів, які були складені з метою забезпечення реалізації конкретної технології злочинної діяльності, вимагає від слідчого пріоритетної уваги на виявлені та вилучені відповідних чорнових записів та неофіційних документів, які можуть мати значення для доказування конкретних обставин у межах досудового розслідування. Значним чином вирішення такого завдання потребує проведення попередньої аналітичної роботи як безпосередньо слідчим, так і особами, які спеціально залучені для аналітичного супроводження розслідування кримінального провадження. На даному етапі підготовки до проведення обшуку вирішуються такі аналітичні задачі:

а) формування типової моделі документального забезпечення реалізації технології злочинної діяльності. Одним із ключових завдань використання методології розвідувальної аналітики під час розслідування таких кримінальних проваджень є визначення безпосередньої моделі технології злочинної діяльності, яка була використана. Безумовно, що ефективне вирішення цього завдання на початковому етапі розслідування дозволяє сформулювати інше аналітичне завдання – встановлення моделі документального забезпечення реалізації технології злочинної діяльності. У даному випадку аналітична робота відповідного фахівця разом із слідчим під час підготовки до проведення обшуку передбачає такий комплексний алгоритм дій: оцінка потенційної моделі документального забезпечення реалізації конкретної технології злочинної діяльності – систематизація документів, які вже наявні у матеріалах кримінального провадження та використовувались для забезпечення реалізації конкретної технології злочинної діяльності – типологізація документів та інших матеріальних об'єктів, які відповідно до попередньо побудованої моделі мали використовуватись для реалізації відповідної технології злочинної діяльності – визначення приблизного переліку таких документів та інших матеріальних об'єктів, які відсутні у матеріалах кримінального провадження, проте можуть містити фактичні дані для забезпечення доказування реалізації суб'єктами конкретної технології злочинної діяльності. Принагідно наголосити, що, на нашу думку, залучення на даному етапі фахівця, який володіє навиками методики розвідувальної аналітики, є обов'язковим, оскільки, будуючи типову модель злочинної діяльності, аналітик використовував складну систему спеціальних знань та компетенцій і визначення ним типових об'єктів, на виявлення та вилучення яких спрямовується обшук, що значно підвищує ефективність проведення такої слідчої (розшукової) дії;

б) безпосереднє визначення типології об'єктів, на які спрямовується проведення обшуку (Падалка, 2023).

Наголосимо, що у даному випадку під час вирішення аналітичної задачі, аналітику не достатньо зорієнтувати слідчого щодо приблизного переліку об'єктів, а й визначити можливі форми їх існування у матеріальному світі, зважаючи на особливості технології злочинної діяльності та суб'єктів, які її використали, оскільки у подальшому це безпосередньо вплине на організаційно-тактичні особливості проведення обшуку, зокрема у випадках, якщо частина таких даних знаходиться у цифровій формі. Під час вирішення такого аналітичного завдання на стадії підготовки до проведення обшуку системно аналізуються такі елементи: а) технологія злочинної діяльності; б) досє осіб, які брали участь у реалізації відповідної технології злочинної діяльності. Необхідно зазначити, що вивчення осіб, які брали участь у реалізації технології злочинної діяльності, насамперед має спрямовуватися на визначення системи їх компетенцій, що дозволяє аналітику висунути обґрунтовані гіпотези щодо:

- використання під час реалізації технології злочинної діяльності нетрадиційних

форм обміну даними та документами, наприклад, використання нетрадиційних месенджерів, інтернет-платформ, які функціонують для спілкування у межах певних професійних спільнот, платформ, які функціонують у мережі Інтернет, але не індексуються традиційними пошуковими системами. У даному випадку важливим є орієнтування суб'єктів обшуку та першочергове виявлення апаратних засобів, які могли використовуватись для вирішення такого завдання суб'єктами злочинної діяльності, а також додаткових суб'єктів, які повинні залучатися до проведення обшуку з метою забезпечення досягнення оптимального тактичного результату внаслідок його проведення. Більше того, наголосимо, що вилучення таких засобів за результатами проведення обшуку, в окремих випадках, дозволяє зрозуміти логіку розвитку моделі злочинної діяльності та роль кожного суб'єкта у її реалізації, зокрема виявити осіб, які системно здійснювали інтелектуальне супроводження реалізації відповідної технології злочинної діяльності;

- наявність навичок та компетенцій щодо використання нетрадиційних фінансових інструментів, зокрема електронних грошей та інших платіжних засобів, що також змінює пріоритетність типології об'єктів, на які спрямовано обшук та відповідну систему суб'єктів, які мають залучатися до його проведення;

по-друге, визначення пріоритетних об'єктів для проведення обшуку. Вище ми наголошували, що одним із ключових аналітичних продуктів, які формуються за результатами використання методики розвідувальної аналітики, є система зв'язків, зокрема й між юридичними та фізичними особами, які брали участь у реалізації відповідної технології злочинної діяльності. Формування такої схеми зв'язків на початковому етапі розслідування вирішує задачу щодо структурування елементів технології злочинної діяльності у сфері оподаткування та визначення суб'єктного складу, який було залучено до її реалізації із розподілом таких суб'єктів на основних та допоміжних, тобто таких, що забезпечували реалізацію лише окремих структурних елементів технології злочинної діяльності. Водночас використання такої схеми зв'язків під час підготовки до проведення обшуку вирішує відповідну систему організаційно-тактичних завдань, зокрема: а) конкретизує місця для проведення обшуку у кореляційній залежності з відповідною системою пошукових об'єктів; б) забезпечує виокремлення об'єктів, які підлягають першочерговому обшуку під час розслідування злочинної діяльності у сфері оподаткування; в) забезпечує виокремлення об'єктів, які не розглядались слідчим як потенційні місця для проведення обшуку, оскільки є нетиповими для проведення вказаної слідчої (розшукової) дії; г) формує алгоритм послідовності проведення обшуків на відповідних об'єктах; г) забезпечує визначення доцільності одночасного проведення обшуків у різних місцях у межах відповідної тактичної операції.

Також необхідно зауважити, що різні форми аналітичної роботи можуть використовуватись і під час безпосереднього проведення обшуку у формі систематичної та безперервної роботи відповідного спеціаліста на місці проведення обшуку. Наголосимо, що практика розслідування злочинів економічної спрямованості свідчить, що, з організаційного боку, як правило, забезпечується відповідна спеціалізація слідчих, яка посилилася після створення спеціалізованого суб'єкта виявлення та розслідування злочинної діяльності економічної спрямованості. Водночас функціональна спрямованість та система компетенцій слідчого не потребує наявності глибокої системи спеціальних знань щодо економічних процесів, господарських операцій та специфічних процедур їх документального забезпечення. Зважаючи на викладене, залучення аналітика для вирішення певної системи завдань є доцільним організаційно-тактичним рішенням слідчого, задля:

по-перше, поточної оцінки виявлених під час обшуку документів з метою: а) виокремлення для подальшого вилучення лише тих документів та даних, які мають пряме чи опосередковане відношення до реалізації конкретної технології злочинної діяльності; б) поточної оцінки прогнозованої раніше ефективності обшуку конкретного об'єкта, що була викладена у аналітичному звіті; в) забезпечення формування інформаційних передумов, які визначають необхідність проведення паралельно з обшуком інших слідчих (розшукових) дій, зокрема допитів осіб, які присутні під час обшуку.

Необхідно зауважити, що вирішення таких задач за допомогою спеціаліста, який володіє методикою розвідувальної аналітики, має важливе значення, оскільки:

- практика роботи оперативних та слідчих підрозділів свідчить, що через відсутність достатнього обсягу спеціальних знань та компетенцій під час проведення обшуків вилучається уся документація відповідного суб'єкта господарської діяльності, що у подальшому унеможлиблює нормальне функціонування підприємства і трактується підприємцями та представниками громадянського суспільства як відповідна форма тиску на бізнес з боку правоохоронних органів;

- спостерігається допущення певних тактичних помилок під час проведення обшуків, зокрема особи, у приміщеннях яких проводиться обшук та які можуть бути причетними до злочинної діяльності, не допитуються працівниками правоохоронних органів на місці, що дозволяє у подальшому виробити останнім стратегію поведінки на допиті та здійснювати протидію розслідуванню через втрату фактору раптовості шляхом дачі неправдивих та або неповних показань;

по-друге, оцінка необхідності невідкладного проведення інших слідчих (розшукових) дій до завершення проведення обшуку, якщо виявленні матеріальні об'єкти та документи свідчать про можливість переміщення інших матеріальних об'єктів в інше місце, пересилання відповідних даних за допомогою апаратних засобів та програмного забезпечення із неможливістю їх вилучення з ЕОМ відправника тощо.

Не менш важливою, із прикладної точки зору, є й аналітична робота проведення обшуку чи серії обшуків у межах конкретного кримінального провадження. З організаційного боку, здійснення аналітичної діяльності у такій ситуації може здійснюватися за таким алгоритмом:

- систематизація групою аналітиків разом із слідчим вилучених документів та даних, представлених у іншій формі;

- порівняльний аналіз інформації, яка міститься у вилучених джерелах, із застосованою технологією злочинної діяльності у сфері оподаткування для визначення: а) оцінки точності раніше побудованої моделі злочинної діяльності; б) наявності фактичних даних щодо кожного етапу (структурного елемента) реалізованої технології злочинної діяльності у сфері оподаткування;

- перебудова раніше сформованої технології злочинної діяльності на підставі результатів, отриманих внаслідок проведення обшуку. Зокрема, така перебудова раніше існуючої моделі злочинної діяльності у сфері оподаткування супроводжується побудовою нових асоціативних матриць, схем зв'язків та дос'є на осіб, дані щодо яких стали відомими за результатами проведення обшуку.

Частково підсумовуючи щодо використання аналітичної роботи для забезпечення проведення обшуку, на нашу думку, можна виокремити такі її функції:

- *орієнтуюча* – у частині конкретизації та типологізації об'єктів, на які спрямовується проведення вказаної слідчої розшукової дії;

- *діагностична* – оцінка виявлених та вилучених даних, порівняно з іншими матеріалами, що наявні у межах конкретного кримінального провадження;

- *конкретизуюча* – уточнення структури можливої технології злочинної діяльності, яка була застосована;

- *прогностична* – оцінка та формування подальшої оптимальної стратегії розслідування (з урахуванням нових виявлених даних та можливої поведінки осіб, які причетні до такої злочинної діяльності). У контексті цієї функції слушно підтримати позицію Л. Аркуші, яка відзначає, що, як свідчить практика, після проведення серії основних обшуків злочинець, як правило, повертає передані ним на зберігання предмети і документи. У даному випадку вагомий результат дає використання комбінації «первинний – повторний обшук» (Аркуша, 2010 р.).

Продовжуючи аналіз форм та напрямів використання методики розвідувальної аналітики, слушно детальніше зупинитись на можливостях її використання для організаційно-тактичного забезпечення проведення допитів осіб, які причетні до злочинної діяльності економічної спрямованості.

Дослідження роботи практичних підрозділів дозволяє виокремити основні напрями аналітичної роботи під час проведення допитів, зокрема:

по-перше, вибір моделі допитів осіб у кримінальному провадженні щодо злочинів у сфері оподаткування. Так, як свідчить практика, допити у таких провадженнях здійснюються після проведення комплексів інших слідчих (розшукових) дій, інформація з яких створює для слідчого певну тактичну перевагу під час проведення допитів, зокрема надає можливість демонстрації під час допиту документів, які підтверджують участь конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення. Зважаючи на зазначене, наголосимо, що перед початком планування допитів слідчий та аналітики, які здійснюють супроводження розслідування кримінального правопорушення у сфері оподаткування, володіють достатніми даними щодо механізму кримінально-релевантної події.

У результаті спільної аналітичної роботи слідчого та аналітиків можуть використовуватись такі моделі побудови допитів у межах кримінального провадження:

а) *лінійна модель*, яка передбачає почерговий допит осіб відповідно до етапності реалізації технології злочинної діяльності. Фактично, шляхом застосування такої моделі допитів слідчий відтворює злочинну технологію. Доцільність використання такої моделі допиту може зумовлюватись наявними прогалинами щодо чіткого розуміння використання технології злочинної діяльності, а також її функціонального забезпечення. У даному випадку використання такої моделі допитів забезпечує поетапне отримання інформації щодо кожного структурного елемента технології та нових даних для аналітичної роботи щодо розуміння її змісту. Водночас використання такої моделі має й суттєві тактичні недоліки, оскільки призводить до передчасної поінформованості ключових фігурантів кримінального провадження щодо обраної стратегії розслідування та надає можливість ретельно готуватись до допитів;

б) *матрична модель*, яка передбачає формування матричної схеми допитів учасників злочинної діяльності у сфері оподаткування за відповідними критеріями з використанням аналітичного інструментарію. Відповідна матрична модель може будуватись за такими критеріями: *по-перше*, роллю суб'єкта у реалізації технології злочинної діяльності; *по-друге*, інтенсивністю та стійкістю зв'язків між учасниками злочинної діяльності; *по-третє*, оцінкою вірогідності встановлення психологічного контакту із допитуваними (Падалка, 2023).

Під час використання такої моделі допитів ключове значення мають аналітичні продукти, сформовані під час досудового розслідування: матриці взаємозв'язків та досє учасників кримінального провадження. Саме на основі таких матеріалів слідчий може отримувати аналітичне обґрунтування доцільності застосування тієї чи іншої

моделі серії допитів. Безумовно, що обрана модель не є імперативним показником проведенням відповідної серії допитів, зокрема, наприклад, після допиту осіб, з якими найлегше встановити психологічний контакт, слідчий, опрацювавши спільно з аналітиком відповідні матеріали, може змінити типову модель і перебудувати серію допитів у матриці залежностей між особами, які причетні до вчинення кримінального правопорушення;

по-друге, конкретизація предмета допиту кожного учасника злочинної діяльності.

Наявність у кримінальному провадженні відповідних аналітичних продуктів дозволяє слідчому сформулювати стійке уявлення щодо ролі кожної особи у реалізації технології злочинної діяльності. Зважаючи на викладене, необхідно зауважити, що аналітик як суб'єкт спеціальних знань та компетенцій може надати слідчому допомогу у визначенні відповідного переліку питань, які підлягають з'ясуванню під час допиту конкретного суб'єкта.

Крім того, після аналітичного опрацювання матеріалів такого допиту та порівняння його з іншими матеріалами кримінального провадження може бути сформована відповідна аналітична оцінка щодо необхідності проведення повторного допиту такої особи. Формуючи відповідні рекомендації для слідчого щодо предмета допиту суб'єкта, аналітик детально оцінює сформоване досье особи на предмет наявних у неї компетенцій, що може свідчити про конкретну роль у злочинній діяльності, а також наявність досвіду спілкування з працівниками правоохоронних органів для оцінки обізнаності особи щодо тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій, адже вивчення даних про особу дозволяє слідчому визначити особливості, яких набуває процес формування показань, припустити якою буде лінія поведінки на допиті та виробити потрібну тактику допиту та конкретизувати його предмет.

Зважаючи на викладене, можна відзначити, що під час підготовки до проведення допиту використання консультативної допомоги аналітика значно оптимізує процес подальшого отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні. Зважаючи на відсутність стійкої та напрацьованої практики залучення аналітиків для надання консультативної допомоги під час проведення допитів, зокрема конкретизації його предмета, на нашу думку, можна виокремити основні напрями аналітичної підтримки слідчого під час підготовки до проведення допиту з метою конкретизації його предмета:

- вивчення спільно зі слідчим ролі особи у реалізації технології злочинної діяльності, що дозволяє сформулювати чітку систему запитань щодо: а) мотивів участі особи у вчиненні злочину у сфері оподаткування; б) конкретного алгоритму дій особи щодо реалізації відповідного структурного елемента технології злочинної діяльності; в) хронологічних показників та тривалості реалізації відповідного структурного елемента технології; г) прямого чи опосередкованого залучення до вчинення протиправних дій інших осіб, зокрема шляхом обману чи зловживання довірою; д) документального забезпечення реалізації вказаної технології злочинної діяльності тощо;

- вивчення спільно зі слідчим системи взаємозв'язків особи, зокрема з іншими учасниками злочинної діяльності, що дозволяє у межах допиту отримати дані щодо: а) інтенсивності таких зв'язків під час реалізації технології злочинної діяльності (у разі наявності додаткових даних з'ясування такої інформації може додатково підтверджувати чи спростовувати правдивість показань допитуваного); б) форму та час встановлення зв'язку з іншими учасниками злочинної діяльності у сфері оподаткування; в) стан інтенсивності підтримання зв'язків та комунікації під час здійснення досудового розслідування. З'ясування під час допиту таких питань дозволяє слідчому вирішити певні тактичні завдання, зокрема: а) визначити модель підбору та залучення організаторами

технології злочинної діяльності інших осіб до вчинення протиправних дій; б) сформулювати певне уявлення щодо психологічної структури та компетенції організаторів злочинної технології, що може бути використаним під час проведення їх допитів та інших слідчих (розшукових) дій; в) визначитись із необхідністю проведення одночасного допиту двох та більше осіб; г) структурувати порядок проведення допитів, зокрема у випадку, коли встановлені особи, які причетні до злочинної діяльності.

по-третє, встановлення психологічного контакту з допитуваним. Основним аналітичним продуктом, який використовується для вирішення такого завдання, є досьє. Як відзначають вчені, якісно складене досьє вважається найбільш потужним джерелом для порівняння інформації про особу, стосовно якої проводиться збір інформації з кримінальних цілей. Персональне досьє, що складається з особистої інформації, є непсихологічною (за потреби психологічною) оперативною перевіркою, яка додатково може бути *прокоментована спеціалістами* (інтерпретація та прогнозування поведінки особи, оцінювання особи, окремі рекомендації, гіпотези). У досьє, поряд з особистою інформацією, аналізуються риси характеру, мотиви вчинків особи, її вразливість та чинники зовнішнього тиску на особу. Під час формування досьє аналітик здійснює пошук персональної ідентифікаційної інформації – це будь-яка інформація або дані, з яких аналітик може ідентифікувати конкретну особу. Під час збору персональної інформації слід забезпечити захист прав громадян та дотримання стандартів конфіденційності. Персональні досьє використовують як інструмент для проведення інструктажів, для організації допитів (оптимальне регулювання допитів), для проведення оцінки потенціалу інформатора тощо (Федчак, 2021).

Необхідно звернути увагу й на те, що досьє, які формуються аналітиками під час досудового розслідування економічних злочинів, як правило, акцентують увагу на формулюванні та оцінці фінансового профілю особи, про що нами наголошувалося вище, а психологічні характеристики доволі часто залишаються поза увагою, оскільки у практичних працівників сформоване хибне уявлення щодо необхідності оцінки психологічних характеристик під час вивчення осіб, які вчиняють насильницькі злочини, зокрема й серійного характеру. Зважаючи на це, необхідно наголосити, що з метою оптимального проведення допитів окремим структурним елементом таких досьє має бути соціально-психологічна характеристика особи, яка може розроблятися за допомогою аналітиків-профайлерів. Наявність такого структурного елемента у досьє на особу під час підготовки до проведення допиту забезпечує слідчому обрати оптимальну модель встановлення психологічного контакту з допитуваним шляхом: а) оцінки його рис характеру, моделей поведінки у різних ситуаціях та мотивації прийняття особою тих чи інших рішень; б) обрання оптимально зручного моменту для проведення допиту конкретної особи, який дозволить встановити психологічний контакт (зокрема залежно від системи доказів, яка зібрана у межах кримінального провадження на момент початку підготовки до допиту конкретної особи); в) визначення місця проведення допиту, зокрема доцільності його проведення у приміщенні правоохоронного органу чи за місцем роботи допитуваної особи, а також можливості проведення такого допиту паралельно з проведенням інших слідчих (розшукових) дій тощо. Крім того, наявність психологічного профілю дозволяє слідчому обрати відповідну систему тактичних прийомів під час безпосереднього спілкування з особою у процесі проведення слідчої (розшукової) дії (Падалка, 2023).

Висновки. Підсумовуючи викладене, відзначимо, що запропоновані нами форми та напрями аналітичної роботи не є вичерпними, а найбільш універсальними та типовими для використання під час проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо злочинів економічної спрямованості.

Бібліографічний список

- Аркуша, Л. І., 2010. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : характеристика, виявлення, розслідування : монографія. Одеса : Юридична література.
- Падалка, Л. О., 2023. Використання методики розвідувальної аналітики під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері оподаткування. Доктор філософії. Дисертація. Київ.
- Федчак, А. І., 2021. *Основи кримінального аналізу : навчальний посібник*. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ.

References

- Arkusha, L. I., 2010. Lehalizatsiya (vidmyvannya) dokhodiv, oderzhanykh u rezul'tati orhanizovanoyi zlochnynnoyi diyal'nosti : kharakterystyka, vyyavlennya, rozsliduvannya : monohrafiya [Legalization (laundering) of income obtained as a result of organized criminal activity: characteristics, detection, investigation: monograph]. Odesa : Yurydychna literatura.
- Padalka, L. O., 2023. Vykorystannia metodyky rozviduvalnoi analityky pid chas vyivlennia ta rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen u sferi opodatkuvannia [The use of intelligence analytics techniques during the detection and investigation of criminal offenses in the field of taxation]. Doktor filosofii. Dysertatsiia. Kyiv.
- Fedchak, A. I., 2021. *Osnovy kryminal'noho analizu : navchal'nyy posibnyk [Fundamentals of criminal analysis: a study guide]*. L'viv : L'vivs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav.

**D. M. Tsekhan,
L. O. Padalka**

FORMS AND DIRECTIONS OF ANALYTICAL WORK DURING THE CONDUCT OF INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING CRIMES OF ECONOMIC DIRECTION

The article is devoted to the analysis of the main forms and directions of analytical work during investigative (research) actions in criminal proceedings regarding crimes of an economic nature. The article draws attention to the importance of the analytical component of investigative activity at the current stage, in particular during the preparation and conduct of investigative (search) actions. It is emphasized that typical organizational and tactical models of conducting investigative actions, in particular searches, have been formed by practice. It was noted that, currently, analytical work partially replaces the informational component of the investigation, which was provided thanks to the use of confidential cooperation. The specifics of analytical work during preparation for a search in criminal proceedings regarding crimes of economic orientation are analyzed in detail. A formulated list of analytical tasks to be solved at this stage. The elements that are a priority for analytical research at the preparatory stage of searches are characterized. Defined forms and directions of use of analytical work during direct searches. Emphasis is placed on the importance of conducting analytical work when planning a series of searches within one criminal proceeding. The main functions of analytical work during searches are highlighted. The main functions of analytical work during interrogations, in particular the proposed models of

interrogations, are highlighted and characterized. Attention is drawn to the role of analytical work to specify the subject of interrogation in terms of detailing the system of questions in correlation with the used technology of criminal activity, which is established or simulated by analysts who provide information and analytical support for the investigation of criminal proceedings.

Keywords: *criminal proceedings, investigation, investigative (detective) actions, analytical work, planning, search, interrogation.*

УДК 340.111

Черних Є.М.

СОЦІОЛОГІЗАЦІЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА: ДО ПИТАННЯ ПРО СУМІСНІСТЬ ТИПІВ ПРАВОРОЗУМІННЯ

У статті досліджено поширену тенденцію обґрунтування концепту природного права в межах емпіричних соціокультурних та антропологічних чинників з метою позбавлення його метафізичного характеру, що відповідає соціологічній методології. Увага акцентується на тезисі про принципову сумісність концепцій природного та соціологічного права, який, на думку автора, є хибним, що намічає відповідну мету роботи в напрямках доведення формальнологічної та методологічної несумісності вказаних концептів, а також неспроможності соціологічної інтерпретації природного права вирішити проблему браку довіри до нього.

Увагу зосереджено на нездатності соціологічної методології вирішити проблему етичного обґрунтування правильності правових норм та поведінки, що виразно виявляється в проєкціях легітимності та цінностей. Підкреслено, що етичні засновки права не виводяться із фактичного стану і вимагають абсолютних цінностей, які мають трансцендентну (метафізичну) природу.

Висновується, що природне право та соціологічне право є порівняними але логічно не сумісними концептами, оскільки вони утворюються за протилежними сутнісними ознаками, які зумовлюють протилежність елементів, що складають їх обсяги. Крім того, розглянуті поняття та концепції протилежні за онтологічними принципами походження і сутності, а також за пізнавальними ідеалами, що утворюють принципи їх методології. В сукупності це дозволяє наполягати на протилежності їх природи.

Втім, їх протилежність не виключає взаємодоповнюваність у виконанні методологічної справи, яку вони роблять, хоча і по-своєму. Тому наявність прогалів у знаннях щодо онтологічних підстав теорії природного права, не є причиною відмови від її інструментальних можливостей в якості ціннісного мірила щодо норм, які встановлені людьми. Для відновлення довіри до природного права його соціологізації виявляється не достатньо, оскільки емпірична методологія соціологізму створює лише ілюзію вирішення проблеми виправдання етичних засновків правопорядку, яку концепція природного права вирішує іншим пізнавальним шляхом.

Ключові слова: *природне право, соціологічне право, соціологізація природного права, соціологічна методологія, метафізичність, легітимність, цінності.*

DOI 10.34079/2226-3047-2023-14-27-163-170

Постановка проблеми та її актуальність. Природне праворозуміння сьогодні залишається в центрі інтересу загальної теорії права, особливо у зв'язку із феноменом людських прав, які ця концепція методологічно обґрунтовує. Проте, у питанні методології індивідуальних прав склалася неоднозначна та, можна сказати, дивна ситуація. З одного боку, визнання природних джерел фундаментальних прав є сьогодні загальним місцем конституціоналізму, але разом з тим, як зазначає Браян Таманага, ставлення до концепцій, які обґрунтовують природне розуміння прав, виявляється великою мірою скептичним: моральна філософія ідеалістичного, теологічного або природничого характеру зараз не популярна, а природна концепція права у багатьох

втратила довіру. Тому принципове положення головних елементів ідеалу верховенства права, яке постулює вищу щодо людини об'єктивність джерел фундаментальних прав, в доктринальному плані у багатьох викликає недовіру, поступаючись уявленням про соціальну природу прав (Таманага Браян, 2007, с. 124). На цьому ненадійному методологічному ґрунті в тематиці юснатуралізму сформувалася виразна, хоча і не нова, тенденція зближення його із правовим соціологізмом з метою позбавлення властивої природному праву метафізичності. У зв'язку з цим хотілося би звернути увагу на дискусійні питання щодо сумісності цих типів праворозуміння та очікувань від соціологізації природного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Природне право є предметом досліджень багатьох українських вчених, зокрема, В. Бачиніна, С. Головатого, О. Костенка, О. Мироненко, С. Сливки, П. Рабіновича, С. Рабіновича та інших.

Тематику соціологізації природного права розробляють О. Костенко, Пацурківський, П. Рабінович, С. Рабінович та інші вітчизняні дослідники, серед наукових праць яких виділяється монографія С. Рабіновича «Природно-правові підходи в юридичному регулюванні» 2010 року видання (Рабінович, 2010). В ній автор ставить завдання понятійно та концептуально зблизити соціологічне право з природним правом з метою обґрунтування практичної корисності та застосовності останнього. Велику увагу автор приділяє моменту різноманітності природно-правових підходів в межах загальної природно-правової концепції, зважаючи на який приходить до висновку, що соціологізм як концептуальний підхід виявляється *принципово сумісним* (виокремлено мною – Є.Ч.) із природно-правовим типом праворозуміння» (Рабінович, 2010, с. 65). Проте, попри величезної популярності соціологічного підходу у загальному правознавстві та концептуальної відкритості методології сучасної філософії права, що заохочує до інтеграції різних типів праворозуміння, на нашу думку, наведена теза є хибною.

Отже, метою роботи є висвітлення характеристик, які демонструють, що поняття природного та соціологічного права та відповідні їм концепції утворені з протилежними пізнавальними цілями і визначаються протилежними онтологічними та методологічними принципами; висвітлення неспроможності соціологічної методології розв'язати етичну проблему повинного в праві, а отже обґрунтувати природне право; з'ясування спроможності соціологічної інтерпретації природного права вирішити проблему недостатності довіри до нього.

Виклад основного матеріалу. У зазначеній праці С. Рабінович докладає чималих пізнавально корисних зусиль, спрямованих проти трактування природного права як трансцендентного, суто потойбічного й тому малоприслатного в практичній площині феномену (Рабінович, 2010, с. 50), що обґрунтовується демонстрацією різноманітних зв'язків окремих вчень природного права із державно-правовою, соціальною та антропологічною дійсністю. Тобто йдеться про спробу позбавлення природного права аури потойбічної метафізичності шляхом, так би мовити, генетичної соціалізації чи соціологізації. Якщо сказати інакше, йдеться про спробу інтеграції природно-правової та соціологічної концепції праворозуміння.

Щодо позначеної позиції хочеться навести наступні думки. Важко заперечувати наявність загальних моментів, ознак та характеристик в концепціях природного і соціологічного права, особливо, зважаючи на те, що не всі природно-правові підходи, як слушно підкреслює С. Рабінович, є суто метафізичними, окремі з них не мають теологічних підстав, тож наближені до культурно-соціальної або антропологічної фактичності. Доречно згадати славетний трактат Ш. Монтеск'є «Про дух законів», в якому відтворюється вражаюча картина різнобічної зумовленості змісту права

реальністю: не тільки природними чинниками («природою речей»), а й також господарськими, духовнокультурними, економічними, соціологічними умовами [4]. Тезис зумовленості змісту права реальністю є предметом численних наукових досліджень та отримав подальший розвиток в багатьох теоріях. Проте, у наведеному висновку С. Рабіновича йдеться не про окремі співпадіння між природно-правовою та соціологічною концепціями права, а про сумісність на рівні принципів відповідних понять і концепцій, з чим, на наш погляд, важко погодитися. На нашу думку, якими би численними, різноманітними, міцними та навіть необхідними не були зв'язки права з реальністю, вони ще не дають достатніх підстав для висновку про принципову сумісність між природним правом та соціологічним правом, оскільки ці два поняття і відповідні їм концепції утворені протилежними пізнавальними цілями, виникли та розвивалися на протилежних онтологічних та методологічних принципах, і ця протилежність між ними зберігається, якщо не сказати, є іманентною.

1. Наш перший аргумент полягає в тому, що змістовно природне право та соціологічне право це два різних поняття права. Важливо брати до уваги, що поняття це не просто довільне поєднання ознак предмета, а є вибірковою комбінацією тих його суттєвих ознак, які нас цікавлять. Тож, утворення поняття, є питанням пізнавальної доцільності (Ципелліус, 2000, с. 50). Саме пізнавальна мета утворення поняття є тим обмежуючим засобом, що відсікає в ньому все зайве та визначає склад його суттєвих ознак. В аспекті логічного співвідношення схожих понять усвідомлення мети їх утворення є ключовим моментом, оскільки дозволяє ясніше бачити їх сутність та відмінність. Наступною важливою вимогою є те, що поняття права має містити дещо більше, ніж просто набір ознак. Воно має містити концептуальний елемент, тобто ідею або принцип, що є основною онтологічною гіпотезою.

Відносно пізнавальної доцільності можна бачити, що поняття соціологічного права схоплює фактично діючі норми поведінки, які осмислено або спонтанно створюються в соціальних союзах і протиставляються праву, встановленому державою, при тому, що ознака справедливості для соціологізму не є необхідною: його етика вражена дефектом удаваності, оскільки справжня справедливість тут підмінюється тим, що фактично сприймається за справедливе. Достатньо згадати, що навіть звичаєва практика може не відповідати моральному обов'язку, тому з часом може змінюватися і відмінитися. Втім, поняття природного права, що у широкому розумінні означає принципи обов'язкового порядку, які мають значення незалежно від людської згоди та установлень (Ципелліус, 2000, с. 92), завжди містить ідею-принцип ідеального та справедливого права, яка ґрунтується на метафізичній презумпції, що ця виключна і найвища розумність не є похідною від свідомості людини. Тож, утворення поняття соціологічного права скероване метою репрезентації соціального походження та соціальної природи норм, які фактично діють та відтворюються в практиках людських союзів. І навпаки, утворення поняття природного права обумовлено протилежною пізнавальною метою – репрезентації таких принципів поведінки, які атрибутивно справедливі, але не походять від людського розуму, не є дериватом людської розумності в тому сенсі, в якому яблуко є дериватом яблуні. У зазначеному сенсі – не залежної від людської свідомості – природне право характеризується ідеальною сутністю в протилежність праву соціологічному. Стисло кажучи, похідність від соціуму, в решті решт, створюваність людиною є онтологічним принципом сутності соціологічного права, втім сутність поняття природного права в будь-яких його доктринальних інтерпретаціях визначається протилежним онтологічним принципом – незалежності від людини за походженням.

Виходячи з цього, до обсягу поняття природного права потрапляють тільки ті

правові форми, які розглядаються як не створені людьми, тоді як обсяг соціологічного права складають лише ті, які вважаються створеними людськими спільнотами. Щоправда, елементи обсягів обох понять можуть позначатися одними термінами, наприклад, норми, принципи тощо, що створює хибне враження співпадіння. Але зазначена принципова протилежність сутнісних ознак цих понять виключає сумісність їх обсягів. Інакше вони втрачають свою сутність та ідентичність – бо це вже будуть інші поняття права. Як видові поняття родового до них поняття «право» вони за правилами його поділу мають виключати один одного. В результаті, на нашу думку, отримуємо несумісні поняття, супідрядні до родового поняття «право», які не вичерпують його обсягу, тож, знаходяться у відношенні протилежності. Сказане поширюється і на концепції, в яких зазначені поняття знаходять своє обґрунтування.

2. Другий аргумент полягає в принциповій методологічній протилежності між концепціями соціологічного права та природного права. Будь-які вчення, що охоплюються соціологічною концепцією, виникають із методологічної ідеї ототожнення фактичного суспільного порядку із правовим та етично правильним порядком, оскільки ґрунтуються на пізнавальному ідеалі фактичного. І навпаки, будь-яке вчення про природне право виникає із методологічного засновку різкого протиставлення фактично існуючого права та права ідеально справедливого, які, хоча і можуть співпадати в законодавстві та в практиках, але ідейно завжди зберігають принципову протилежність. Отже, принципова розбіжність цих концепцій полягає в тому, що керівна методологія соціологізму нехтує розмежуванням світу суцього та світу повинного, яке становить необхідну передумову методології природного права.

Критики зазначають, що соціологічна методологія фактичного переконливо працює до тих пір, поки не зустрічається саме з проблемою суцього та повинного, яку вона не спроможна вирішити, і яку вважає за краще взагалі не помічати, про що доводилось раніше писати і нам (Черних, 2021). Це проблема морального, ідеального виміру права, що розглядається також як питання правильності або легітимності норм та поведінки, і є частиною більшої проблеми природи права (Алекси, 2004, с. 21). Звісно, ця проблема не обмежується просторами юснатуралізму та соціологічного права. Але саме методологічний момент поєднання суцього та етичноповинного став об'єктом гострої критики правового соціологізму вже з початку формування цієї концепції. Виразною в цьому плані є дискусія між Г. Кельзеном та одним із фундаторів правового соціологізму Є. Ерліхом (Kelsen and Ehrlich, 2003; Rottleuthner, 1984). Хоча Г. Кельзен аж ніяк не був прихильником природного праворозуміння, він в традиції ідей І. Канта наполягав на чіткому розрізненні сфери суцього та повинного або в інших термінах – сфери норм як ідеальних моделей відносин і сфери фактичного як сфери сили, яка може і не мати правової підстави в значенні повинного. Для Є. Ерліха, навпаки, розрізнення суцього і повинного не має суттєвого значення, оскільки в його розумінні право створюється соціальними союзами, ними підтримується і не може мислитися окремо від фактичного соціального життя, що приводить його до заперечення розподільних ліній між юридичною дійсністю та соціальною чинністю норм і правил. Г. Кельзен вважав це змішуванням сили та права, тоді як Є. Ерліх визнавав нормативну силу фактичного, тому для нього будь-яке соціальне правило примусове і є фактичною силою. Проте, Г. Кельзен наполягав на тому, що в такому випадку не можливо обґрунтувати етичний обов'язок виконувати фактично діючі в суспільстві правила. Показово, що Є. Ерліх не спромігся переконливо заперечити на цю критику (Kelsen and Ehrlich, 2003; Rottleuthner, 1984).

Треба додати, що проблема етичної правильності права або фактичного та повинного залишається відкритою. Але основні аргументи, що були висунуті

Г. Кельзенем як опонентом концепції правового соціологізму, ні скільки не втратили актуальності. Дійсно, з того, що щось відбувається в соціальному-правовому просторі, ні логічно, ні концептуально не витікає, що це повинно відбуватися. Тобто, фактично існуючий в суспільстві порядок, який генералізується правовим соціологізмом, не є достатньою підставою для обґрунтування етичної правильності та легітимності правил, що претендують називатися правом, на чому наголошують і відомі сучасні автори, зокрема, Ю. Габермас, К. Апель та інші. Розглядаючи проблему в проекції концепту легітимності, Ю. Габермас підкреслює, що легітимність завжди передбачає дилему між претензією і фактичним визнанням, тому що легітимність це не просто факт визнання, а питання виправданості, заслуженості визнання, коли фактичний політичний чи правовий порядок гідний такого визнання (Габермас, 2014, с. 247]. Тож, в понятті легітимності імпліцитно протиставляються ідейна (концептуальна) перспектива повинного та емпірична (фактична) перспектива суцього, які в дійсності можуть і не співпадати, але які не можна змішувати (Габермас, 2014). Ключовою помилкою прихильників соціологізму є нехтування протилежністю цих методологічних рівнів: ідеального, теоретичного (концептуального) та емпіричного (фактичної організації правопорядку). Внаслідок цієї помилки відбувається підміна легітимності, тим, що за неї фактично сприймають. За цю підміну, пише автор, емпірику доводиться платити ціну у вигляді втрати зв'язку, що передбачається в системі комунікативних дій, зв'язку між підставами легітимності та мотивами. Принаймні стає методологічно неможливим оцінювання підстав легітимності по відношенню до учасників комунікації. Стає неможливим розрізняти справжню легітимність від того, що учасники можуть приймати як легітимне (Габермас, 2014, с. 251-264].

В питанні цінностей, які слугують змістовими підставами легітимності, сутнісний недолік соціологічної (і взагалі емпіричної) методології, що не помічає принципову розщепленість ідеального та фактичного світів, виявляється особливо виразно. Хоча джерело ціннісного імперативу не ясне і становить складне питання, принаймні, є впевненість в тому, що моральні цінності не виводяться із фактичного стану. Емпірична методологія на кшталт соціологічної або натуралістичної відтворює принцип механічної причинності, який непомітно обкрадає право, підриває об'єктивність правової онтології (правових засад, принципів). Право стає наслідком конкретних фактичних дій, подій, відносин, які зумовлюють правове осмислення в кожному разі. Але вона не здатна обґрунтувати джерело моральної правильності норм та поведінки. На думку М. Вебера, соціологізм спрощує питання цінностей, задовольняється лише фіксацією певних етичних переконань, констатацією моделей поведінки, які вважаються правильними, та досліджує їх реальний вплив (Weber, 1968). Дж. Мур влучно зазначив, що спроби вивести прескриптивний предикат «добре» з дескриптивно установлених фактів є натуралістичним хибним висновком, у якому підмінюється фактично бажане тим, що мало б бути бажаним, психологічний факт віддання переваги плутається з самим добром (Moore, 2000, р. 106). Тож, виникнення, розвиток та здійснення абсолютних моральних ідеалів-цінностей не вміщується в досвід. Емпіричні пояснення цінностей, зокрема, в стратегії біологічних програм людей або культурно-історичної традиції виявилися недостатніми (Ципелліус, 2000, с.132-142). Це підтримує гіпотезу їх поза досвідного або над досвідного походження.

Як бачимо, розглянуті концепції методологічно ґрунтуються на протилежних пізнавальних ідеалах – правовий соціологізм на ідеалі фактичного, а природне право на ідеалі морально повинного. Враховуюче вищезазначене, сприймається як досить ґрунтовне міркування, яке можна знайти, зокрема, у Р. Ципелліуса: «хоча можна стверджувати, що право формується у просторі взаємодії між світом фактичного та

світом повинного, правильного, справедливого, *принципові розбіжності між цими світами, а отже концепціями, які їх репрезентують, зберігаються*» (виокремлено мною – Є.Ч.) (Ципелліус, 2000, с.71).

3. Третій аргумент стосується інструментального, практичного значення природно-правового та соціологічного підходів. Задум прибічників соціологічної методології позбавити природне право метафізичності та потойбічності обумовлений практичними міркуваннями посилити його інструментальну придатність та спроможність. Мається на увазі, що розуміння концепції природного права як вчення, що ґрунтується на не ясних та сумнівних, з точки зору емпіричної науки, сутнісних витоках, породжує скептичне ставлення до нього як малопродатного й малокорисного у практичному застосуванні, що мотивує виправити цей недолік шляхом соціалізації. Однак, зважаючи на те, що емпіричні обґрунтування засновків природного права виявилися недостатніми, це завдання, на нашу думку, не досягає своєї мети.

Річ у тому, що трансцендентна природа свободи та справедливості, які складають сутність природного права, і є причиною його іманентної метафізичності. Тож, через позбавлення природного права метафізичності воно втрачає важливу частину своєї сутності та ідентичності. Слід мати на увазі, що метафізичність природного права є одночасно і перевагою, завдяки якій воно отримує унікальну стійкість проти недосконалості права позитивного та емпіричного зла, і, разом з тим, недоліком, що викликає скептичне ставлення до нього з боку раціоналістично орієнтованої правосвідомості. Але в практичному, інструментальному аспекті, позбавлення природного права метафізичності рівнозначно втрати ним властивості джерела вищих об'єктивних засновків, що мають значення абсолютних етичних цінностей, отже позбавляє презумпції бездоганності, яка дозволяє сприймати і, що важливо, використовувати природне право як вищий трибунал по відношенню до соціальної поведінки та встановлених людьми норм.

Висновки. На нашу думку, природне право та соціологічне право мають окремі спільні ознаки, передусім, родові, і тому є порівняними поняттями та концепціями. Проте, несумісними, оскільки утворюються за протилежними сутнісними ознаками, що обмежують їх обсяги. До того ж, вони утворені на протилежних онтологічних принципах походження і сутності, та на протилежних методологічних принципах, пізнавальними ідеалами яких є повинне для природного права і фактичне для правового соціологізму. Разом це дозволяє наполягати на протилежності їх природи.

Втім, їх протилежність не виключає взаємодоповнюваність у виконанні методологічної справи, яку вони роблять, хоча і по-своєму. Тож, наявність прогалин у концептуальних знаннях щодо онтологічних підстав теорії природного права, не є причиною відмови від її інструментальних можливостей в якості ціннісного мірила щодо соціальної поведінки та норм, встановлених людьми.

Для відновлення довіри до природного права його соціологізації виявляється не достатньо, оскільки емпірична методологія соціологізму створює лише ілюзію вирішення проблеми виправдання етичних засновків правопорядку, яку концепція природного права вирішує іншим пізнавальним шляхом.

Бібліографічний список:

- Алекси, Р., 2004. Природа філософії права. *Проблеми філософії права*, II, с 9-26.
Габермас, Ю., 2014. До реконструкції історичного матеріалізму. Переклад з нім.
В. Купліна. Київ : Дух і Літера.
Монтескьє, Ш. Л., 2010. О духе законов. *Електронная библиотека «Гражданское*

- общество»* [онлайн] Доступно: <<http://www.civisbook.ru/files/File/Monteskye.Odukhe.pdf>>
- Рабінович, С.П., 2010. *Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ.
- Таманага Браян, 2007. *Верховенство права: історія, політика, теорія*. Переклад з англ. А. Іщенко. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Ципелліус, Р., 2000. *Філософія права*. Переклад з німецької. Київ: Тандем.
- Черних, Є.М., 2021. *Методологія фактичності в загальній теорії права та деякі незручні питання до неї*. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*, 22, с. 76–83.
- Kelsen, H. and Ehrlich, E., 2003. *Rechtssoziologie und Rechtswissenschaft. Eine Kontroverse (1915–1917)*. Baden-Baden.
- Moore, G. E., 2000. *Principia Ethica*. Cambridge University Press. 1903. // Цит. за: Ципелліус Р. *Філософія права*. Пер. з нім. Київ: Тандем, с. 106.
- Rottleuthner, H., 1984. *Rechtstheoretische Probleme der Soziologie des Rechts. Die Kontroverse zwischen Hans Kelsen und Eugen Ehrlich (1915–1917)*. *Rechtstheorie*. 1984. Beiheft 5.
- Weber, M., 1968. *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology (Vol. 1)*. New York: Bedminster Press. 1968. // Цит. за: Ципелліус Р. *Філософія права*. Пер. з нім. Київ: Тандем, 2000. С. 133.

References:

- Aleksy, R., 2004. *Pryroda fylosofyy prava [The nature of the philosophy of law]*. *Problemy filosofii prava*, II, pp. 19-26.
- Habermas, Yu., 2014. *Do rekonstruktsii istorychnoho materializmu [Towards the reconstruction of historical materialism]*. Per. z nim. V. Kuplina. Kyiv: Dukh i Litera.
- Monteske, Sh. L., 2010. *O dukhe zakonov [About the spirit of laws]*. *Elektronnaya biblioteka «Grazhdanskoye obshchestvo»* [online] Available at: <<http://www.civisbook.ru/files/File/Monteskye.Odukhe.pdf>>
- Rabinovych, S. P., 2010. *Pryrodno-pravovi pidkhody v yurydychnomu rehuliuванні: monohrafiia [Natural law approaches in legal regulation: monograph]*. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav.
- Tamanaha Braian, 2007. *Verkhovenstvo prava: istoriia, polityka, teoriia [The rule of law: history, politics, theory]*. Per. z anhl. A. Ishchenka. Kyiv: Vyd. dim. «Kyievo-Mohylianska akademiia».
- TsyPELLIUS, R., 2000. *Filosofii prava [Philosophy of law]*. Per. z nim. Kyiv: Tandem.
- Chernykh, Ye.M., 2021. *Metodolohiia faktychnosti v zahalnyi teorii prava ta deiaki nezruchni pytannia do nei [Methodology of factuality in the general theory of law and some uncomfortable questions related to it]*. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Pravo*, 22, pp. 76–83.
- Kelsen, H. and Ehrlich, E., 2003. *Rechtssoziologie und Rechtswissenschaft. Eine Kontroverse (1915–1917)*. Baden-Baden.
- Moore, G.E., 2000. *Principia Ethica*. Cambridge University Press. 1903. // Tsyt. za: TsyPELLIUS R. *Filosofii prava*. Per. z nim. Kyiv: Tandem, p. 106.
- Rottleuthner, H., 1984. *Rechtstheoretische Probleme der Soziologie des Rechts. Die Kontroverse zwischen Hans Kelsen und Eugen Ehrlich (1915–1917)*. *Rechtstheorie*. Beiheft 5.
- Weber, M., 2000. *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology (Vol. 1)*.

New York: Bedminster Press. 1968. // Tsyt. za: Tsypellius R. *Filosofia prava*. Per. z nim. Kyiv : Tandem, 2000. S. 133.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2024 р.

Ye. M. Chernykh

SOCIOLOGIZATION OF NATURAL LAW: ON THE QUESTION OF THE COMPATIBILITY OF TYPES OF UNDERSTANDING OF LEGAL

The article presents research of the widespread tendency to justify the concept of natural law within empirical sociocultural and anthropological factors in order to deprive it of its metaphysical character, which corresponds to sociological methodology. Emphasis is laid on the assumption of fundamental compatibility of the concepts of natural and sociological law, which, according to the author, is false. This outlines the related goal of the thesis that lies in proving formal logical and methodological incompatibility of the aforementioned concepts as well as inability of the sociological interpretation of natural law to solve the problem of lack of trust therein.

Emphasis is also laid on inability of sociological methodology to solve the problem of ethical justification of the correctness of legal standards and behavior, which is clearly manifested in the projections of legitimacy and values. It is emphasized that the ethical foundations of law are not derived from the actual condition and require absolute values of transcendent (metaphysical) nature.

The conclusion is made that natural law and sociological law are comparable but logically incompatible concepts, since they are formed according to opposite essential features determining the oppositeness of the elements that constitute their scope. In addition, the notions and concepts under research are opposite according to the ontological principles of origin and essence as well as according to the cognitive ideals forming the principles of their methodology. Together, this makes it possible to insist on the oppositeness of their nature.

However, their oppositeness does not exclude complementarity in performance of the methodological work they do, albeit in their own way. Therefore, the gaps in knowledge of the ontological foundations of the theory of natural law are not a reason to abandon its instrumental capabilities as a value-oriented measure for the norms established by people. To restore trust in natural law, sociologization thereof is not enough, since the empirical methodology of sociologism creates only the illusion of solution to the problem of justifying the ethical foundations of the legal order solved by the concept of natural law in a different cognitive way.

Key words: *natural law, sociological law, sociologization of natural law, sociological methodology, metaphysics, legitimacy, values.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бражко Олена Вадимівна – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування навчально-наукового інституту управління Маріупольського державного університету

Бундак Олена Анатоліївна – заступник директора з науково-методичної роботи, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права та фінансів Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна»

Вишковська Валентина Іванівна, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри права Дубенської філії Університету «Україна»

Вишневська Юлія Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Волошина Владлена Костянтинівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Гусар Валерія Василівна – здобувачка Донецького національного університету імені Василя Стуса

Дацюк-Томчук Марія Богданівна кандидат економічних наук, доцент кафедри права та фінансів Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна»

Дем'янюк Олександр Йосипович – доктор історичних наук, професор, заступник директора з науково-педагогічної діяльності, Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти

Дзигар Дар'я Сергіївна – здобувачка ОП Право, Маріупольський державний університет

Закаленко Олена Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного і фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»

Звенигорецька Наталія Русланівна – студентка юридичного факультету Західноукраїнського національного університету

Камардіна Юлія Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, Маріупольський державний університет

Коваль Наталія Олексіївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри морського та митного права НУ «Одеська юридична академія»

Конон Надія Гнатівна – старший викладач кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна».

Костроміна Олена Георгіївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та публічного управління ПрАТ «ПВНЗ «Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій».

Кузьма Вікторія Юріївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка

Лукашук Каріна Русланівна, аспірантка кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Марценко Наталія Степанівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету

Міщенко Ілона Володимирівна, – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри морського та митного права НУ «Одеська юридична академія»

Могукало Діана Віталіївна – здобувачка ОП Право, Маріупольський державний університет

Надежденко Аліна Олексіївна – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та адміністрування навчально-наукового інституту управління Маріупольського державного університету

Осадчий Анатолій Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного і фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»

Падалка Лілія Олегівна, доктор філософії за спеціальністю 081 - Право, помічник-консультант народного депутата України

Пікалюк Світлана Станіславівна – старший викладач, завідувач кафедри права та фінансів Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна»

Пожар Вадим Георгійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Поляруш-Сафроненко Світлана Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету

Попов Анатолій Андрійович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та фінансів Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна»

Савенко Назарій Ігорович – магістр державного управління та адміністрування, головний спеціаліст Відділу сприяння роботи регіональних представництв Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Турченко Ольга Григорівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

Цехан Дмитро Миколайович, д.ю.н., професор, професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності НУ «Одеська юридична академія»

Шилін Денис Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Черних Євген Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Маріупольського державного університету

CONTRIBUTORS

Brazhko Olena Vadimivna – Doctor of Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Management of the Mariupol State University

Bundak Olena – Candidate of historical sciences, associate professor, associate professor of the Department of Law and Finance, deputy director for scientific and methodological work Lutsk Institute of Human Development of the University "Ukraine"

Valentina Ivanivna Vyshkovska, Candidate of Legal Sciences, head of the law department of the Dubna branch of the University "Ukraine"

Vyshnevskaya Yuliia Volodymyrivna – candidate of legal sciences, associate professor of the Department of Management and Innovative Technologies of Socio-Cultural Activity, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Vladlena Voloshyna, PhD in Law, Associate Professor of the Department of the Criminal procedure, National University "Odesa Law Academy"

Valeria Husar – student of Vasyl' Stus Donetsk National University

M Datsyuk-Tomchuk, D. in Economics, Associate Professor of the Department of Law and Finance at the Lutsk Institute of Human Development at the University of Ukraine

Demyaniuk Oleksandr Yosypovych – doctor of historical sciences, professor, deputy director for scientific and pedagogical activities, Volyn Institute of Postgraduate Pedagogical Education

Dzyhar Daria – student of Law, Mariupol State University

Zakalenko Olena Vasylivna – candidate of legal sciences, associate professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University "Odesa Law Academy"

Zvenyhoretska Nataliia – 2nd year student Faculty of Law West Ukrainian National University

Kamardina Yuliia – Candidate of legal sciences, Associate professor of the Department of Law, Mariupol State University

Natalia Koval, PhD in Law, Associate Professor of the Department of the maritime and Customs Law, National University "Odesa Law Academy"

Konon Nadia Hnativna – senior lecturer at the department of information, library and archival affairs of the Lutsk Institute of Human Development of the University "Ukraine".

Kuzma Viktoriya – PhD in Legal Science, Associate Professor of the department of International Law, Ivan Franko National University of Lviv

Karina Lukashchuk, graduate student of the Department of Criminal Procedure, National University "Odesa Law Academy"

Nataliia Martsenko, PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure West Ukrainian National University

Iloa Mishchenko, PhD in Law, Associate Professor of the Department of the maritime and Customs Law, National University "Odesa Law Academy"

Mohukalo Diana – student of Law, Mariupol State University

Nadezhdenko Alina Oleksiivna – PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Management of the Mariupol State University

Osadchy Anatolii Yuriyovych – candidate of legal sciences, associate professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University "Odesa Law Academy"

Liliya Olehivna Padalka, PhD 081 - Law, assistant consultant to the deputy of Ukraine

Pikalyuk Svetlana - Senior teacher, head of the Department of Law and Finance Lutsk Institute of Human Development of the University "Ukraine"

Pozhar Vadym, PhD in Law, Associate Professor of the Department of the Criminal procedure, National University "Odesa Law Academy"

Polyarush-Safronenko Svitlana Oleksandrivna – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Constitutional Law and Theoretical and Legal Disciplines of the Belotserki National Agrarian University

Popov Anatoly – Candidate of Legal Sciences, associate Professor, associate professor of the Lutsk Institute of Human Development at the University "Ukraine"

Savenko Nazarii Igorovich – master of public administration and management, senior specialist at the Department for support of the work of regional representatives of the Secretariat of the Ukrainian Parliament Commissioner for human rights.

Turchenko Olha – PhD, associate professor, head of the constitutional international and criminal law department, Vasyl` Stus Donetsk National University

Tsekhan Dmytro Mykolayovych, Doctor of Jurisprudence, professor, professor of the department of criminalistic, detective and investigative activities NU «Odesa Law Academy»

Shylin Denys, PhD in Law, Associate Professor of the Department of the Criminal procedure, National University "Odesa Law Academy"

Chernykh Yevgeniy Nikolaevich – candidate of legal sciences, associate professor of the law department of Mariupol State University

**РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ
«ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
СЕРІЯ: ПРАВО»**

Редакційна колегія наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» у своїй діяльності дотримується етичних норм, прийнятих міжнародним науковим співтовариством, рекомендацій та стандартів Комітету з етики публікацій (COPE) – Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>), видавництва Elsevier, міжнародних стандартів для редакторів та авторів – International standards for editors and authors (<http://publicationethics.org/resources/international-standards>), а також Етичного кодексу ученого України (<http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>).

Політика видання полягає у формуванні на його сторінках сучасної наукової думки вітчизняних та закордонних вчених щодо новітніх досягнень та актуальних проблем права. У зв'язку з цим редакційна колегія при розгляді статей керується виключно їх науковою новизною, теоретичною цінністю та практичним внеском у розвиток правової науки, незалежно від посади автора, його вченого звання, віку, національності, статі, релігійних та політичних поглядів.

Принципи редакційної політики:

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей до публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- обов'язкове конфіденційне рецензування статей;
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Видання веде систематичну роботу, направлену на його включення до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів.

Члени редколегії категорично засуджують прояви плагиату в статтях як порушення авторських прав і наукової етики та вживають всіх можливих заходів для його недопущення. Важливим є дотримання норм етичної поведінки для всіх учасників процесу публікації: автора (-ів), редактора, рецензентів, засновника видання, читача.

Етичні зобов'язання редакційної колегії

1. Редакційна колегія несе відповідальність за видання, винесення справедливих та неупереджених рішень, забезпечення добросовісного процесу рецензування і недопущення розповсюдження іншим особам інформації, пов'язаної зі змістом

рукописів, переданих на рецензування, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

2. Всі подані до редколегії авторські матеріали мають бути такими, що не публікувалися раніше, і підлягають ретельному відбору і рецензуванню. Редколегія під керівництвом головного редактора керується достовірністю поданих даних та науковою значимістю поданих матеріалів, виносить неупереджені рішення, незалежні від комерційних чи інших інтересів, забезпечує чесний і об'єктивний процес рецензування.

3. Всі члени редакційної колегії є рецензентами. Редколегія залишає за собою право відхилити статті, якщо вони не відповідають тематиці видання, неприйнятні до друку через низьку якість, або повертати їх авторам на доопрацювання відповідно до зауважень рецензентів. За редколегією залишається право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту, групі рецензентів, а також право вилучити вже надруковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті інформується установа / організація / заклад, де було виконано дослідження, а також автор. Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного з учасників процесу публікації.

4. Рецензування всіх матеріалів, що прийняті до розгляду, є сліпим: рецензенту не повідомляється ім'я автора, чиї матеріали він рецензує, а автору не повідомляються відомості про рецензента. Однак, у разі виникнення у рецензента зауважень до змісту роботи, сумнівів у достовірності або точності окремих даних, редакційна колегія надасть можливість автору надати пояснення або уточнення.

5. Редколегія гарантує, що матеріали, не прийняті до друку, не будуть використані в особистих інтересах членів редакційної колегії без письмової згоди автора.

6. Редакційна колегія відкрита до співпраці та діалогу з усіма авторами, рецензентами, читачами з питань публікації матеріалів (у тому числі щодо внесення змін та виправлень до опублікованих матеріалів, публікації спростувань та/або вибачень) та вживання заходів для відновлення порушених прав.

Етичні зобов'язання рецензентів

Рецензування здійснюється висококваліфікованими спеціалістами, що мають науковий ступінь не нижче кандидата наук (доктора філософії), достатній досвід роботи у сфері права та публікації за відповідним напрямком. Експертна оцінка повинна допомагати автору поліпшити якість тексту статті, а головному редактору і редакційній колегії – ухвалити рішення про публікацію. Рецензент здійснює наукову експертизу авторських матеріалів, внаслідок чого його дії повинні носити неупереджений характер, що полягає у дотриманні наступних принципів:

1. Авторський матеріал (рукопис), що прийнято для рецензування, має розглядатися як конфіденційний документ, який не можна передавати для ознайомлення чи обговорення третім особам, які не мають на те повноважень від редакційної колегії. Рецензент зобов'язаний своєчасно надати рецензію на рукопис.

2. Рецензент зобов'язаний давати об'єктивну і аргументовану оцінку викладеним результатам дослідження. Усі зауваження, що надаються рецензентом, повинні бути обґрунтовані та коректні й не можуть зачіпати особистості автора. Персональна критика автора є неприйнятною.

3. Неопубліковані дані (відомості), отримані з представлених до розгляду авторських рукописів, не повинні використовуватися рецензентом для особистих цілей.

4. Рецензент, який має сумніви у своїй здатності забезпечити якісне, неупереджене та об'єктивне рецензування авторського рукопису (через відсутність достатньої кваліфікації для оцінювання за тематикою матеріалу, наявність конфлікту інтересів з автором або установою, організацією, закладом), повинен повідомити про це редакційну колегію з проханням виключити його з процесу рецензування даного рукопису. Рукопис невідкладно повертається до редколегії.

5. Рецензент повинен звернути увагу редакційної колегії на будь-яку істотну схожість між наданим йому на оцінювання рукописом і будь-якою іншою опублікованою статтею або рукописом, на некоректність оформлення текстових запозичень або відсутність посилань на інших авторів.

Етичні зобов'язання авторів

1. Авторські матеріали (рукописи), що подаються до редакційної колегії, мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог. Інформаційні матеріали для авторів з питань друку публікацій, зокрема вимоги до оформлення статей, порядок їх надсилання до редколегії та ін., розміщені на сайті видання у відповідній рубриці.

2. Автори зобов'язані дотримуватися законодавства України про захист прав інтелектуальної власності, а також принципів наукової етики. Критика робіт дослідників-опонентів за темою дослідження має висловлюватися коректно і обґрунтовано і у жодному випадку не може мати особистісний характер.

3. Автори гарантують, що подані до редакційної колегії матеріали раніше не публікували та не перебувають на розгляді в інших виданнях, і гарантують, що до переліку авторів включені лише ті та усі ті дослідники, що зробили істотний внесок у створення матеріалів; також автори гарантують, що усі співавтори погодили кінцевий варіант рукопису та передачу його на розгляд редакційної колегії.

4. Автори несуть відповідальність за точність і повноту посилань, у т.ч. посилань на власні попередні праці. Посилання оформляються відповідно до встановлених вимог. Плагіат у будь-якій формі неприпустимий.

5. Автори повинні сприяти редакційній колегії у підготовці матеріалів до друку, зокрема, невідкладно повідомляти про усі самостійно виявлені помилки та неточності, надавати на запитовані редколегією пояснення та підтвердження.

6. Автори повинні попереджати редакційну колегію про існування будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, що може вплинути на оцінку та / або інтерпретацію рукопису. Автори повинні розкривати джерела фінансової (державні програми, гранти, конкурсні проекти тощо) та іншої підтримки рукопису, якщо такі є.

Інші питання публікаційної етики

1. Публікація матеріалів здійснюється у порядку черговості їх отримання.

2. Автори не отримують винагороду (гонорар) від редакційної колегії за публікацію матеріалів у науковому виданні «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право».

3. Автори мають право на отримання одного безкоштовного примірника видання за кожною опублікованою статтею. Якщо стаття має більш ніж одного

автора, другий та наступні примірники випуску надаються з відшкодуванням їх вартості.

4. Джерелом фінансування видання є авторські збори.

5. Періодичність видання «Вісник Маріупольського державного університету».

Серія: Право» - два рази на рік.

Набір статей до друку у червні відбувається **до 10 травня**.

Набір статей до друку у листопаді відбувається **до 20 жовтня**.

Матеріали, які були надіслані автором у терміни після 10 травня і 20 жовтня, приймаються до розгляду з метою публікації у наступному випуску, якщо автор не повідомить про своє бажання зняти матеріали з розгляду.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений відповідно до Harvard Referencing style (British Standards Institution);
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbuv.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 12 до 18 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;
- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом після тексту статті. Для відповідності вимогам міжнародних баз даних необхідно приводити два

списки посилань на використані в роботі джерела: *Бібліографічний список* та додатковий список літератури в романському алфавіті *References*. Заголовок розміщується по центру звичайним накресленням шрифту. У Бібліографічному списку джерела наводяться в алфавітному порядку, спочатку – джерела, опубліковані на кирилиці, потім джерела, опубліковані іноземними мовами (латиницею). Оскільки кириличний алфавіт відрізняється від латинського, порядок розташування джерел в *References* може відрізнятися від їх розташування в Бібліографічному списку.

– У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliterations>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

– щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку:

«», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

– згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

– стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

– статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому та друкованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

XX
XX

Стаття надійшла до редакції 2022 р.

Ye. M. Chernykh

**METHODOLOGY OF FACTICITY IN GENERAL THEORY OF
LAW AND SOME INCONVENIENT QUESTIONS
THERE TO**

The article presents research of the problems arising under methodology of national general theory of law. The problems arise under dominance of empirical and naturalistic scientific tools whose cognitive ideal lies in scientific rationality, the tools bringing knowledge out of the scope of facts perceived via experience. An example of this methodology in national juridical studies is the “needs-based” approach presented by P. M. Rabinovych, a famous theoretician. It is emphasized that the methodology of facticity has some typical drawbacks whose highlight presents a part of the goal of the present work along with justification of underestimated possibilities of the idealistic methodology.

It is emphasized that the needs-based approach presented by P. M. Rabinovych is the outcome and a variation of more general methodological concepts and theories of empirical and naturalistic character. The article describes the drawbacks typical thereof, in particular interpretation of socio-political reality as facticity, rejection of a priori irrational fundamentals in the phenomena of state and law as well as inability.....

Key words: *methodology, methods, methodology of facticity, naturalistic methodology, empirical methodology, idealistic methodology, needs-based approach, needs, interests, values, rationality, irrationality, moral and ethical philosophy.*

(зразок)

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю _____

назва статті

у розділі «Історія» або «Політичні науки» (оберіть необхідне).

Відомості про Автора

(зразок заповнення, кожен автор заповнює окремо в електронному вигляді):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
Українською мовою	Черних Євген Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Маріупольського державного університету
Російською мовою	Черных Евгений Николаевич – кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры права Мариупольского государственного университета
Англійською мовою	Chernykh Yevgeniy Nicolaevich - candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Law, <i>Mariupol State University</i>
ORCID (обов'язково!)	ORCID https://orcid.org/0000-0003-3381-795X
Scopus author ID (за наявності)	
Web of Science ResearcherID (за наявності)	
Джерела фінансування статті	Статтю підготовлено у межах виконання гранту ... Статтю підготовлено у межах виконання проекту ... Статтю підготовлено у межах виконання держбюджетної теми ... Статтю підготовлено за власний рахунок
Чи є потрібні в отриманні друкованого примірника Вісника	<u>Так</u> або <u>ні</u>
Контактні телефони автора, E-mail (обов'язково!), номер й адреса відділення Нової пошти	Вказати контактні телефони та адресу електронної пошти автора Вказати адресу відділення Нової пошти, за якою здійснюватиметься розсилка (за потреби отримання друкованого примірника видання)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	
Контактні телефони автора, E-mail	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ / _____ /
дата підпис П.І.Б.

ЗГОДА на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо залученим до оброблення цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України

Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО
ВИПУСК 27

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – д.ю.н., проф. В.В. Волік

Відповідальний секретар – к.ю.н., доц. В.В. Григор'єва.

Засновник Маріупольський державний університет

02000, м. Київ, вулиця Преображенська, 6

тел: +380-50-016-72-17, e-mail: visnyk.mdu.pravo@mu.edu.ua

офіційний сайт видання: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo>

Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»

Свідоцтво про внесення до

Державного реєстру суб'єкта видавничої справи

ДК №4930 від 07.07.2015.

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей